

A vibrant, stylized illustration featuring several diverse individuals in various poses and settings. The background is filled with blue, vertically-oriented, textured brushstrokes and small yellow and red circular accents. The central text is overlaid on a grey rectangular background.

БІЗНЕС і ПРАВА ЛЮДИНИ

НАЦІОНАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ
БАЗОВИХ ПОКАЗНИКІВ

THE DANISH
INSTITUTE FOR
HUMAN RIGHTS

Національне оцінювання базових показників з питань бізнесу і прав людини проведено Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого спільно з Міністерством юстиції України за методологічної та фінансової підтримки Данського інституту прав людини, а також за експертної підтримки ГО «Трудові ініціативи», ГО «Точка опори ЮА», ГО «Центр інформації про права людини», ВГО «Національна асамблея людей з інвалідністю», глобальної мережі UN Global Compact.

Данський інститут прав людини (ДІПЛ) – незалежна організація, що виконує функції національної інституції з прав людини відповідно до Паризьких принципів ООН. Інститут, який було засновано у 2002 р., успадкував мандат Данського центру прав людини, що діяв з 1987 р. Діяльність Інституту охоплює дослідження, аналіз, поширення інформації, освітню діяльність, розробку й імплементацію національних і міжнародних програм.

Основною метою ДІПЛ є просування й підвищення обізнаності з питань прав людини на національному, регіональному та міжнародному рівнях, в основі яких – розуміння універсальності, взаємодоповнюваності, взаємозалежності й взаємозв'язку прав людини між собою

The National Baseline Assessment on Business and Human Rights has been developed by the Yaroslav Mudryi National Law University in cooperation with the Ministry of Justice of Ukraine based on methodological and financial support from the Danish Institute for Human Rights and expert support from the civil society organizations «Labor initiatives», «Fulcrum», «Human Rights Information Centre», «National Assembly of People with Disabilities», UN Global Compact in Ukraine.

The Danish Institute for Human Rights (DIHR) is an independent, national human rights institution modelled in accordance with the UN Paris Principles. The Institute, which was established by statute in 2002, carries on the mandate vested in the Danish Centre for Human Rights in 1987. This encompasses research, analysis, information, education, documentation and the implementation of national and international programmes.

The chief objective of the DIHR is to promote and develop knowledge about human rights on a national, regional and international basis predicated on the belief that human rights are universal, mutually interdependent and interrelated.

Підготовка цього дослідження та його публікація стали можливими завдяки фінансовій підтримці Шведського Агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку.

The Swedish Agency for International Cooperation and Development provided financial support necessary to undertake and publish this study.

ДОСЛІДНИЦЬКА ГРУПА

Автор дослідження: Олена Уварова, к.ю.н., голова Міжнародної лабораторії бізнесу і прав людини (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Координація дослідження: Владислав Власюк, генеральний директор Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності; **Євгеній Шакотько, Аліна Куц-Карпенко**, державні експерти Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності (Міністерство юстиції України)

Методологічна підтримка: Дірк Гоффманн, старший радник, експерт з питань бізнесу і прав людини (Данський інститут з прав людини)

Експертна підтримка: ГО «Трудові ініціативи», ГО «Точка опори ЮА», ГО «Центр інформації про права людини», ВГО «Національна асамблея людей з інвалідністю», глобальна мережа UN Global Compact

Висловлюємо щиру подяку за цінні коментарі, змістовні зауваження і рекомендації, які були надані до тексту дослідження:

Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Катерині Левченко, д.ю.н., Урядовій Уповноваженій з питань гендерної політики

Тетяні Цувіній, к.ю.н., доцентці кафедри цивільного процесу, директорці Центру медіації Асоціації випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Марії Ясеновській, президентці Харківської обласної фундації «Громадська Альтернатива» співголові Координаційної ради Коаліції з протидії дискримінації

Дмитру Вовку, к.ю.н., доценту кафедри теорії і філософії права, директору Центру дослідження верховенства права і релігії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Олені Харитоновій, к.ю.н., доцентці кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Олексію Шумілу, к.ю.н., доц., голові Харківської міської громадської організації «Екоправо-Харків»

Катерині Дайнеко, волонтерці проекту

Дизайн: **Ганна Волкова**

Художнє оформлення: **Хельга Ясеновська**

Перелік скорочень	4	Внутрішньо переміщені особи	89
ВСТУП	5	Люди, які живуть з ВІЛ / СНІД	93
Бізнес і права людини: потреба в нових підходах	5	Роми	95
Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини: актуальні напрацювання	8	Працівники-мігранти	95
Національне оцінювання базових показників у сфері бізнесу і прав людини	8	ЛГБТІК	96
Методологія	10	Національні та етнічні меншини	97
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ: ЗАКОНОДАВСТВО, 11 ПОЛІТИКИ І РЕГУЛЮВАННЯ	11	Релігійні меншини	98
Міжнародні і регіональні юридичні стандарти у сфері прав людини	12	ОПОДАТКУВАННЯ	99
Національне законодавство, політики й практика застосування	28	ТОРГІВЛЯ Й ІНВЕСТИЦІЇ	99
СФЕРА ПРАЦІ	34	АНТИКОРУПЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	104
Умови праці: найбільш ризиковані сфери	46	ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ	106
Діти	48	ІНФОРМАЦІЯ І КОМУНІКАЦІЯ	110
НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І ЗЕМЛЯ	57	ВИКРИВАЧІ І ПРАВОЗАХИСНИКИ	114
КОНСУЛЬТУВАННЯ З ГРОМАДОЮ І ВЗАЄМОДІЯ З НЕЮ	69	НАЦІОНАЛЬНА ІНСТИТУЦІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	116
ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ТА БЕЗПЕКА	73	DUE DILIGENCE (МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ)	118
АНТИДИСКРИМІНАЦІЯ	78	КОРПОРАТИВНА СТРУКТУРА Й УПРАВЛІННЯ	118
Жінки	79	ЗВ'ЯЗОК МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА БІЗНЕСОМ	123
Працівники з сімейними обов'язками	84	Бізнес, який належить або контролюється державою	123
Люди з інвалідністю	84	Бізнес, який надає публічні послуги	130
		Бізнес, в якого держава закуповує товари чи послуги або продукти іншої комерційної діяльності	136

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОВАГИ З БОКУ БІЗНЕСУ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗОНАХ КОНФЛІКТІВ 141

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЗГОДЖЕНОСТІ 155

Горизонтальна і вертикальна політична узгодженість 156

Узгодженість політики в державних угодах з суб'єктами господарювання 157

Узгодженість державної політики в багатосторонніх інституціях 157

ДОСТУП ДО ДЕРЖАВНИХ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ 158

Реагування на порушення прав людини, пов'язаних з бізнесом 159

Судовий захист 163

Бар'єри щодо доступу до суду 167

Державні позасудові механізми 174

Роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 178

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ЩОДО ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ І ЗАСОБИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТ 179

Політика відданості правам людини 183

Впровадження стандартів прав людини в діяльність компанії 184

НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ 192

ВИСНОВКИ 195

ДОДАТКИ 203

Додаток А. 203

Загальна інформація про країну

Додаток Б. 306

Україна у світових рейтингах

Додаток В. 211

Перелік базових міжнародних договорів у сфері прав людини з інформацією про їх статус для України

Додаток Г. 216

Міжнародні договори у сфері Міжнародного гуманіторного права, ратифіковані Україною

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим	МГП	Міжнародне гуманітарне право
БГП	безпека і гігієна праці	МОП	Міжнародна організація праці
БПД	безоплатна правова допомога	МФК	Міжнародна фінансова корпорація
ВІЛ/СНІД	вірус імунодефіциту людини та синдром набутого імунодефіциту	НІПЛ	Національна інституція захисту прав людини
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я	НКП	Національний контактний пункт
ВПО	внутрішньо переміщені особи	НОБП	Національне оцінювання базових показників у сфері бізнесу і прав людини
ГО	громадська організація	НПД	Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини
ДІПЛ	Данський інститут прав людини	ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ДП	державне підприємство	ОЕСР	Організація економічного співробітництва і розвитку
ЗМІ	засоби масової інформації	ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄКПЛ	Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи	ПВК	приватні військові компанії
ЄС	Європейський Союз	ЦОВВ	Центральний орган виконавчої влади
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини		
Керівні принципи	Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини		
КМУ	Кабінет Міністрів України		
ЛГБТІК	лесбійки, геї, бісексуальні, трансгендерні, інтерсексуальні і квір люди		

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОТРЕБА В НОВИХ ПІДХОДАХ

Носієм обов'язків щодо прав людини традиційно вважається держава. Первісно це було пов'язано з тим, що саме держава розглядалася як головна загроза правам людини, а тому саме вона виступила адресатом, якому спрямовується вимога поважати права людини. Цей аспект взаємовідносин людини і держави, який зберігає свою актуальність і сьогодні, поступово було доповнено вимогами захищати (у тому числі від порушень з боку третіх осіб) і забезпечувати реалізацією. Відповідно механізм захисту прав людини сформувався у такий спосіб, коли держава одночасно виступає загрозою, від якої людина має бути убезпечена, й інструментом, покликаним такий захист забезпечити.

Протягом другої половини ХХ ст. під впливом різних процесів, у першу чергу глобалізаційних, все більш помітним ставав вплив недержавних суб'єктів на права людини. Особливо гостро питання такого впливу поставало у ті моменти, коли держави виявлялися неспроможними виконувати свою роль інструменту захисту прав людини.

«Є абсолютно очевидним, що компанії – незалежно від того, локальні чи мультинаціональні, публічні чи приватні – значно впливають на права людини, як позитивно, так і негативно»¹. З цієї думки починаються численні наукові публікації, аналітичні огляди, експертні доповіді, методичні рекомендації, присвячені проблематиці, що лежить у площині «Бізнес і права людини». Адже «бізнес відіграє важливу роль у житті усіх людей, і те нагромадження питань, пов'язаних із правами людини, які ставляться перед бізнесом сьо-

годні, ніколи ще не було таким значним»². Вплив бізнесу на права людини може зачіпати різних суб'єктів – працівників, мігрантів, уразливі групи (дітей, людей з інвалідністю, людей старшого віку тощо) – у різні способи (дискримінація, експлуатація, шкода навколишньому середовищу та ін.) і в межах різних видів економічної діяльності (сільське господарство, текстильна промисловість, нафто- і газодобувна промисловість, фінансові, освітні, медичні послуги тощо).

Бізнесу адресовано вимогу поважати права людини при здійсненні господарської діяльності як у межах національних кордонів, так і поза ними таким чином, щоб попереджати й уникати будь-якого потенційного прямого чи непрямого негативного впливу – як у межах підприємства (і для безпосередніх працівників, і для тих, хто задіяний у ланцюгах поставок), так і ззовні – навколишнє середовище, члени громади, споживачі тощо.

¹ <https://www.humanrights.dk/business-human-rights>.

² <https://business-humanrights.org/en/platform-for-human-rights-indicators-for-business-hrib>.

Нааявні напрацювання за цією тематикою вказують на її високу актуальність. Керівні принципи щодо бізнесу та прав людини, а також рекомендації щодо їх імплементації, вироблені ООН³, документи, що приймаються на рівні Ради Європи (серед них – Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам щодо прав людини і бізнесу від 2 березня 2016 р.⁴), правове регулювання в країнах ЄС, США та інших країнах світу, стандарти, які виробляються міжнародними і регіональними організаціями, правові позиції судових інституцій – усе це вказує на те, що змінюється концепція прав людини: прямим адресатом відповідних вимог стає не тільки держава, але й бізнес. Завданням держав на

національному рівні стає створення ефективного механізму попередження порушень прав людини з боку бізнесу і мінімізація ризиків таких порушень. Дискусії з цього приводу спрямовані на вироблення відповідних рекомендацій, дорожньої карти, яка б дозволила прийти до найбільш ефективного втілення в життя ідеї про те, що *не тільки на державу, але й на бізнес покладено зобов'язання поважати права людини*⁵.

Ухвалення Радою ООН з прав людини у червні 2011 року⁶ Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини стало знаменним етапом у процесі розвитку нормативних стандартів відповідальності та підзвітності бізнесу.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини включають у себе три основи:

I. **Обов'язок держави захищати права людини від порушень з боку третіх осіб, у тому числі з боку бізнесу.** Цей обов'язок передбачає необхідність забезпечувати ефективну імплементацію міжнародно визнаних стандартів прав людини на національному рівні.

II. **Обов'язок бізнесу поважати права людини, що включає в себе також необхідність проявляти належну обачність щодо можливого негативного впливу тієї чи іншої бізнес-діяльності на права людини (права працівників, споживачів, місцевої громади, працівників постачальників тощо).**

III. **Забезпечення ефективних засобів захисту – судових, державних позасудових і недержавних.**

³ http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_RU.pdf.

⁴ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4.

⁵ Multinational Corporations and Global Justice Human Rights Obligations of a Quasi- Governmental Institution Florian Wettstein. Business and human rights: from soft law to hard law? Ramona Elisabeta CÍRLIG Juridical Tribune Volume 6, Issue 2, December 2016 228-246.

⁶ Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, Annex, U.N. Doc. A/HRC/17/31 (Mar. 21, 2011) (by John Ruggie).

Три роки потому Рада ООН з прав людини закликала⁷ держави-члени ООН розробити національні плани дій на підтримку імплементації Керівних принципів. Цей заклик було зроблено у світлі розробки аналогічних документів на європейському рівні⁸. Більше того, Організація американських держав заохотила свої країни-учасниці імплемувати Керівні принципи⁹, тоді як Африканський Союз працює над нормативною базою для формування політики у сфері бізнесу та прав людини¹⁰. Робоча група ООН з бізнесу та прав людини, створена у 2011 р., наполегливо рекомендує всім країнам розробити, затвердити та постійно оновлювати НПД у сфері бізнесу та прав людини. Лідери країн-членів Великої двадцятки також висловлюють підтримку щодо затвердження таких планів¹².

Імплементація Керівних принципів ООН щодо бізнесу і прав людини названа серед пріоритетів ЄС на 2019 р. як для внутрішньої, так і для зовнішньої політики. Йдеться у першу чергу про вироблення ефективних механізмів забезпечення належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence), доступ до засобів захисту для жертв порушень з боку бізнесу, захист навколишнього природного середовища і забезпечення належних гарантій людям, які працюють у сфері правозахисту. Керівні принципи і відповідальна поведінка бізнесу названі інструментами втілення Цілей сталого розвитку. Особливо підкреслюється, що ЄС буде вести діалог з третіми країнами з метою сприяння розробці та реалізації Національних планів дій у сфері бізнесу і прав людини¹³.

⁷ Human Rights Council Res. 26/22, U.N. Doc. A/HRC/RES/26/22, at 2 (15 July 2014).

⁸ A renewed EU strategy 2011-2014 for Corporate Social Responsibility, COM (2011) 681 final (Oct. 25, 2011), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:en:PDF> [hereinafter EU CSR Strategy 2011]; Resolution on the Review of the EU's Human Rights Strategy, EUR. PARL. DOC. 2062 (INI) (2012), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A7-2012-0378&language=EN>; Council of Europe, Declaration of the Committee of Ministers on the UN Guiding Principles on Business and Human Rights (Apr. 16, 2014), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c6ee3.

⁹ Organization of American States, Resolution Promotion and Protection of Human Rights, OAS AG/RES. 2887 (June 14, 2016) (XLVI-O/16).

¹⁰ Validation Workshop of the African Union Policy on Business and Human Rights, AFRICAN UNION (Mar. 21, 2017), <https://au.int/web/en/pressreleases/20170321/validation-workshop-african-union-policy-business-and-human-rights>.

¹¹ State National Action Plans, OFF. OF THE U.N. HIGH COMM. FOR HUM. RTS. [hereinafter UNWG NAPs Webpage], <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/NationalActionPlans.aspx>.

¹² G20, Leaders' Declaration: Shaping an Interconnected World (July 2017) [hereinafter G20 Leaders' Declaration 2017], https://www.g20.org/Content/EN/_Anlagen/G20/G20-leaders-declaration.pdf;jsessionid=71191DF7C90A31FB537C3D42D3AC249B.s4t1?__blob=publicationFile&v=11.

¹³ <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6339-2019-INIT/en/pdf>.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН ДІЙ У СФЕРІ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ: АКТУАЛЬНІ НАПРАЦЮВАННЯ

Починаючи з 2011 року низка держав із різних регіонів світу розробила НПД у сфері бізнесу та прав людини. Станом на квітень 2019 року 23 держави прийняли НПД, а багато інших нині перебувають у процесі їх розробки або взяли на себе відповідні зобов'язання¹⁴.

Розробка та імплементація НПД з бізнесу та прав людини створює передумови для:

- Сприяння національному діалогу, взаємодії і прогресу в імплементації Керівних принципів;
- Підвищення рівня обізнаності та розуміння проблем у сфері бізнесу і прав людини, а також Керівних принципів;
- Залучення додаткових ресурсів з метою сприяння національній імплементації Керівних принципів;
- Виконання функцій механізму забезпечення відповідальності держави перед стейкхолдерами;
- Зміцнення культури поваги до прав людини та виконання міжнародних зобов'язань;
- Сприяння виконанню вимог щодо звітування держави перед регіональними і міжнародними моніторинговими та іншими органами у сфері прав людини;
- Сприяння попередженню і зменшенню порушень прав людини, пов'язаних з веденням бізнесу, а також удосконалення механізму відновлення порушених прав;
- Створення можливостей для залучення стейкхолдерів до конструктивного діалогу, зміцнення довіри та покращення взаємодії між стейкхолдерами з питань бізнесу і прав людини;
- Скорочення кількості соціальних конфліктів, пов'язаних з веденням бізнесу;
- Розширення прав уразливих осіб, груп і громад, забезпечення захисту правозахисників у зв'язку з впливом бізнесу на права людини;
- Сприяння наближенню та вдосконаленню взаємодії між різними державними інституціями щодо питань у сфері бізнесу і прав людини;
- Заохочення сталого розвитку на основі правозахисного підходу.

¹⁴ Актуальну інформацію щодо цього можна знайти тут: globalnaps.org.

НАЦІОНАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ БАЗОВИХ ПОКАЗНИКІВ У СФЕРІ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ

Основною метою Національного оцінювання базових показників у сфері бізнесу і прав людини є оцінка поточного рівня реалізації визнаних стандартів прав людини з боку бізнесу у конкретній державі. Така оцінка охоплює собою аналіз правових механізмів, державної політики, виявляє наявні прогалини у правовому регулюванні та в практиці реалізації, основні форми і прояви несприятливого впливу бізнесу на права людини. Тобто Національне оцінювання покликане виявити основні проблеми з метою визначення наступних пріоритетів, однак не ставить перед собою завдання виробити рекомендації.

Для того, щоб забезпечити можливість проведення системного аналізу стану імплементації Керівних принципів державними суб'єктами та суб'єктами бізнесу, а також стану дотримання прав людини на практиці, НОБП має носити комплексний характер та охоплювати весь спектр економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав. НОБП має включати інформацію, що надходить від найбільш уразливих та соціально ізольованих груп суспільства, охоплюючи питання, які стосуються гендеру, прав корінних народів та меншин, людей з інвалідністю та ін. НОБП також має враховувати права осіб та громад, які потенційно можуть постраждати від діяльності бізнесу (це стосується також тих, хто перебуває за межами територіальної юрисдикції держави), та зосереджувати основну увагу на здатності таких осіб відстоювати свої права.

Проведення Національного оцінювання дозволяє залучити широке коло фахівців з різних аспектів проблематики бізнесу і прав людини – представників академічної спільноти, правників, державні органи й установи, місцеве самоврядування, неурядові організації, незалежних експертів, профспілки, бізнес – до обговорення й вироблення спільного бачення механізму забезпечення дотримання бізнесом прав людини.

Відповідно, проведення Національного оцінювання спрямоване на виконання таких завдань:

- Виявити й описати ризики у сфері прав людини, пов'язані з бізнес-діяльністю, а також можливий її негативний вплив на права людини;
- Виявити й проаналізувати прогалини у законодавстві, практиці його реалізації, інституційних механізмах, функціонуванні приватного й контрольованого державою бізнесу, які впливають на ефективність забезпечення дотримання бізнесом прав людини;
- Визначити основні проблемні сфери, що у подальшому стане основою для вироблення заходів і механізмів з боку держави, бізнесу, громадянського суспільства, наукової спільноти та інших суб'єктів, які будуть спрямовані на попередження й протидію ризикам і порушенням у сфері бізнесу і прав людини;
- Виступити інформаційним та ілюстраційним матеріалом у навчальних і тренінгових програмах з проблематики бізнесу й прав людини.

Методологічною основою Національного оцінювання виступає інструментарій, вироблений Данським інститутом прав людини спільно з експертною організацією Міжнародний круглий стіл з корпоративної відповідальності (ICAR). Відповідний посібник перекладено українською мовою¹⁵.

У серпні 2013 року ДІПЛ та ICAR розпочали роботу над спільним проектом з розробки методичних вказівок для урядів та інших стейкхолдерів щодо підготовки НПД у сфері бізнесу та прав людини¹⁶. За результатами проведення консультацій з представниками урядів,

організаціями громадянського суспільства, бізнесом, інвесторами, науковими колами, національними установами, що займаються захистом прав людини, регіональними та міжнародними організаціями було сформовано перше видання Методичних вказівок.

Робота над Національним оцінюванням в Україні включала в себе:

- 1 Здійснення огляду кращих практик щодо проведення Національного оцінювання у сфері бізнесу і прав людини в інших державах.
- 2 Вивчення експертних досліджень, рекомендацій, звітів у сфері бізнесу і прав людини як у цілому, так і за вузькою проблематикою, як, наприклад, дослідження щодо прав жінок у сфері бізнесу і прав людини, бізнесу і прав людини в умовах конфлікту тощо.
- 3 Проведення кабінетного дослідження щодо чинних нормативних актів, програмних документів, судових справ, звітів та ініціатив у сфері бізнесу і прав людини. Для цього використовувались відкриті джерела інформації - база національного законодавства, державні реєстри, опубліковані звіти державних органів, міжнародних і національних організацій тощо. Для отримання окремих даних було направлено офіційні запити органам державної влади.
- 4 Здійснення Міністерством юстиції України опитування бізнесу з подальшим аналізом й узагальненням отриманих відповідей¹⁷.

¹⁵ <https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/NAP-BHR-Toolkit.pdf>.

¹⁶ Launch of the National Action Plans (NAPs) Project, INT. CORPORATE ACCOUNTABILITY ROUNDTABLE (August 26, 2014), <https://www.icar.ngo/news/2013/8/26/launch-of-the-national-action-plans-naps-project>; National Action Plans on Business and Human Rights, DANISH INST. FOR HUMAN RIGHTS, <http://www.humanrights.dk/projects/nationalaction-plans-business-human-rights>.

¹⁷ Інформація за уніфікованими адресами ресурсів та посилання на Інтернет-сайти, що містяться у цій публікації, надані для зручності читача та є правильними на момент публікації. Автори Національного оцінювання не несуть відповідальності за постійну точність цієї інформації або за зміст будь-якого зовнішнього веб-сайту.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

І. ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ

Керівний принцип 1.

Держави повинні захищати права людини від порушень з боку третіх сторін, у тому числі бізнес-структур, у межах своєї території та/або в межах своєї юрисдикції. Це вимагає прийняття відповідних заходів, спрямованих на запобігання, розслідування, покарання за такі порушення та відшкодування нанесеної шкоди за допомогою ефективних політик, законодавства, нормативного регулювання та судочинства.

Керівний принцип 2.

Держави повинні чітко заявити свої очікування щодо дотримання прав людини усіма бізнес-структурами, які доміцільовані на їхній території та/або знаходяться в межах їхньої юрисдикції, у діяльності таких структур.

Керівний принцип 3.

При виконанні свого обов'язку щодо забезпечення захисту Держави повинні:

- (а) Забезпечувати дотримання законів, мета або наслідки яких полягають в тому, щоб вимагати від підприємств поважати права людини й періодично оцінювати достатність таких законів і усувати будь-які прогалини;
- (б) Забезпечувати, щоб інші закони і політики, які регулюють створення та поточну діяльність підприємств, такі як норми корпоративного права, не стримували, а, навпаки, сприяли повазі прав людини бізнесом;
- (в) Надавати бізнесу ефективні керівні вказівки щодо забезпечення поваги прав людини в діяльності підприємств;
- (г) Заохочувати та, за необхідності, вимагати від підприємств надання інформації про те, яким чином вони вирішують проблему їх впливу на права людини.

1. МІЖНАРОДНІ І РЕГІОНАЛЬНІ ЮРИДИЧНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ, У ТОМУ ЧИСЛІ М'ЯКЕ ПРАВО

Чи підписала і ратифікувала держава відповідні міжнародні і регіональні договори у сфері прав людини, у тому числі:

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенцію про ліквідацію расової дискримінації, Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенцію проти тортур, Конвенцію про права дітей, Конвенцію про права людей з інвалідністю;
- базові конвенції Міжнародної організації праці;
- Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

Україною ратифіковано такі базові міжнародні акти у сфері прав людини:

Міжнародний договір	Дата ратифікації Україною
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ¹⁸	19.10.1973 р. ¹⁹
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ²⁰	19.10.1973 р. ²¹
Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок ²²	19.12.1980 р. ²⁴
Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок ²³	05.06.2003 р. ²⁵
Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ²⁶	24.02.1987 р. ²⁸
Факультативний протокол до Конвенції ²⁷	19.09.2006 р. ²⁹
Конвенція про права дитини ³⁰	28.08.1991 р. ³⁴
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії ³¹	03.04.2003 р. ³⁵
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах ³²	23.06.2004 р. ³⁶
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень ³³	16.03.2016 р. ³⁷
Конвенція про права осіб з інвалідністю ³⁸	04.02.2010 р. ⁴⁰
Факультативний протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю ³⁹	04.02.2010 р. ⁴¹
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації ⁴²	21.01.1969 р. ⁴³
Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей ⁴⁴	Не ратифіковано

¹⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

¹⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>.

²⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

²¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>.

²² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

²³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794.

²⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i41.

²⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794.

²⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

²⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48.

²⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3484-11>.

²⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-16>.

³⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

³¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09.

³² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

³³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l60.

³⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12>.

³⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-15>.

³⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1845-15>.

³⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-19>.

³⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

³⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g72.

⁴⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17>.

⁴² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

⁴³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

⁴⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203.

Стандарти Міжнародної організації праці

Україна є членом Міжнародної організації праці з 12.05.1954 р. Усі базові конвенції МОП Україною ратифіковано⁴⁵:

Конвенція МОП	Дата ратифікації Україною
№ 29 Про примусову чи обов'язкову працю ⁴⁶	10.08.1956 р. ⁴⁷
№ 87 Про свободу асоціації та захист права на організацію ⁴⁸	14.09.1956 р. ⁴⁹
№ 98 Про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів ⁵⁰	14.09.1956 р. ⁵¹
№ 100 Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності ⁵²	10.08.1956 р. ⁵³
№ 105 Про скасування примусової праці ⁵⁴	05.10.2000 р. ⁵⁵
№ 111 Про дискримінацію в галузі праці та занять ⁵⁶	04.08.1961 р. ⁵⁷
№ 138 Про мінімальний вік для прийому на роботу ⁵⁸	03.05.1979 р. ⁵⁹
№ 182 Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці ⁶⁰	05.10.2000 р. ⁶¹

Лишаються не ратифікованими 38 конвенцій МОП⁶², серед яких у тому числі такі важливі документи, релевантні для сфери бізнесу і прав людини, як:

- № 97 Про працівників-мігрантів⁶³;
- № 141 Про організації сільських працівників та їхню роль в економічному і соціальному розвитку⁶⁴;
- № 148 Про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях⁶⁵;
- № 162 Про охорону праці при використанні азбесту⁶⁶;
- № 170 Про безпеку в застосуванні хімічних речовин на виробництві⁶⁷;
- № 171 Про нічну працю⁶⁸;

- № 172 Про умови праці в готелях, ресторанах та аналогічних закладах⁶⁹;
- № 175 Про роботу на умовах неповного робочого часу⁷⁰;
- № 177 Про надомну працю⁷¹;
- № 181 Про приватні агентства зайнятості⁷²;
- № 183 Про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства⁷³;
- № 189 Про гідну працю домашніх працівників (фрілансерів)⁷⁴.

Крім того, також наразі досі не ратифіковано Протокол 2014 р. до Конвенції № 29 про примусову працю⁷⁵.

⁴⁵ Повна інформація про ратифіковані конвенції МОП: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102867.

⁴⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136.

⁴⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_346.

⁴⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125.

⁴⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_373.

⁵⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_004.

⁵¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_376.

⁵² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002.

⁵³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_338.

⁵⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013.

⁵⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2021-14>.

⁵⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161.

⁵⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_295.

⁵⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054.

⁵⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_078.

⁶⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166.

⁶¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-14>.

⁶² Весь перелік тут https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11210:0::NO:11210:P11210_COUNTRY_ID:102867.

⁶³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159.

⁶⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_023.

⁶⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_051.

⁶⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_041.

⁶⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_009.

⁶⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_033.

⁶⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_035.

⁷⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040.

⁷¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327.

⁷² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_046.

⁷³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_294.

⁷⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_530.

⁷⁵ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_630498.pdf.

Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи

Ратифікована Україною 17.07.1997 р.⁷⁶ Також в Україні діє Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-І⁷⁷. Низка рішень ЄСПЛ, розглянутих проти України, має своїм предметом питання бізнесу і прав людини⁷⁸.

Зазначимо, що Україна визнає пріоритет міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, перед актами внутрішнього законодавства. Статус міжнародних договорів визначений у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-ІV⁷⁹:

«1. Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

2. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

Чи підписувала і ратифікувала Україна інші релевантні тематиці бізнесу і прав людини міжнародні інструменти у сфері прав людини?

Перелік базових міжнародних договорів у сфері прав людини, ратифікованих Україною, є широким (див. **Додаток В**). Значна частина таких актів спрямована, у тому числі, на забезпечення горизонтальної дії прав людини, тобто ефективне забезпечення державою умов, за яких третіми особами виконується їх обов'язок поважати права людини.

Окрема увага - **Європейській соціальній хартії** (Україна визнала 76 з 98 параграфів)⁸⁰. У січні 2018 р. Європейський комітет соціальних прав сформулював висновки щодо виконання Україною положень Хартії⁸¹, вказавши на низку серйозних недоліків.

⁷⁶ Профайл України на сайті ЄСПЛ: https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Ukraine_ENG.pdf.

⁷⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

⁷⁸ Деякі з цих рішень можна знайти за цими посиланнями: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170462>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146357>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105746>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103273>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189146>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183128>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142517>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96130>, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96149>.

⁷⁹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

⁸⁰ Повна інформація щодо стану реалізації її положень в Україні - <https://www.msp.gov.ua/content/spivrobitnictvo-z-radoyu-evropi.html>.

⁸¹ https://www.msp.gov.ua/files/international/C%D0%BEnclosures_2017.pdf.

Зобов'язання, які впливають із Угоди про Асоціацію з ЄС. Угоду про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку, ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII⁸².

Угодою, зокрема, передбачено співпрацю у галузі зайнятості, соціальної політики і рівних можливостей (глава 21), у тому числі щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації (ст. 419), покращення якості робочих місць з гідними умовами праці, сприяння створенню на ринку праці таких умов, які б поєднували гнучкість та захищеність, зменшення обсягів неформальної економіки шляхом трансформації нелегальної зайнятості, покращення рівня забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а та-

кож у процесі прийняття рішень (ст. 420). Окремо підкреслюється:

Стаття 422

Сторони сприяють встановленню корпоративної соціальної відповідальності та звітності, а також заохочують ведення соціально відповідальної господарської діяльності, яка пропагується Глобальним договором ООН 2000 року, Тристоронньою декларацією МОП щодо засад, котрі стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики 1977 року, зі змінами і доповненнями, внесеними у 2006 р., та Керівними принципами ОЕСР для багатонаціональних підприємств 1976 р., зі змінами і доповненнями, внесеними у 2000 р.

На виконання Угоди Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів⁸³. Кожного року Уряд оприлюднює Звіти щодо виконання Угоди⁸⁴. В цілому за оцінками Уряду за підсумками виконання завдань, запланованих на 2018 рік, Угода була виконана на 52%⁸⁵.

⁸² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

⁸³ <https://eu-ua.org/sites/default/files/imce/5a9ff648a9ed3343915004.doc>.

⁸⁴ <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu>.

⁸⁵ https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/AA_report_UA.pdf.

Чи заявила держава офіційно про свою підтримку Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини?

У 2012 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння у галузі прав і свобод людини між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Представництвом ООН в Україні, де серед пріоритетних напрямів співробітництва названо просування Керівних принципів ООН у сфері бізнесу та прав людини «Захищати, поважати та відновлювати»⁸⁶. У рамках Плану заходів щодо реалізації Меморандуму про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Спільним представницьким органом сторони роботодавців на національному рівні на IV квартал 2018 року було заплановано обговорення питання щодо можливості реалізації в Україні Керівних принципів ООН у сфері бізнесу та прав людини та вироблення пропозицій щодо розробки заснованого на цих принципах Національного плану дій⁸⁷.

Сприяння процесу імплементації Україною Керівних принципів визначено одним із стратегічних напрямів діяльності Уповноваженого на 2019 р., який затверджено наказом від 31.01.2019 р. № 8.15/19 «Про затвердження Стратегічних напрямів діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав люди-

ни на 2019 рік і Плану заходів із реалізації Стратегічних напрямів діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на 2019 рік».

12 грудня 2014 р. у Міністерстві закордонних справ України було презентовано українське видання Керівних принципів ООН з питань підприємницької діяльності в аспекті прав людини (це той самий документ, але з іншим варіантом перекладу його назви). Згідно з повідомленням прес-служби МЗС захід під назвою «Бізнес і права людини: глобальний та український виміри», організований МЗС та системою ООН в Україні, відбувся у Міністерстві закордонних справ. Однак офіційних заяв щодо підтримки Україною Керівних принципів зроблено не було⁸⁸.

31 січня 2019 р. Міністерство юстиції України розмістило оголошення на своєму сайті про те, що Міністерством розпочато роботу над імплементацією Керівних принципів ООН у сфері бізнесу та прав людини в Україні⁸⁹. Імплементація Керівних принципів включена до середньоострових планів Міністерства.

⁸⁶ <http://www.ombudsman.gov.ua/files/documents/%20agreements/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%9E%D0%9E%D0%9D.pdf>.

⁸⁷ <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/161118-jx-dotrimannya-prav-lyudini-u-sferi-biznesu-obgovorili-na-mizhnarodnomu-n/>

⁸⁸ http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247815664&cat_id=248446171.

⁸⁹ <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-rozпочало-robotu-nad-implementatsieyu-kerivnih-printsipiv-oon-u-sferi-biznesu-ta-prav-lyudini-v-ukraini>. Див. також <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100010832-kerivni-printsipi-oon-u-sferi-biznesu-ta-prav-lyudini-implementatsiya-v-ukraini>.

Чи поширює держава інформацію про Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини через загальнодоступні ЗМІ, внутрішні керівні вказівки або інші матеріали? Чи запроваджує заходи з підвищення обізнаності представників держави і пересічних громадян щодо Керівних принципів, зокрема, проведення вокшопів, конференцій або інших заходів?

Неформально під час участі у II Харківському міжнародному юридичному форумі (панельна дискусія – «Імплементация Україною Керівних принципів ООН у сфері бізнесу та прав людини») 26 вересня 2018 р. Директорат з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Мін'юсту заявив про підтримку Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини й про наміри розробити Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини в Україні. Зокрема, було вказано на такі напрями подальшої роботи:

- Адвокація ратифікації майбутньої міжнародної конвенції у сфері бізнесу та прав людини
- Розробка та затвердження національного плану дій у сфері бізнесу та прав людини
- Створення у співпраці з іноземними організаціями онлайн-платформи для проведення Human Rights Compliance Assessment
- Проведення у співпраці з Офісом ефективного регулювання комплексного дослідження позитивних і негативних аспектів впливу бізнесу на сферу прав людини, а також законодавства України на предмет створення ним перешкод для бізнесу у дотриманні світових стандартів у сфері прав людини

- Побудова спільноти підприємств, які впроваджують внутрішні політики із забезпечення поваги і дотримання прав людини у бізнес-діяльності.

Крім того, представниками Директорату здійснюються кроки щодо популяризації ідей, закладених у Керівних принципах: публікуються інформаційні матеріали / колонки у популярних інтернет-виданнях⁹⁰, розміщуються тематичні відеоролики на фб-сторінці⁹¹.

Директоратом розроблено опитувальник для встановлення рівня реалізації Керівних принципів у бізнес-практиці. Опитувальник поширюється серед бізнес-структур. Результати опитування, отримані станом на травень 2019 р., включено до цього Національного оцінювання.

Директорат Мін'юсту долучився до перекладу пакета інструментарію у сфері бізнесу і прав людини. У 2018 р. було оприлюднено українською мовою⁹²:

- Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини
- Керівні вказівки Міжнародної асоціації адвокатів з питань бізнесу та прав людини для адвокатських асоціацій
- Посібник з розробки Національного плану дій у сфері бізнесу і прав людини.

⁹⁰ <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/07/30/7187730/>.

⁹¹ Див. сторінку Директорату <https://goo-gl.su/W2NrTC9m>.

⁹² Доступні на сайті : <https://legalforum.nlu.edu.ua>.

Також розпорядженням Кабінету Міністрів України⁹³ підтримано щорічне проведення Харківського Міжнародного юридичного форуму, до програми якого входять заходи з тематики бізнесу і прав людини⁹⁴. У панельній дискусії щодо імплементації Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини в Україні у вересні 2018 р. взяли участь представники Мін'юсту, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Національного контактного пункту України, Секра-

таріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Урядува Уповноважена з питань гендерної політики, представники Федерації профспілок України, Ради Бізнес-омбудсмена, низка громадських організацій, представники наукової спільноти. На 25-28 вересня 2019 р. заплановано проведення серії заходів, присвячених тематиці бізнесу і прав людини у межах III Харківського Міжнародного юридичного форуму.

Чи бере участь держава у міжнародних зусиллях щодо розробки юридично обов'язкового інструменту у сфері бізнесу і прав людини?

У відкритих джерелах такої інформації не виявлено. Уповноваженими міністерствами не підтверджено таку участь України у відповідях на надіслані запити.

Резолюцією 26/9 Ради ООН з прав людини, прийнятою 26.06.2014 р., було вирішено «створити міждержавну робочу групу відкритого складу з питань транснаціональних корпорацій та інших підприємств стосовно захисту прав людини, завдання якої полягає у розробці

міжнародного документа, обов'язкового для виконання, що регулюватиме, в аспекті міжнародного права прав людини, діяльність транснаціональних корпорацій та інших підприємств». У липні 2018 р. Робочою групою було представлено «Нульовий проект» юридично обов'язкового документа, що регулює з точки зору міжнародного права прав людини діяльність транснаціональних корпорацій та інших підприємств⁹⁵.

⁹³ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-provedennya-harkivskogo-mizh>.

⁹⁴ Див., зокрема, <https://legalforum.nlu.edu.ua>.

⁹⁵ Див: Resolution: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/26/9; «Zero draft»: <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGTransCorp/Session3/DraftLBI.pdf>

Які інші документи, відповідні проблематиці бізнесу і прав людини, підписала держава або зробила офіційну заяву про їх підтримку? Наприклад:

- Цілі Сталого Розвитку
- Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств
- Антикорупційна конвенція ОЕСР
- Конвенція ООН проти корупції
- Партнерство «Відкритий Уряд» Open Government Patnership.

Україна приєдналася до Цілей Сталого Розвитку.

Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» була підготовлена за ініціативою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України й опублікована у 2017 р.⁹⁶.

У 2017 р. також було опубліковано аналітичну доповідь, в якій представлено результати дослідження стратегічних документів державної політики України щодо врахування в них Цілей Сталого Розвитку до 2030 року (ЦСР). Дослідження проводилося на основі методології ООН. Експерти проаналізували 35 відібраних за певними критеріями державних стратегічних документів і розробили пропозиції та рекомендації щодо заходів, яких треба вжити, щоб забезпечити кращу інкорпорацію ЦСР у державну політику України⁹⁷. Найбільш загальний висновок: 94% завдань ЦСР (81 завдання ЦСР із 86) повністю або частково відображено в чинних державних стратегічних документах і окремих проектах на стадії їх затвердження.

У 2014 р. між Урядом України та **Організацією економічного співробітництва і розвитку** підписано Меморандум про взаєморозуміння з метою поглиблення

співробітництва. У квітні 2015 р. підписано План заходів з реалізації Меморандуму, перегляд якого Урядом України з метою урахування нових пріоритетів було здійснено у 2018 р. На теперішній час він структурно складається з трьох компонентів: i) боротьба з корупцією, ii) державне управління та верховенство права, та iii) інвестування та бізнес клімат. Планом заходів передбачено виконання 29 аналітичних оглядів і проектів. План визначає 28 розроблених ОЕСР інструментів політики, до яких Україна могла б приєднатися, та 10 робочих органів ОЕСР, до яких Україна може відправити запит щодо партнерства.

У межах ОЕСР важливе значення має такий документ як **Керівні принципи ОЕСР для транснаціональних компаній**⁹⁸. Прийняті у 1976 р. і з часом кілька разів переглянуті, Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних компаній є рекомендаціями, що адресовані урядами багатонаціональним підприємствам, які працюють у країнах, які приєдналися до Керівних принципів. Принципи та стандарти, які містяться в Керівних принципах стосуються відповідального ведення бізнесу в глобальному контексті, що відповідає чинному

⁹⁶ http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.

⁹⁷ http://iser.org.ua/uploads/files/ISED_Report-UKR_Web_Final.pdf.

⁹⁸ Див: <http://www.oecd.org/corporate/mne/>

законодавству та міжнародним стандартам. Керівні принципи є єдиним кодексом відповідальної поведінки бізнесу, який узгоджений багатьма урядами. З моменту перегляду у 2011 р. Керівні принципи містять нову главу IV, присвячену правам людини та узгоджену з Керівними принципами ООН щодо бізнесу і прав людини. Україна приєдналась до Керівних принципів ОЕСР для транснаціональних компаній.

Ще один документ – Керівні принципи ОЕСР щодо належної обачності задля відповідального ведення бізнесу (2018)⁹⁹ – мають за мету сприяти посиленню розуміння між урядами та зацікавленими сторонами щодо належної обачності та відповідального ведення бізнесу, забезпечуючи практичну підтримку підприємствам у впровадженні положень Керівних принципів ОЕСР для транснаціональних компаній шляхом тлумачення рекомендації щодо належної обачності та інших пов'язаних із цим положень. Керівні принципи містять також додаткові пояснення, поради та приклади прояву належної обачності.

У 2017 р. Україна стала 47-ою країною, що приєдналась до Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства. В рамках цієї Декларації вона також є асоційованим членом Інвестиційного комітету та бере участь у засіданнях Робочої групи з відповідальної поведінки бізнесу та Круглому столі з питань свободи інвестування (FOI). ОЕСР також реалізувала два проекти, пов'язані з інвестиціями для покращення екологізації в Україні. У звіті «Доступ до приватних фінансів для зелених інвестицій: фінансування енергоефективності та відновлюваної енергети-

ки в Україні», який було опубліковано у 2018 р., розглянуто розвиток екологічних кредитних ліній в Україні та їх використання для сприяння енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії¹⁰⁰.

В Україні діє Національний контактний пункт¹⁰¹. Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 28.02.2018 р. № 283 утворено міжвідомчу робочу групу щодо забезпечення функціонування Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств у рамках Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства¹⁰². Зокрема, передбачено:

3. Основними завданнями міжвідомчої робочої групи є: ...

- підготовка пропозицій щодо розроблення проектів нормативно-правових актів стосовно ведення відповідального бізнесу;
- підготовка пропозицій щодо здійснення заходів з просування та підвищення ефективності керівних принципів ОЕСР для багатонаціональних підприємств (далі - керівні принципи);
- підготовка пропозицій щодо здійснення заходів стосовно імплементації принципів та стандартів ведення відповідального бізнесу в Україні.

4. Міжвідомча робоча група відповідно до покладених завдань:

- проводить аналіз керівних принципів;

⁹⁹ Див: <http://www.oecd.org/investment/due-diligence-guidance-for-responsible-business-conduct.htm>

¹⁰⁰ <http://www.oecd.org/eurasia/countries/Global-Relations-Brief-Ukraine-UKR.pdf>.

¹⁰¹ <http://ncp.gov.ua/>.

¹⁰² <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0283731-18>.

- вивчає міжнародний досвід з питань функціонування НКП;
- проводить моніторинг діючих нормативно-правових актів у сферах, на які поширюються керівні принципи;
- проводить на постійній основі консультації з представниками органів державної влади та бізнесу щодо ведення відповідального бізнесу в рамках дотримання стандартів та керівних принципів;
- бере участь у розробці інформаційно-довідкових матеріалів (брошур, буклетів тощо) стосовно принципів та стандартів ведення відповідального бізнесу для подальшого розповсюдження серед представників бізнесу та громадянського суспільства;
- бере участь в організації та проведенні на постійній основі семінарів та тренінгів для представників органів виконавчої влади та бізнесу з питань:
 - основних принципів та стандартів ведення відповідального бізнесу, у тому числі на прикладі країн - підписантів Декларації ОЕСР;
 - забезпечення прав людини та додержання трудового законодавства в рамках впровадження керівних принципів;
 - дотримання соціальних та екологічних стандартів у рамках ведення бізнесу;
 - підвищення корпоративної культури управління та забезпечення широкого доступу до інформації;

Україна є членом започаткованої ОЕСР Антикорупційної мережі для країн Східної Європи та Центральної Азії (АМ) з моменту її заснування у 1998 р. У Звіті Четвертого раунду моніторингу дій боротьби з корупцією, оприлюдненому у жовтні 2017 р. в Києві, наголошено, що, попри прогрес України в цій сфері за період з 2014 р., включаючи ухвалення прогресивного законодавства та зусилля щодо більш прозорих публічних закупівель, - все ще залишається значний ризик зворотного руху реформ. Корупція залишається однією з найбільш поширених перешкод у наданні публічних послуг компетентно й ефективно, особливо в секторі Державних підприємств. Звіт «Антикорупційні реформи в Україні: запобігання та переслідування корупції на державних підприємствах», який було ухвалено у липні 2018 р. на засіданні Антикорупційної мережі у м. Париж, надає комплексну оцінку сектору на прикладі тематичних досліджень державних підприємств, зокрема, серед інших, «Нафтогазу» та «Укренерго». З метою зменшення корупційних ризиків на державних підприємствах та підвищення їх цілісності, відповідності і прозорості, рекомендації включають удосконалення їх структури власності, нагляд та управління фінансами та скорочення сектору шляхом приватизації.

Україна ратифікувала низку важливих міжнародних антикорупційних угод¹⁰³, зокрема: Конвенцію ООН проти корупції¹⁰⁴, Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією, ратифіковано¹⁰⁵ (з набуттям для України чинності Цивільною конвенцією Ради Європи про боротьбу з корупцією з 01.01.2006 р. Україна стала

¹⁰³ Свого часу Міністром було підготовлено відповідний огляд <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11>.

¹⁰⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

¹⁰⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102.

40-м членом ГРЕКО), Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією¹⁰⁶ і Додатковий протокол до неї¹⁰⁷, Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, ратифіковано¹⁰⁸.

Україна приєдналася до Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у вересні 2011 р¹⁰⁹. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1088-р затверджено План дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2018-2020 роках¹¹⁰.

За інформацією Єдиного державного реєстру міжнародних організацій станом на 01.07.2018 р. Україна є членом 80 міжнародних організацій. Серед них - **Європейський банк реконструкції та розвитку**. ЄБРР в Україні реалізує 422 інвестиційні проекти¹¹¹. Вироблена на рівні цієї організації Стратегія для України передбачає, серед іншого:

- проекти ЄБРР мають вимагати ретельної оцінки соціального впливу такого проекту й запровадження процедур забезпечення належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence). Остання може забезпечити фінансову й соціальну стабільність інвестицій ЄБРР шляхом виявлення потенційних фінансових, правових і репутаційних ризиків і управління ними. Зацікавлені треті сторони (стейкхолдери) повинні мати можливість висловлюватися щодо проектів, які можуть зачіпати їх права, без остраху зазнати переслідувань. Жінкам, меншинам, уразливим і маргіналізованим групам слід приділяти особливу увагу;
- ЄБРР систематично вимагає від своїх клієнтів розроблення планів взаємодії з зацікавленими сторонами, які мають включати в себе механізми розгляду скарг і супроводжуватися інструментами належної обачності й моніторингу для забезпечення змістовних консультацій з зацікавленими третіми особами¹¹².

¹⁰⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

¹⁰⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172.

¹⁰⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948.

¹⁰⁹ <https://www.opengovpartnership.org/documents/ukraine-end-term-self-assessment-report-2016-2018>.

¹¹⁰ https://www.opengovpartnership.org/sites/default/files/Ukraine_Action-Plan_2018-2020.pdf.

¹¹¹ <https://www.ebrd.com/ukraine.html>.

¹¹² <https://www.ebrd.com/documents/strategy-and-policy-coordination/strategy-for-ukraine-report-on-the-invitation-to-the-public-to-comment-.pdf?blobnocache=true>

Чи підтримує / бере участь держава в інших релевантних ініціативах у сфері бізнесу і прав людини? Наприклад:

- Ініціатива з прозорості видобувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative, EITI);
- Міжнародний кодекс поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки (International Code of Conduct for Private Security Service Providers Association, ICoCA); and
- Добровільні принципи безпеки та прав людини (Voluntary Principles on Security and Human Rights, VPs).

Ініціатива з прозорості видобувних галузей (ІПВГ).

Україна приєдналася до Ініціативи у 2013 р.¹¹³. За інформацією Міністерства енергетики та вугільної промисловості, діяльність, спрямована на сприяння впровадженню в Україні Ініціативи прозорості видобувних галузей є традиційною для планів України в рамках Партнерства «Відкритий Уряд». У межах усіх чотирьох планів, затверджених Кабінетом Міністрів України, починаючи із 2012 р., держава брала на себе зобов'язання щодо поступального впровадження ІПВГ¹¹⁴.

У 2018 р. парламентом України було прийнято Закон «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях»¹¹⁵. 22.02.2019 р. Міненерговугілля провело нараду з обговорення питання формування нового складу багатосторонньої групи заінтересованих осіб (БГЗО) з питання імплементації ІПВГ в Україні та Плану заходів щодо виконання Міненерговугілля положень Закону України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» від 18.09.2018 р. №2545-VIII¹¹⁶.

Десять принципів Глобального договору ООН (The UN Global Compact Ten Principles)¹¹⁷.

Глобальний договір ООН – це найбільша у світі ініціатива у сфері корпоративної стабільності, яка спонукає компанії вести бізнес відповідально, узгоджуючи свої стратегії та діяльність з універсальними принципами прав людини, праці, навколишнього середовища та принципами боротьби з корупцією та вживати заходи, спрямовані на досягнення суспільних цілей. **Мережа Глобального договору в Україні** є офіційним представником Глобальної мережі UN Global Compact – ініціативи ООН, яка поєднує ООН та компанії по всьому світу, виступає транслятором Цілей Сталого Розвитку¹¹⁸.

Тристороння Декларація принципів щодо багатонаціональних корпорацій та соціальної політики, МОП (International Labour Organization Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy)¹¹⁹. Тристороння декларація є єдиним інструментом МОП, який розробле-

¹¹³ <https://eiti.org/ukraine>.

¹¹⁴ http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245333998&cat_id=35109.

¹¹⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-viii>.

¹¹⁶ <http://eiti.org.ua>.

¹¹⁷ Див: <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>; <http://www.un.org/News/Press/docs/1999/19990201.sgsm6881.html>.

¹¹⁸ <https://globalcompact.org.ua/>.

¹¹⁹ Див: <http://www.ilo.org/empent/areas/mne-declaration/lang-en/index.htm>

ний та прийнятий урядами, роботодавцями та працівниками з усього світу, що виступає керівництвом для підприємств (багатонаціональних та національних) у питаннях соціальної політики та провадженні відповідальних та стабільних практик у робочому середовищі. Декларація була прийнята 40 років тому і кілька разів змінювалась, останній раз – у березні 2017 р.

Принципи Екватора (Equator Principles)¹²⁰. Принципи Екватора є основою для управління ризиками, узгоджені фінансовими установами та регулюють питання визначення, оцінки та управління екологічними й соціальними ризиками в проектному фінансуванні, і спрямовані, перш за все, на встановлення мінімального стандарту належної обачності та моніторингу для сприяння відповідальному прийняттю рішень в умовах економічних та екологічних ризиків. Принципи Екватора застосовуються у всьому світі до всіх галузей промисловості та до чотирьох фінансових продуктів: 1) консультування у сфері проектного фінансування; 2) проектне фінансування; 3) кредити, пов'язані із реалізацією проектів; 4) брідж-кредити. Наразі 94 фінансові установи (EPFIs) у 37 країнах офіційно прийняли Принципи Екватора, що покриває більшість міжнародного боргового проектного фінансування розвинених і тих, що розвиваються, ринків. Українських фінансових установ серед них немає, але є ті, які діють у тому числі в Україні.

Добровільні принципи безпеки та прав людини (2000 р.) (Voluntary Principles on Security and Human Rights)¹²¹ запроваджено у 2000 р. Добровільні принципи є єдиними рекомендаціями, які стосуються прав людини, розробленими спеціально для підприємств добувної промисловості. Учасники Ініціативи створення Добровільних принципів – зокрема, уряди, компанії та неурядові організації – погоджуються активно впроваджувати Добровільні принципи та сприяти їх реалізації.

Україна не приєдналася до Добровільних принципів.

Кімберлійський процес (The Kimberly Process)¹²² – це зобов'язання вилучити алмази із зони військових конфліктів із глобальної системи постачання. Він спрямований на запобігання відтоку алмазів із конфліктних територій, а також на захист законної торгівлі необробленими алмазами. Формальним свідченням цього зобов'язання є Схема сертифікації Кімберлійського процесу (KPCS) – міжнародна схема сертифікації, яка врегульовує торгівлю необробленими алмазами та встановлює мінімальні вимоги, яким повинен відповідати кожен учасник цього ринку. Таким чином, ця схема забезпечує гарантії відвантаження «необроблених алмазів» та сертифікує їх як такі, що не походять із конфліктної території.

Україна бере участь у Кімберлійському процесі.

¹²⁰ Див: <http://www.equator-principles.com/>

¹²¹ Див: <http://www.voluntaryprinciples.org/>.

¹²² Див: <http://www.kimberleyprocess.com>.

Керівництво із соціальної відповідальності (ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility)¹²³.

Бізнес та суспільство не працюють відокремлено один від одного; ставлення бізнесу до суспільства та навколишнього середовища, в якому вони працюють, є критичним чинником у їх здатності продовжувати ефективно працювати; цей факт також все більше використовується як показник загальної продуктивності бізнесу. ISO 26000 відповідає цим очікуванням та містить рекомендації щодо соціальної відповідальності організацій, їх етичної та прозорої діяльності, що сприятиме здоров'ю та добробуту суспільства. Документ дає розуміння того, що таке соціальна відповідальність, допомагає підприємствам та організаціям перетворювати принципи в ефективні дії та ділитися кращими практиками щодо соціальної відповідальності на глобальному рівні. Документ призначений для всіх типів організацій, незалежно від їхньої діяльності, розміру чи місцезнаходження. Важливо відзначити, що ISO 26000:2010 надає рекомендації, і таким чином – на відміну від деяких інших відомих стандартів ISO – непризначений для цілей сертифікації. Стандарт запрацював з 2010 р.

Принципи відповідального інвестування (Principles for Responsible Investment)¹²⁴. Шість Принципів відповідального інвестування – це набір принципів інвестування, які не мають обов'язкової сили, але місять рекомендації щодо можливих заходів для втілення підходу «Екологія. Соціальна відповідальність. Управління» (ESG) в інвестиційну практику. Принципи були розроблені інвесторами і для інвесторів. Слідування

цим принципам сприяє розвитку більш стійкої глобальної фінансової системи. Підписантами цих Принципів є представники більшості професійних інвесторів світу. Секретаріат з питань Принципів відповідального інвестування (PRI) був створений паралельно із Принципами і є провідником ідеї відповідальних інвестицій у світі. Він працює задля з'ясування впливу екологічних, соціальних та управлінських (ESG) факторів на інвестиції та з метою підтримки своєї міжнародної мережі підписантів-інвесторів, щоб включити ці фактори у свої рішення щодо інвестицій та управлінські рішення. Секретаріат діє з метою реалізації довгострокових інтересів підписантів Принципів, фінансових ринків та економік, в яких вони працюють, а в кінцевому підсумку – в інтересах навколишнього середовища та суспільства в цілому¹²⁵.

Міжнародний кодекс поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки (International Code of Conduct for Private Security Service Providers Association, ICoCA). Україна не є членом / не бере участі¹²⁶.

Держава Україна не зобов'язує бізнес брати участь у тих чи інших ініціативах, релевантних тематиці бізнесу і прав людини. Участь у таких ініціативах як, наприклад, IFC's Environmental and Social Performance Standards, є власною ініціативою для суб'єктів господарювання.

З 1993 р. Україна є членом Міжнародної фінансової корпорації. Це означає, що Україна: є членом Міжнародного банку; підписала IFC's Articles of Agreement; зобов'язалась виконувати Стандарти діяльності МФК у проектах, що фінансує МФК.

¹²³ Див: <https://www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html>.

¹²⁴ Див: <https://www.unpri.org/pri/about-the-pri>.

¹²⁵ Див. також: Investing the Rights Way: A Guide for Investors on Business and Human Rights, IHRB 2013 (<https://www.ihrb.org/pdf/Investing-the-Rights-Way/Investing-the-Rights-Way.pdf>).

¹²⁶ https://www.icoca.ch/en/membership?states_governments%5Bstates%5D=states&area_of_operation=all&headquarter_country=all&keywords=ukraine&op=Search&view_type=list&form_build_id=form-mtESfGGHAYP60u_DVlsgAQk-93dsRkguWjnfarcSj8Q&form_id=_search_for_members_filter_form#search_for_members_list.

Чи бере держава до уваги рекомендації Ради ООН з прав людини, наприклад, у результаті процесу універсального періодичного огляду, або рекомендації інших договірних органів ООН, які мають відношення до попередження негативного впливу бізнесу, доміцільованого¹²⁷ на території чи під юрисдикцією держави, на права людини? Як держава забезпечує реалізацію таких рекомендацій і чи здійснює моніторинг їх імплементації?

Процес універсального періодичного огляду щодо України в останнє проводився у листопаді 2017 р.¹²⁸. Верховним Комісаром з прав людини було, серед іншого, рекомендовано Україні ратифікувати Міжнародну конвенцію із захисту прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей; Конвенцію МОП щодо прав корінних і племінних народів 1989 р. (№ 169), визначити парламентський механізм щодо періодичного незалежного огляду необхідних заходів, які приймаються на виконання рекомендацій міжнародних органів; забезпечити включення до національного законодавства прямої вказівки на те, що національне походження, сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність не можуть бути підставами для дискримінації; докласти зусиль у зв'язку зі збільшенням кількості випадків торгівлі людьми й експлуатації по відношенню до осіб, які проживають на постраждалій від конфлікту території; забезпечити право на працю і на належні умови праці; продовжувати зусилля щодо подолання значного розриву в оплаті праці жінок і чоловіків; виробити механізм застосування тимчасових спеціальних заходів, включаючи квоти, й забезпечити включення гендерного компоненту до всіх державних реформ¹²⁹.

Щодо рекомендацій Комітетів ООН за результатами розгляду державних періодичних доповідей (результати таких розглядів враховано при підготовці цього

Національного оцінювання), то в Україні наразі відсутня усталена практика щодо вироблення механізму виконання таких рекомендацій і моніторингу їх реалізації. Є окремі позитивні приклади, коли державою виробляється узгоджена позиція різних міністерств та інших органів центральної виконавчої влади із залученням представників судової влади й приймається національний план дій з метою виконання Заключених зауважень Комітетів ООН з того чи іншого напрямку. Так, станом на квітень 2019 р. в Україні наявна практика затвердження планів заходів з виконання рекомендацій Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю і з виконання заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. У грудні 2016 р. Уряд затвердив план заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю, до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року. (розпорядження від 28.12.2016 р. № 1073-р)¹³⁰. У вересні 2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 р. № 634-р затверджено Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р¹³¹.

¹²⁷ Доміцільована компанія, за усталеним визначенням, – це компанія, яка має в країні реєстрації тільки зареєстрований офіс і не займається на території цієї країни господарською діяльністю.

¹²⁸ <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/pages/uaindex.aspx>.

¹²⁹ <https://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session28/UA/UkraineHCLetter.pdf>.

¹³⁰ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249644085>.

¹³¹ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsikh-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>.

2. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО, ПОЛІТИКИ Й ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Чи створено державою відповідні структури для забезпечення імплементації Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини, наприклад, шляхом утворення нового або реорганізації існуючого органу, до повноважень якого віднесено відповідні повноваження з імплементації або шляхом виділення необхідних ресурсів?

Офіційна новина про початок імплементації розміщена на сайті Мін'юсту¹³².

Спеціальний структурний підрозділ не створювався, але у межах Міністерства юстиції України над імплементацією Керівних принципів працює Директорат з прав людини, доступу до правосуддя і правової обізнаності¹³³.

Чи впроваджує держава та / або імплементує політики, спрямовані на забезпечення дотримання бізнесом вимоги поважати права людини, зокрема, шляхом прийняття Національного плану дій у сфері бізнесу і прав людини, корпоративної соціальної відповідальності, розвитку, антидискримінації, прозорого урядування, прав жінок або прав людини в цілому?

На сьогодні Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини в Україні відсутній. Але ідея щодо необхідності його розробки і прийняття була публічно обговорена у вересні 2018 р. на II Харківському міжнародному юридичному форумі за участю Міністерства юстиції України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Уповноваженої з питань гендерної рівності, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Федерації профспілок України, Ради Бізнес-Омбудсмана та ін.

Мін'юстом проводиться активна робота з підготовки до початку процесу розробки Національного плану дій у сфері бізнесу і прав людини.

На цей час у законодавстві України конструкції «бізнес і права людини», «Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини» відсутні. Концепт «корпоративної соціальної відповідальності» є набагато більш звичним для України, його представлено у тому числі на рівні нормативно-правових актів:

¹³¹ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>.

¹³² <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-rozpochalo-robotu-nad-implementatsieyu-kerivnih-printsipiv-oon-u-sferi-biznesu-ta-prav-lyudini-v-ukraini>.

¹³³ <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/minyust-za-rik-roboti-direktorati-stali-drajverami-zmin>.

- у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 р., яку було схвалено розпорядженням КабМіну від 14.06.2017 р. № 481-р, зокрема, передбачається проведення національної кампанії з метою *вироблення механізму корпоративної соціальної відповідальності компаній-перевізників* шляхом запровадження програм тренування - водіння взимку, захищене водіння, транспортування небезпечних вантажів, домедична допомога тощо¹³⁴;
- ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V передбачає, що до виключної компетенції наглядової ради державного унітарного підприємства (у разі її утворення) належить: *формування політики корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку*¹³⁵;
- Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. № 603-р¹³⁶, передбачає необхідність «упровадження екологічно ефективних методів організації виробництва, *принципів корпоративної соціальної відповідальності з метою зменшення обсягів викидів і скидів, мінімізації утворення відходів та комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів, у тому числі вторинних*»;
- Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 р., затверджена Законом України від 21.12.2010 р. № 2818-VI¹³⁷, між іншим, передбачає розроблення і впровадження

до 2015 р. системи стимулів для суб'єктів господарювання, що впроваджують систему екологічного управління, *принципи корпоративної соціальної відповідальності*, застосовують екологічний аудит, сертифікацію виробництва продукції, її якості згідно з міжнародними природоохоронними стандартами, покращують екологічні характеристики продукції відповідно до встановлених міжнародних екологічних стандартів. З 1 січня 2020 р. набере чинності Закон про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. Ним, зокрема, передбачено: стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів¹³⁸. Серед принципів екологічної політики названо *заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян*.

Слід відзначити, що Міністерством економічного розвитку розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення **Концепції реалізації державної політики в сфері сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2030 р.**»¹³⁹. Станом на травень 2019 р. тривала робота над його текстом.

¹³⁴ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-pidvishennya-rivnya-bezpeki-dorozhnogo-ruhu-v-ukrayini-na-period-do-2020-roku>.

¹³⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

¹³⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80>.

¹³⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

¹³⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.

¹³⁹ <http://spo.fpsu.org.ua/na-obgovorenni-v-spo/4134-proekt-rozporyadzhennya-kmu-pro-skhalennya-kontseptsiji-realizatsiji-derzhavnoji-politiki-v-sferi-spriannya-rozvitku-sotsialnoji-vidpovidalnosti-biznesu-v-ukrajini-na-period-do-2030-roku>.

Серед **важливих програмних документів, які прийнято в Україні у сфері прав людини**, слід відзначити:

- Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015¹⁴⁰. Зокрема, серед цілей реалізації Стратегії заявлено: створення здорових і безпечних умов праці; забезпечення захисту трудових прав громадян, у тому числі права громадян на об'єднання у професійні спілки; посилення соціальної відповідальності бізнесу, створення умов для запровадження соціально-корпоративної відповідальності суб'єктів господарювання; забезпечення розумного пристосування робочих місць для потреб людей з інвалідністю, їх супровід на робочому місці тощо; впровадження міжнародних стандартів щодо забезпечення гендерної рівності.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р затверджено План дій по реалізації Національної стратегії в сфері прав людини на період до 2020 р.¹⁴¹. У ньому, зокрема, є такий пункт:

«Посилення соціальної відповідальності бізнесу, створення умов для впровадження соціально-корпоративної відповідальності суб'єктів господарювання» (п. 52).

Для досягнення цієї мети передбачено розробку законопроекту про внесення змін до Закону України «Про соціальний діалог» (носить декларативний характер) щодо удосконалення питань соціального діалога, зокрема, для залучення інститутів громадянського суспільства до таких форм соціального діалога як кон-

сультації та погоджувальні процедури. Такі дії говорять про досить вузьку і формальну постановку питання про зобов'язання бізнесу в сфері прав людини.

Звіти щодо виконання Плану дій регулярно оприлюднюються Міністерством юстиції України на його сайті¹⁴². Українською Гельсинською Спілкою з Прав Людини за підтримки Уповноваженого ВРУ з прав людини було реалізовано проект з метою сприяння ефективній імплементації положень Національної стратегії у сфері прав людини та координації діяльності усіх інститутів громадянського суспільства та державної влади¹⁴³.

Щодо інших **програмних і стратегічних документів, спрямованих на захист прав людини в Україні**, то слід назвати такі:

- Стратегія сталого розвитку «УКРАЇНА - 2020»¹⁴⁴, схвалена Указом Президента від 12.01.2015 р. № 5/2015;
- Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 р., затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 113-р¹⁴⁵;
- Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 111¹⁴⁶;
- Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 р. № 273¹⁴⁷;

¹⁴⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.

¹⁴¹ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.

¹⁴² https://minjust.gov.ua/section_548.

¹⁴³ Інформацію розміщено на сайті: <http://hro.org.ua/index.php?r=1>.

¹⁴⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

¹⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.

¹⁴⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF>.

¹⁴⁷ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku>.

- Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р., затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 р. № 634-р¹⁴⁸;
- Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071¹⁴⁹;
- Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 909-р¹⁵⁰;
- Державна соціальна програма Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230-р¹⁵¹;
- Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, схвалена Указом Президента України від 08.04.2013 р. № 201/2013¹⁵², і план заходів на її виконання¹⁵³;
- Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів»¹⁵⁴ на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 р. № 706¹⁵⁵;
- Стратегія подолання бідності, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 161-р¹⁵⁶, План заходів на 2019 р. з реалізації Стратегії подолання бідності, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 р. № 86-р¹⁵⁷;
- Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки, затверджена Законом України від 20.10.2014 р. № 1708-VII¹⁵⁸;
- Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 р. та План заходів, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.09.2018 р. № 688-р¹⁵⁹;

¹⁴⁸ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvencyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>.

¹⁴⁹ <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF/page>.

¹⁵⁰ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80>.

¹⁵¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80>.

¹⁵² <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>.

¹⁵³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80>.

¹⁵⁴ У подальшому назву Конвенції було приведено у відповідність з міжнародними стандартами – Конвенція про права людей з інвалідністю.

¹⁵⁵ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF>.

¹⁵⁶ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248898080>.

¹⁵⁷ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-2019-rik-z-realizaciyi-strategiyi-podolannya-bidnosti>.

¹⁵⁸ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>.

¹⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2018-%D1%80>.

- Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабміну від 24.05.2017 р. № 504-р¹⁶⁰, і план заходів з її реалізації, схвалений розпорядженням Кабміну від 10.05.2018 р. № 292-р¹⁶¹.

Усього в Україні є актуальними більше ніж 100 стратегій, які визначають напрями державної політики у

Чи виклала й поширила держава серед державних інституцій (у тому числі посольств і консульств) чітку політичну заяву про свої очікування щодо того, що бізнес, доміцільований на території та / або під юрисдикцією України, має поважати права людини?

Чи вчиняє або підтримує держава ті чи інші дії, спрямовані на визначення особливого впливу бізнесу на конкретні уразливі групи, такі як жінки, діти, меншини, місцеві жителі, ВПО, люди з інвалідністю?

Чи розробила держава керівництво (рекомендації, роз'яснення) для бізнесу щодо забезпечення поваги до прав людини, яке б відповідало різним секторам господарської діяльності (наприклад, для секторів високого ризику, таких як добувні галузі), зокрема щодо окремих прав людини (у тому числі щодо умов праці, дискримінації та ін.) й різних типів бізнес-корпорацій (багатонаціональні корпорації, малий бізнес тощо)?

різних сферах діяльності (переважно політичної і економічної). Окремі з них містять посилання на принцип корпоративної соціальної відповідальності, у жодній немає згадки про Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини, зобов'язання бізнесу щодо прав людини, механізмів належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence тощо).

У відкритих джерелах такої інформації не виявлено. Уповноваженими міністерствами у відповідях на надіслані запити таку інформацію також не надано.

У відкритих джерелах такої інформації не виявлено. Уповноваженими міністерствами у відповідях на надіслані запити таку інформацію не надано.

У відкритих джерелах такої інформації не виявлено. Уповноваженими міністерствами у відповідях на надіслані запити таку інформацію не надано.

¹⁶⁰ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250167535>.

¹⁶¹ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrayini-na-period-do-2020-roku>.

Чи вживає держава кроки, спрямовані на виявлення окремих видів бізнесу, де ризик порушення прав людини є найвищим (де негативний вплив на права людини може бути найбільшим)? Це такий бізнес, як наприклад: видобувна, швейна промисловість та інші сектори.

У відкритих джерелах такої інформації не виявлено. Уповноваженими міністерствами у відповідях на надіслані запити таку інформацію не надано.

Державою запроваджено оцінку ступеня ризиків від провадження господарської діяльності з метою визначення періодичності проведення планових заходів державного нагляду (контролю). Зокрема, беруться до уваги оцінка ступеня небезпеки, масштаб, вид і сфери діяльності, наявність порушень у попередній діяльності суб'єктів господарювання (крім новостворених). Проведення такої оцінки є вимогою Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V¹⁶². З урахуванням значення прийнятного ризику всі суб'єкти господарювання, що підлягають нагляду (контролю), належать до одного з трьох ступенів ризику: високий, середній або незначний. Беруться до уваги, зокрема,

такі показники: ризик для життя та здоров'я людини, належна якість продукції, робіт та послуг (майнові і немайнові блага), ризик для навколишнього природного середовища, ризик для національної безпеки держави, інші суспільні інтереси. Методику розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 342¹⁶³. Однак зазначена оцінка не має на меті визначення ризиків порушення з боку суб'єкта господарювання прав людини (люди - працівники, споживачі, жителі громади, де працює підприємство, тощо - не розглядаються як цільова група оцінки). Крім того, здійснювана оцінка не виступає основою для вироблення рекомендацій суб'єктам господарювання з метою зниження ризику їх діяльності щодо прав людини.

¹⁶² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#n156>.

¹⁶³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF>.

Чи є в державі трудове законодавство, спрямоване на гарантування поваги бізнесом прав людини? Чи відповідає законодавство стандартам захисту, передбаченим фундаментальними Конвенціями МОП й будь-якими іншими конвенціями МОП, ратифікованими державою?

Конституція України¹⁶⁴ встановлює базові гарантії трудових прав, у тому числі таких основних трудових прав, як:

- а) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів;**
- б) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці;**
- в) реальна заборона дитячої праці; та**
- д) недопущення дискримінації в області праці та занять.**

Конституційні гарантії доповнює Кодекс законів про працю (1971 р.)¹⁶⁵, який, серед іншого, передбачає заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземно-

го походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання.

Кодексом також передбачено пріоритет міжнародних договорів перед законодавством України (ст. 8¹), недійсність умов договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України (ст. 9).

В Україні діє доволі широка законодавча база у сфері регулювання трудових відносин. За даними офіційного сайту Верховної Ради України (розділ «Законодавство») трудове законодавство нараховує 10761 акт, з них законів – 431¹⁶⁶. Так, в Україні діють закони:

¹⁶⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

¹⁶⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

¹⁶⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/klas>.

- «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-XII¹⁶⁷
- «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356-XII¹⁶⁸
- «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР¹⁶⁹
- «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР¹⁷⁰
- «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-XII¹⁷¹
- «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 06.06.1995 р. № 217/95-ВР¹⁷²
- «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 р. № 761-VIII¹⁷³
- «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV¹⁷⁴

та ін.

За порушення трудового законодавства юридичні та фізичні особи - підприємці, які використовують найману працю, несуть фінансову відповідальність у таких розмірах:

1. **30 мінімальних зарплат** за кожного працівника (з 01.01.2019 р. мінімальна зарплата - **4 173 грн.**) за такі порушення:

- фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору;
- оформлення працівника на неповний робочий час у разі фактичного виконання роботи повний робочий час;

- виплата заробітної плати (винагороди) без нарахування та сплати єдиного внеску.

2. **10 мінімальних зарплат** за кожного працівника за недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці (наприклад, за неоплату роботи в нічний час, роботу в вихідний або святковий день, понадурочну роботу та інші питання оплати праці).

3. **3 мінімальні зарплати** за порушення встановлених строків виплати заробітної плати працівникам, інших виплат, передбачених законодавством про працю, більш як за один місяць, виплата їх не в повному обсязі.

4. **10 мінімальних зарплат** за кожного працівника за недотримання встановлених законом гарантій та пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

5. **1 мінімальна зарплата** за порушення інших вимог трудового законодавства, крім передбачених вище (наприклад, якщо підприємство несвоєчасно повідомило фіскальну службу про прийняття працівника на роботу).

¹⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

¹⁶⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>.

¹⁶⁹ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>.

¹⁷⁰ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

¹⁷¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.

¹⁷² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80>.

¹⁷³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19>.

¹⁷⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

Фактичний допуск одного працівника до роботи без трудового договору (без наказу) може коштувати 142 190 грн. (125 190 грн. + 17 000 грн.) + виплата такому працівникові заробітної плати у розмірі не нижче середньої заробітної плати за відповідним видом економічної діяльності у регіоні у відповідному періоді¹⁷⁵.

Крім того, ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає покладення адміністративної відповідальності на керівника підприємства:

- за порушення встановлених термінів виплати заробітної плати, виплату не в повному обсязі, терміну надання посадовими особами підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та фізичними особами - підприємцями працівникам, у тому числі колишнім, на їхню вимогу документів стосовно їх трудової діяльності на цьому підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи-підприємця, необхідних для призначення пенсії (про стаж, заробітну плату тощо), визначеного Законом України «Про звернення громадян», або надання зазначених документів, що містять недостовірні дані, порушення терміну проведення атестації робочих місць за умовами праці та порядку її проведення, а також інші порушення вимог законодавства про працю - **від 510 до 1700 грн;**
- повторне протягом року вчинення аналогічного порушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, або ті самі діяння, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки, самотнього батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14

років або дитину-інваліда, - **від 1700 до 5100 грн;**

- фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), допуск до роботи іноземця або особи без громадянства та осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця, на умовах трудового договору (контракту) без дозволу на застосування праці іноземця або особи без громадянства - **від 8500 до 17000 грн.;**
- повторне порушення - **від 17000 до 34000 грн.;**
- порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, - від 68 до 170 грн. на працівників і від 340 до 680 грн. на керівників;
- порушення встановленого порядку повідомлення (надання інформації) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, про нещасний випадок на виробництві - від 340 до 850 грн. на керівників;
- порушення встановлених законом гарантій та пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», - від 850 до 1700 грн.

У листопаді 2015 р. парламентом було прийнято новий Трудовий кодекс у першому читанні. Проект було підготовлено до другого читання у 2017 р. Наразі продовжує перебувати на розгляді Верховної Ради України¹⁷⁷.

¹⁷⁵ <http://km.dsp.gov.ua/news/853-z-pershogo-schnya-2019-roku-z-zmnoyu-mnmalnoyi-zarplati-zmnitsya-rozmr-fnansovih-sankcy.html>.

¹⁷⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

¹⁷⁷ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1658&skl=9.

1. Високий рівень незадекларованої праці / неформальної зайнятості (частково охоплює собою проблему гіг-економіки¹⁷⁸)

В Україні наявна велика кількість випадків неофіційної (тіньової) зайнятості. Люди свідомо погоджуються з пропозиціями роботодавців працювати без оформлення, отримують заробітну плату «в конвертах», яка є значно вищою, ніж «офіційна зарплата» (за рахунок «економії» на податках). Такий формат відносин характеризується ігноруванням трудового законодавства, відсутністю обов'язкового соціального страхування. Особи, які працюють на таких умовах, позбавлені права на гарантії у разі тимчасової непрацездатності, оплачувані відпустки, охорону праці, соціального захисту у разі нещасного випадку на роботі, професійного захворювання тощо, у майбутньому – пенсійного забезпечення¹⁷⁹. За даними Держстату, кількість незаконно (неформально) зайнятих осіб у формальному та неформальному секторах економіки зменшилася на 6,7% порівняно з 2016 роком і становила 3,7 млн. осіб у 2017 р. (22,9% від загальної кількості зайнятого населення). Високий рівень неформальної зайнятості також відображає інший бік проблеми – незаконне підприємництво, яке спотворює ділову конкуренцію та пов'язане з системною корупцією, порушенням прав працівників та ухиленням від сплати податків. Існує декілька сфер бізнесу, які широко представлені в тіньовій економіці

України, зокрема: сільське господарство (42,0%), ринок торгівлі та послуг з ремонту (19,4%), будівництво (15,0%) тощо¹⁸⁰.

Рекомендації експертів МОП щодо вжиття заходів, спрямованих на вирішення проблеми «незадекларованої» праці в Україні, було викладено в окремому документі¹⁸¹. Розроблено Проект національного плану дій із подолання незадекларованої праці в Україні¹⁸².

На початку лютого 2019 р. Міністерство соціальної політики України опублікувало на своєму сайті проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників та протидії застосуванню незадекларованої праці»¹⁸³. Термін публічного обговорення законопроекту закінчився 6 березня: він має 7 голосів на підтримку і 216 – проти, що є своєрідним рекордом активності для етапу первинного обговорення. Цей законопроект також привернув значну увагу ЗМІ. Серед ключових новацій законопроекту – юридичне визначення трудових відносин та ознак їх наявності, а також обов'язковість оформлення трудового договору у разі встановлення факту наявності трудових відносин; конкретизація випадків укладання строкового трудового договору; урегулювання процедури правонаступництва у трудових відносинах; посилення відповідальності за порушення трудового законодавства, зокрема, штраф за

¹⁷⁸ <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/documents/CLA%20Annual%20Briefing-FINAL.pdf>.

¹⁷⁹ Відповідно до інформації, поданої у 2018 р. до Комітету з економічних, соціальних і культурних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

¹⁸⁰ Ситуація на ринку праці. 2018. Державна служба зайнятості. Інфографіка. Див. за посиланням: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

¹⁸¹ Див. детально https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf.

¹⁸² https://www.ilo.org/budapest/WCMS_644897/lang--en/index.htm.

¹⁸³ <https://www.msp.gov.ua/projects/401/>.

маскування трудових відносин договорами цивільного законодавства; заборона укладати цивільні договори про роботу з важкими, шкідливими умовами праці або там, де є потреба у професійному доборі, з фізичними особами (допускається тільки з суб'єктами підприємницької діяльності).

Найбільш важливі зміни закладено у новій ст. 21² Кодексу законів про працю «Ознаки наявності трудових відносин», яка визначає факт виконання роботи в межах трудових відносин незалежно від назви та виду договірних відносин між сторонами, якщо є три і більше ознак їх наявності: періодично (два і більше разів) особі надається винагорода у грошовій або натуральній формі за роботу, виконувану в інтересах іншої особи; особисте виконання особою роботи за конкретною кваліфікацією, професією, посадою за дорученням і під контролем особи, в інтересах якої виконуються роботи, або уповноваженої нею особи; винагорода за виконувану роботу є єдиним джерелом доходу особи або становить 75 і більше відсотків її доходу протягом шести календарних місяців; робота виконується на визначеному особою, в інтересах якої виконуються роботи, або уповноваженою нею особою робочому місці з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку; особа виконує роботу, подібну до тієї, що виконується штатними працівниками роботодавця; організація умов праці, зокрема, надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини, робочого місця) забезпечується особою, в інтересах якої виконуються роботи, або уповноваженою

нею особою; тривалість робочого часу та часу відпочинку встановлюється особою, в інтересах якої виконуються роботи, або уповноваженою нею особою.

Факт наявності трудових відносин установлюється державним інспектором праці за результатами здійснення заходів держконтролю або в судовому порядку; в останньому випадку обов'язок доказування відсутності трудових відносин покладається на відповідача. У разі встановлення факту наявності трудових відносин працівник і роботодавець зобов'язані укласти трудовий договір. Як зазначає пояснювальна записка до законопроекту, це має на меті встановити принцип презумпції наявності трудових відносин.

У 2006 р. на 95-й Міжнародній конференції праці було прийнято Рекомендацію № 198 «Про трудові відносини», яка закликає країни здійснювати заходи для напруження критеріїв вирішення трудових відносин і розмежування між найманими працівниками та самозайнятими, боротися з маскуванням трудових відносин і, зокрема, запровадити правову презумпцію існування трудових відносин, якщо виявлено принаймні одну або більше ознак. Рекомендація також наводить перелік можливих ознак-критеріїв існування трудових відносин, що стосуються характеристик роботи та винагороди за її виконання. Цей перелік майже дослівно відтворюється у ст. 212 законопроекту, підготовленого Мінсоцполітики¹⁸⁴. Тобто законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників та протидії застосуванню незадекларованої праці» відповідає міжнародним

¹⁸⁴ https://dt.ua/internal/zahist-prav-pracivnikiv-chi-utiski-biznesu-306363_.html.

зобов'язанням України, яка намагається адаптувати своє трудове законодавство до існуючих трудових стандартів.

Зазначимо також, що План дій з реалізації Національної стратегії з прав людини¹⁸⁵ передбачає необхідність розроблення та внесення змін до нормативно-правових актів, спрямованих на легалізацію зайнятості та заробітної плати. За інформацією Мінюсту: виконано.

Законом України від 06.12.2016 р. № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», зокрема, передбачено передачу повноважень із здійснення контролю у сферах зайнятості та оплати праці органам місцевого самоврядування, що сприятиме легалізації тіньових виплат заробітної плати та, у свою чергу, збільшить надходження до бюджетів усіх рівнів та страхових фондів. Наразі опрацьовується законопроект «Про внесення змін до деяких законів України з питань загальнообов'язкового державного соціального страхування» щодо обов'язкової сплати єдиного внеску на соціальне страхування окремими категоріями осіб з метою забезпечення повноцінної реалізації конституційних прав громадян України на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та додаткове наповнення бюджету Пенсійного фонду України і фондів соціального страхування.

Водночас, за даними Уповноваженого з прав людини, норми Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та

легалізації фонду оплати праці», який набрав чинності 01.01.2015 р., щодо обов'язкового укладання при прийнятті працівника на роботу трудового договору та повідомленням про це фіскальної служби, фінансової відповідальності роботодавців у разі фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору; посилення адміністративної відповідальності посадових осіб за порушення трудового законодавства тощо, не дали позитивних результатів¹⁸⁶.

2. Відсутність належного правового регулювання он-лайн роботи

За результатами проведених досліджень: 32% респондентів стикалися з неоплатою своєї онлайн-роботи. Практично половина цих працівників вважає, що причиною було шахрайство їх клієнтів; $\frac{3}{4}$ онлайн-працівників не мають офіційного працевлаштування, вони не зареєстровані як самозайняті особи, не сплачують внески на соціальне забезпечення. 45% із них упевнені, що реєстрація не потрібна. Рівень неофіційної зайнятості в онлайн-сфері є більшим, ніж у цілому в економіці України¹⁸⁷.

В он-лайн сфері існує значно більший розрив в оплаті праці між чоловіками і жінками (чоловіки заробляють у 2,2 раза більше, ніж жінки), ніж в офф-лайн економіці¹⁸⁸. Цей розрив значною мірою пояснюється сильною професійною гендерною сегрегацією. Різні задачі виконуються для різних ринків – деякі для місцевого, деякі – для міжнародних, що призводить до розриву в оплаті праці.

¹⁸⁵ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.

¹⁸⁶ Інформація щодо виконання плану дій систематизована й доступна на сайті http://hro.org.ua/index.php?r=9#182_3. Сайт створено Українською Гельскінською Спілкою з Прав Людини за підтримки Уповноваженого ВРУ з прав людини з метою сприяння ефективної імплементації положень Національної стратегії у сфері прав людини та координації діяльності усіх інститутів громадянського суспільства та державної влади.

¹⁸⁷ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_635370.pdf.

¹⁸⁸ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_635370.pdf

3. Недостатній правовий захист від загрози примусової праці та торгівлі людьми

Відповідно до Конвенції МОП про примусову працю 1930 р. (№ 29) під примусовою працею розуміється «будь-яка робота або послуга, яка виконується або надається будь-якою особою, яка знаходиться під загрозою того чи іншого покарання, і виконання якої не було запропоновано особою добровільно» (ст. 2). Загроза покарання може включати в себе доволі широкий перелік негативних для особи наслідків - штрафні санкції, відмова виплатити заробітну плату повністю або частково, заборона працівнику вільно пересуватися, погроза повідомити про «нелегальний статус» працівника міграційній службі тощо.

Україна у 2018 р. зайняла 49-ту позицію із 167 країн світу в рейтингу поширеності сучасного рабства. В умовах рабства живе 301 тисяча людей в Україні¹⁸⁹.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо працевлаштування випускників» від 06.10.2016 р. № 1662-VIII¹⁹⁰ було скасовано норму, яка зобов'язувала випускників вищих навчальних закладів, які вчилися за бюджетні кошти, відпрацювати певний термін після завершення навчання. Законом було запроваджено норму, згідно з якою випускники закладів вищої освіти вільні у виборі місця роботи, крім випадків, передбачених цим Законом. Заклади вищої освіти не зобов'язані здійснювати працевлаштування випускників (ст. 64).

Незалежним аналітичним центром CEDOS було запроваджено проект Profrights¹⁹¹, який являє собою базу даних про порушення прав викладачів і студентів вищих навчальних закладів. Серед порушень у тому числі

фіксуються випадки залучення викладачів до виконання роботи, яка не охоплюється їх трудовими обов'язками і не є оплачуваною (моніторинг соціальних мереж та ведення блогів студентської спільноти тощо), а також залучення студентів до виконання робіт, які не передбачені програмою навчання (прибирання території, фарбування вікон тощо).

Україна регулярно потрапляє до щорічного звіту Державного департаменту США щодо торгівлі людьми. За результатами дослідження у Звіті Держдепу США про торгівлю людьми в Україні 2017 р., навіть мінімальні стандарти з ліквідації торгівлі людьми Урядом України виконуються не повністю. Водночас, було відмічено активізацію зусиль у боротьбі з торгівлею людьми порівняно із попереднім звітним періодом, що дозволило підняти Україну до другого рівня. Згідно з цим Звітом виділено 3 рівні країн, де перший рівень визначає країни з високими досягненнями в боротьбі з торгівлею людьми, а третій рівень - з найнижчими показниками у цій сфері. Між другим і третім також є умовний проміжний рівень, що позначає країну, яка може опуститися до найгіршого стану. Протягом 2013-2016 років Україна перебувала на цьому проміжному рівні. Зокрема, відмічається посилення зусиль у частині розслідування, судового переслідування, засудження службових осіб, причетних до торгівлі людьми, зростає міжвідомча координація та навчання державних службовців, вжиття певних заходів для посилення зусиль правоохоронних органів. Урядом також посилюються заходи щодо захисту жертв торгівлі людьми в Україні, зростають суми коштів на виплату жертвам, розробляється та вдосконалюється законодавство щодо захисту іноземних жертв насилля. Серед зау-

¹⁸⁹ https://humanrights.org.ua/material/v_ukrajini_ponad_300_tisjjach_ljiudej_zhivut_u_rabstvi_doslidzhennja. . За даними Глобального індексу рабства (Global Slavery Index) 2018 року, в Україні понад 286 тисяч людей проживають в умовах рабства.

¹⁹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-19#n12>.

¹⁹¹ <https://profrights.org/breaches>.

важень у Звіті йдеться про те, що більшість засуджених торговців людьми в Україні уникають ув'язнення, оскільки покарання є недостатнім для запобігання злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, та непропорційно низьким порівняно з серйозністю злочину. Крім того, міжнародні організації виявляють більшу кількість жертв торгівлі людьми, ніж офіційні служби, що свідчить про недовіру до здатності держави захищати жертв і забезпечувати справедливе поводження з ними. Агресія на Сході України спричинила значний відтік українських державних ресурсів та витіснила близько двох мільйонів осіб, які стали вразливими до експлуатації. В охоплених конфліктом районах Донецької та Луганської областей жінок і дівчат викрадають з метою сексуальної експлуатації в Україні та Росії. Внутрішньо переміщені особи часто стають жертвами торгівлі людьми, залучаються до примусової праці на окупованих територіях та викрадаються, піддаються тортурам задля отримання необхідної інформації. Також зазначено про видання «указу» бойовиками, за яким відбувається призов неповнолітніх, використання їх як солдатів, інформаторів та у вигляді живого щита.

Спеціальний представник і координатор ОБСЄ з питань протидії торгівлі людьми зазначає, що в Україні правоохоронці виявляють організаторів торгівлі людьми, але в цілому заходів, яких вживає Україна у цьому напрямку, недостатньо. Так, в Україні збільшується кількість громадян, які стають жертвами торгівлі людьми. Крім того, країна залишається транзитною для торговців живим товаром. Кількість людей, які перебувають у групі ризику й потрапляють у мережі торговців людьми, за останні два роки суттєво збільшилася в результаті конфлікту на Донбасі. Однією з причин того, що

переміщені особи опиняються в зоні особливого ризику, є їх недостатня обізнаність з проблемою торгівлі людьми, адже вони, як правило, починають з пошуків роботи у соцмережах та на різних сайтах – саме там, де нерідко можна стати легкою здобиччю для торговців людьми. Дослідження, яке проводила міжнародна правозахисна організація «Ла Страда – Україна» спільно з українськими і німецькими партнерами, показало, що вісім відсотків переселенців погодилися б на будь-яку роботу за кордоном – незалежно від умов роботи. Майже 30 відсотків респондентів абсолютно нічого не знають про проблему торгівлі людьми та можливості юридичного захисту у разі настання подібної ситуації. Чимало переселенців (переважно у західному регіоні) свідомо йдуть на ризик стати жертвою, наполягаючи на працевлаштуванні без офіційного оформлення, боячись перервати стаж на основному місці роботи чи втратити соціальні виплати.

4. Заборгованість із заробітної плати

Не є забезпеченим право працівників на заробітну плату: протягом 2018 р. заборгованість із заробітної плати в Україні продовжувала зростати. Найбільшими боржниками із виплати зарплатні є державні підприємства¹⁹².

За даними Державної служби статистики України, заборгованість із виплати заробітної плати працівникам протягом року зросла на 276,7 млн грн (або на 11,7 %) і станом на 1 січня 2019 р. становила 2,645 млрд грн. У структурі заборгованості з виплати заробітної плати на кінець 2018 р. більшу частину боргу (1 455,0 млн грн.) мали економічно-активні підприємства (установи та організації), які вчасно не виплатили заробітну пла-

¹⁹² <http://khp.org/index.php?id=1550694889>.

ту 90,5 тис. своїх працівників. Серед видів економічної діяльності переважна частка боргу припадає на промислові підприємства, де заборгованість перед працівниками становить 2 096 млн. грн., або 80% від загальної суми заборгованості¹⁹³. За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2018 р. не відбулося жодного засідання Комісії з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат¹⁹⁴.

Особливо гостро проблема невиплати заробітної плати стоїть щодо підприємств, які визнаються банкрутами. Україною наразі не ратифіковано частину третю Конвенції МОП № 173 про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця (частина третя передбачає створення установи (фонду) з гарантування виплат працівникам у разі неплатоспроможності роботодавця)¹⁹⁵. Україна взяла на себе тільки зобов'язання, які випливають із частини другої цієї Конвенції, що передбачає захист вимог працівників за допомогою надання привілею¹⁹⁶.

План дій з реалізації Національної стратегії з прав людини передбачає необхідність¹⁹⁷:

- вивчення питання щодо ратифікації Україною розділу III Конвенції Міжнародної організації праці № 173 про захист вимог працівників у разі неплатоспроможності

роботодавця для подання Президентіві України. За інформацією Мінюсту: виконання триває.

Мінсоцполітики створено робочу групу щодо напрацювання законодавчих ініціатив по задоволенню вимог найманих працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця. Результатом діяльності робочої групи стала розробка проектів законів «Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 173 1992 р. про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права працівників на своєчасну виплату заробітної плати».

5. Значні прояви нерівності в оплаті праці

Заробітна плата керівника компанії може у 200 разів перевищувати зарплату працівника цієї ж компанії. Різниця в оплаті праці працівників бюджетного і небюджетного секторів складає 30% на користь небюджетного сектору. Значну проблему становить розрив в оплаті праці жінок і чоловіків: у середньому заробітна плата жінок є на 25% меншою, аніж чоловіків¹⁹⁸. Також розрив наявний у різних сферах діяльності: персонал сектору поштових і кур'єрських послуг отримує у 7,3 раза менше, ніж працівники транспортної авіації¹⁹⁹.

¹⁹³ <http://edclub.com.ua/analytika/zaborgovanist-iz-vyplaty-zarobitnoyi-platy-stanom-na-1-kvitnya-2019-roku>

¹⁹⁴ <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2019.pdf>.

¹⁹⁵ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fICS%2fUKR%2f32274&Lang=en.

¹⁹⁶ Див. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2996-15>.

¹⁹⁷ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.

¹⁹⁸ <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/tekst-s-zagolovkom/pravo-na-rivnu-oplatu-pratsi-za-robotu-rivnoi-tsinnosti-ukrainski-realii-134693.html>. Див. також http://rosalux.org.ua/images/rosa_web.pdf.

¹⁹⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fICS%2fUKR%2f32416&Lang=en.

6. Недостатність трудових гарантій працівників з неповною зайнятістю, а також працівників, які працюють за строковими трудовими договорами

Гармонізація трудового законодавства України з європейськими стандартами у сфері праці вимагає імплементувати низку вимог щодо регулювання неповної зайнятості. Йдеться, зокрема, про Директиву № 97/81/ЄС про рамкову угоду про неповну зайнятість. Проект Трудового кодексу України, який у 2015 р. було прийнято в першому читанні, враховує положення цієї Директиви щодо: умов та порядку встановлення неповного робочого часу (ст. 135); особливостей режиму роботи у разі встановлення неповного робочого часу (ст. 148); пропорційності оплати праці відпрацьованому неповному робочому часу (ст. 232); права на професійну (службову) кар'єру (ст. 315). Однак проектом Трудового кодексу не враховані вимоги Директиви № 97/81/ЄС щодо: заборони звільнення працівника за відмову від переходу на повну зайнятість і навпаки; права роботодавця на колективне переведення працівників на неповний робочий час)²⁰⁰.

Мінсоцполітики розробило проект закону «Про зайнятість населення та загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», він у серпні 2018 р. направлений на розгляд соціальних партнерів і зацікавлених органів державної влади. Цей проект враховує положення Директиви № 91/383/ЄЕС

щодо заборони використання працівників із тимчасовим працевлаштуванням на роботах, які загрожують їх безпеці та здоров'ю, передбачивши заборону приватним агентствам зайнятості укладати договір про надання персоналу підприємству-користувачу для виконання робіт у шкідливих, небезпечних та важких умовах праці. При цьому законопроект Мінсоцполітики не встановлює, як це визначено Директивою № 91/383/ЄЕС, заборони щодо укладення строкових договорів (інших, ніж громадські роботи) на роботи, які загрожують безпеці або здоров'ю працівників, як результат, не врегульовано проходження працівниками зі строковою зайнятістю, щодо яких не встановлена заборона використання їхньої праці на небезпечних роботах, спеціальних медичних оглядів після припинення трудових відносин²⁰¹.

7. Недостатній захист прав працівників у випадку передачі підприємств

Положення національного законодавства у цій частині потребують приведення у відповідність зі стандартами Директиви № 2001/23/ЄС. Розроблено два законопроекти: 1) проект Трудового кодексу; 2) проект закону «Про колективні угоди та договори», який у 2017 р. підготовлений тристоронньою робочою групою. У серпні 2018 р. Мінсоцполітики направило цей проект на погодження із зацікавленими органами.

²⁰⁰ Повний огляд прогалін в імплементації див. у Звіті ГО «Український центр європейської політики» 2018 // http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Report_2014-2018_WEB_FINAL.pdf?fbclid=IwAR3G1Om7iru8Y4aslqDmZfrPxVbW4cuxioJKxnQy4CQUE_jcKu_nPMgroRo.

²⁰¹ http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Report_2014-2018_WEB_FINAL.pdf?fbclid=IwAR3G1Om7iru8Y4aslqDmZfrPxVbW4cuxioJKxnQy4CQUE_jcKu_nPMgroRo.

Проект Трудового кодексу в цій частині потребує уточнення та доопрацювання щодо: інформування працівників, їх представників про правонаступництво до здійснення передачі підприємства, бізнесу чи їх частин; суті інформації, яка має бути надана (дата та причини передачі, наслідки передачі, заходи щодо самих працівників тощо); заборони звільнення працівника у зв'язку із передачею підприємства, бізнесу чи їх частини, крім випадків необхідності зміни потреби у робочій силі, спричиненої економічними, організаційними факторами (зокрема, скорочення чисельності чи штату працівників)²⁰².

8. Недостатні гарантії щодо надання інформації та проведення консультацій з працівниками / їх представниками перед ухваленням роботодавцем рішень

Проект Трудового кодексу, як і чинне законодавство України, потребує доопрацювання в частині врахування вимог Директиви № 2002/14/ ЄС щодо: порядку надання інформації та проведення консультацій перед ухваленням роботодавцем рішень з питань, що охоплюються Директивою № 2002/14/ЄС; порядку надання інформації та проведення консультацій з іншими представниками працівників (у разі відсутності первинної профспілкової організації); випадків, умов та порядку ненадання роботодавцем представникам працівників не лише конфіденційної інформації, але й не проведення з ними консультацій; встановлення санкцій за порушення у сфері інформування та консуль-

тування з працівниками з питань, визначених Директивою № 2002/14/ЄС (Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за ненадання інформації та ухилення від участі у переговорах лише щодо укладення, зміни або доповнення колективного договору, угоди)²⁰³.

9. Відсутність узгодженої політики держави щодо захисту українських громадян, які працюють за кордоном

За офіційною статистикою 1,3 млн. осіб (4,5% населення) мігрували з України у 2015-2017 р.р., і лише 43% з них повернулися. Загальна частка трудових мігрантів у загальній чисельності населення працездатного віку становить 4,5%²⁰⁴. У цілому, такий стан речей актуалізує завдання держави щодо захисту громадян України за межами України. На цю проблему звертають увагу також експерти Ради реформ, підкреслюючи необхідність налагодити систему добровільного повідомлення громадянами України про прийняття ними рішення працювати за кордоном з тим, щоб органи Міністерства закордонних справ України змогли своєчасно надавати консульську підтримку та сприяти захисту прав громадян України за кордоном у випадку їх порушення. Вагому роль буде відігравати приєднання українських агентств із працевлаштування до міжнародних систем приватних агентств зайнятості, які надають послуги з працевлаштування за кордоном, з тим, щоб працівники, роботодавці та самі агентства могли обмінюватися та отримувати інформацію щодо трудової міграції²⁰⁵.

²⁰² http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Report_2014-2018_WEB_FINAL.pdf?fbclid=IwAR3G1Om7iru8Y4aslqDmZfrPxVbW4cyxioJKxnQy4CQUE_jcKu_nPMgroRo.

²⁰³ Там само.

²⁰⁴ http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/naselen_2015.pdf.

²⁰⁵ <https://rdo.in.ua/article/storona-trudovoyi-migraciyi-yaka-zamovchuyetsya>.

Серед інших проблемних моментів правового регулювання сфери праці, які потребують приведення у відповідність до міжнародних стандартів, Комітет МОП вказує на необхідність:

- створення на національному рівні добре відомої, доступної і ефективно функціонуючої системи оповіщення й реєстрації нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань²⁰⁶;
- внесення змін до ст. 87 Цивільного кодексу України, згідно з якою організація набуває права юридичної особи з моменту її реєстрації, з метою усунення суперечності зі ст. 16 Закону України «Про професійні спілки»²⁰⁷. Відповідно до неї профспілка, об'єднання профспілок набувають права юридичної особи з моменту затвердження статуту (положення). Легалізуючий орган підтверджує статус профспілки й не має дискреційних повноважень на відмову від легалізації²⁰⁸;
- узагальнення інформації щодо практики застосування ст. 293 Кримінального кодексу України²⁰⁹, відповідно до якої організація групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або

суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активна участь у таких діях, караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців. Ставиться, зокрема, питання про те, чи застосовується вказана стаття у випадку виробничих акцій²¹⁰.

10. Відсутність належного правового регулювання щодо протидії мобінгу і сексуальним домаганням на робочому місці

У березні 2019 р. у парламенті України зареєстровано проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу²¹¹.

Щодо протидії сексуальним домаганням, то чинне законодавство України обмежується вказівкою на те, що роботодавець зобов'язаний: вживати заходи щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі (ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV²¹²).

²⁰⁶ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3499382.

²⁰⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

²⁰⁸ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3301063:NO.

²⁰⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>.

²¹⁰ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3292833:NO.

²¹¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602.

²¹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

УМОВИ ПРАЦІ: НАЙБІЛЬШ РИЗИКОВАНІ СФЕРИ

А. Гірнича промисловість

Україна має шостий у світі за величиною запас вугілля, і вже більше століття є великим виробником і експортером. Основна частина ресурсів знаходиться в Донецькому вугільному басейні на сході України, із запасом 101,9 млрд. тонн.

Нині на території Донецької та Луганської областей розташовано 127 вугільних шахт, з них 2/3 є державними. З початком війни 97 шахт усіх форм власності опинилися на території, що контролюється незаконними збройними формуваннями. Більшість державних підприємств вугільної промисловості (2/3 від загальної кількості) є збитковими²¹³.

Заборгованість із заробітної плати та інші проблемні моменти виникли у вугільній промисловості України з різних причин. Звинувачення в корупції та низька продуктивність багатьох шахт зробили їх нерентабельними. Порушення зв'язку між Міністерством енергетики та державними гірничодобувними компаніями та профспілками призвели до того, що ситуація досягла критичної точки. Політичні та військові потрясіння також ускладнили ситуацію²¹⁴.

Б. Неформальний сектор: незаконний видобуток бурштину

За різними оцінками, в Україні видобувається нелегально від 120 до 300 тонн бурштину на рік. При цьому обсяг тіньового ринку становить 200-300 млн. дол. США²¹⁵. Нелегальний видобуток бурштину завдає істотної шкоди довкіллю (лише у Житомирській області виявлено 220 гектарів пошкодженого ґрунту). Цей вид діяльності надає нелегальні «робочі місця» тисячам людей (Волинь, Житомирщина, Рівненська область). До досягнення кінцевого споживача, український бурштин легалізується в Польщі і продається на фондовому ринку Гданська. Це означає, що польські посередники отримують левову частку прибутку, інвестуючи їх у обробку, наукові дослідження, законну торгівлю²¹⁶.

В. Текстильна та швейна промисловість

У 2019 р. опубліковано результати дослідницького проекту «Умови та оплата праці в українській експорто-орієнтованій швейній індустрії»²¹⁷. Серед основних проблем: відсутність гідної оплати праці, неналежні умови роботи (понаднормові, складні умови

²¹³ https://ua.boell.org/sites/default/files/real_price_of_coal_in_war_time_donbas.pdf.

²¹⁴ Lempriere, Mining Ukraine.

²¹⁵ https://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayini-schorichno-vidobuvayut-do-300-tonn-nelegalnogo-burshtinu-minekologiyi-200809_.html.

²¹⁶ Ukrainian Liaison Office in Brussels, Leprosy of the land: illegal amber mining turns Ukraine landscape to lunar like, BlogActiv.eu, 23 May 2018, available at: <https://ukraineoffice.blogactiv.eu/2018/05/23/leprosy-of-the-land-illegal-amber-mining-turns-ukraine-landscape-to-lunar-like/>.

²¹⁷ <http://rosalux.org.ua/images/living-wage-online.pdf>.

праці – низькі чи високі температури в робочих приміщеннях, брак робочих перерв, сидяча робота; працівниці скаржаться на біль у спині, ногах, алергії, проблеми з тиском і зором; ритми виробництва на швейних фабриках зумовлюють виснаженість і погіршення стану здоров'я; при цьому адміністрація фабрик часом погано ставиться до відсутності на робочому місці, навіть через нездужання, і працівниці ризикують втратити робоче місце, якщо хворітимуть часто чи довго).

Низька зарплата є головною проблемою, з якою стикаються працівники швейних фабрик в Україні. Заробітна плата швачок в Україні є найнижчою в Європі²¹⁸.

Основними напрямками експорту українського одягу у 2016 р. були Німеччина, Румунія та Польща, що свідчить про те, що українські заводи мають контрагентів із цих країн²¹⁹. Згідно зі статтями ЗМІ, списками постачальників, веб-сайтами або іншими місцевими джерелами, такі бренди та роздрібні торговці належать до числа міжнародних компаній, що постачають продукцію з України: Asos, Adidas, Benetton, C&A, Esprit, Hugo Boss, Inditex/Zara, Kirsten, Liz Claiborne, Mexx, Marks & Spencer, Mart Visser, Next, Oui, Peek & Cloppenburg, Steps, Oliver, Saint James, Topshop, Triumph, Tommy Hilfiger/PVH, Walbusch²²⁰. Невиплата мінімальної заробітної плати є нормою у цій сфері виробництва. Прикладом є працівники, що виробляють одяг для Triumph Clothing²²¹.

²¹⁸ Kateryna Semchuk, An interview with Oksana Dutchak about the wages and working conditions of seamstresses in Ukraine, Political Critique, 9 August 2017, available at: <http://politicalcritique.org/cee/ukraine/2017/semchuk-oksana-dutchak-ukrainian-garment-industry-workers-clean-clothes-interview/>.

²¹⁹ Clean Clothes Campaign, 2017 Ukraine Country Profile, available at: https://cleanclothes.org/livingwage/europe/img/ukraine-factsheet/image_view_fullscreen.

²²⁰ Clean Clothes Campaign, Europe's Sweatshops, page 2, 9 November 2017, available at: <https://cleanclothes.org/livingwage/europe/europes-sweatshops/view>.

²²¹ Europe's Sweatshops at page 7.

У цілому, законодавство України відповідає міжнародним стандартам захисту прав неповнолітніх осіб у сфері праці. Законний мінімальний вік для прийняття на роботу в більшості областей економіки становить 16 років, але підприємства у певних безпечних галузях можуть вести переговори з урядом про найм працівників віком 15 років за наявності згоди одного з батьків. Діти віком 14 років можуть на законних підставах працювати на короткостроковій основі у соціальних службах, таких як дитячі будинки, лікарні й установи по догляду за людьми похилого віку, а також у сільськогосподарському секторі за згодою одного з батьків²²².

Протягом 2016 р. Держпраці було виявлено низку порушень законодавства про працю щодо неповнолітніх. Зокрема, встановлено, що: 8 дітей працювали у шкідливих або небезпечних умовах праці; 5 дітей працювали понад установлену тривалість робочого часу; 24 дитини працювали без оформлення трудових відносин; щодо 9 неповнолітніх, зафіксовано факт виплати нелегальної заробітної плати. Порушення законодавства про працю неповнолітніх щодо обов'язкового проведення щорічних медичних оглядів та медичних оглядів при прийнятті на роботу допущено стосовно 91 неповнолітньої особи. Загалом порушення трудових прав дітей допущено у 82 роботодавців (48,5% від загальної кількості підприємств, де виявлені факти застосування праці не-

повнолітніх) відносно 157 неповнолітніх (41%), а кількість порушень склала 174 (понад два порушення на одного роботодавця).

Кодекс законів про працю України містить положення, відповідно до якого забороняється застосування праці осіб, молодших 18 років, на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, визначений наказом Міністерства охорони здоров'я України.

Крім того, Кодекс законів про працю України містить норму, відповідно до якої для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи. Однак чинне трудове законодавство не містить чіткого визначення поняття «легка робота», про що було висловлено зауваження у Заключному висновку Європейського комітету із соціальних прав (2015 р.) до Сьомої доповіді.

Моніторинг дитячої праці в Україні здійснюється нерегулярно і здебільшого за сприянням міжнародних організацій. Так, за допомогою Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда - Україна» працює, поки що єдина в Україні, окрема Національ-

²²² U.S. Department of State, Country Reports - 2007: Ukraine, section 6d, available at: <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2007/100590.htm>

на дитяча «гаряча» лінія. Вона є членом міжнародної асоціації дитячих телефонів довіри СНІ, до якої входять телефони довіри із понад 140 країн світу, та повністю відповідає світовим стандартам, зокрема, є безкоштовною та анонімною.

В Україні діють Інтернет-сайти, які пропонують роботу для дітей, зокрема, teenjobs.com.ua, shkolnik-rabota.com.ua. Ці сайти містять вакансії та резюме дітей від 10 років. Усі персональні дані та фото знаходяться у відкритому доступі, дозвіл батьків не потрібен. Діти розміщують резюме, пропонуючи виконання будь-якого виду робіт за мізерну винагороду. Часто батьки про ініціативу своїх дітей навіть не підозрюють. Водночас, на сайтах розміщуються вакансії для дітей від 10 років, наприклад, промоутер, кур'єр, няня, журналіст, офіціант, а також пропозиції від модельних агентств для дівчат та хлопців віком 10-18 років. Жодної інформації щодо розробників Інтернет-сторінки немає, також неможливо отримати зворотний зв'язок. На думку правозахисників, розробники таких сайтів мають на меті збір певної інформації щодо потреб і соціального стану підлітків. Такі сайти є небезпечними, адже діти розголошують особисті дані свої та батьків і можуть натрапити на злочинців.

Комітет ООН з прав дитини за результатами розгляду чергової періодичної державної доповіді наполегливо закликав Україну вжити всіх належних заходів з метою ліквідації дитячої праці в умовах експлуатації, зокрема, у неформальному секторі, зокрема: а) забезпечити Держнаглядпраці достатніми людськими, технічними, фінансовими ресурсами для того, щоб цей орган міг проводити систематичні й ефективні

інспекції й забезпечувати суворе дотримання законодавства з дитячої праці; б) розглянути можливість розширення мандату Держнаглядпраці з метою включення до нього також неформального сектору економіки і сімейної сфери; в) посилити моніторинг дитячої праці у неформальному секторі шляхом використання Міжнародної програми з ліквідації дитячої праці; г) забезпечити ефективне виконання санкцій щодо осіб, які порушують чинне законодавство щодо дитячої праці, зокрема шляхом підготовки інспекторів Держнаглядпраці та інших правоохоронних установ з питань міжнародних стандартів, які стосуються дитячої праці; д) у повному обсязі виконувати рекомендацію, яка міститься в окремому зауваженні 2010 р. з Конвенції про мінімальний вік 1973 р. (№ 138) Комітету експертів МОП щодо застосування Конвенцій і рекомендацій, що стосуються виявлення дітей, які працюють на нелегальних шахтах, і тих, які займаються сортуванням і завантаженням вугілля на відкритих поверхнях, з метою викорінення будь-яких найгірших форм дитячої праці²²³.

У свою чергу, наведена Україною у черговій періодичній Державній доповіді, поданій у 2018 р. до Комітету, інформація щодо дитячої праці є вкрай обмеженою. У доповіді зазначено лише таке: «Правова основа боротьби з економічною експлуатацією дітей, включаючи дитячу працю, була описана у попередній доповіді. У 2016 р. регіональні державні трудові інспекції уклали 71 угоду про співпрацю щодо інформаційного обміну з державними центрами зайнятості. У результаті проведених інспекцій було виявлено дуже низький відсоток підприємств (близько 3%), які допускають порушення законодавства щодо

²²³ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fUKR%2fCO%2f3-4&Lang=en.

праці неповнолітніх. У 2015 р. Україна приєдналася до Цілей 2030, якими, серед іншого, передбачено значно скоротити частку молодих людей, які не зайняті ані у працевлаштуванні, ані у навчанні».

Комітет МОП закликав Україну звернути увагу на необхідність обов'язкових медичних оглядів у тому числі для дітей і підлітків, які є самозайнятими особами або тих, які працюють у домашніх господарствах у своїх батьків без формального працевлаштування, а також тих, які працюють на вулиці чи в інших громадських місцях²²⁴.

Приблизно 82000-200000 дітей, які перебувають у державних дитячих будинках, є особливо вразливими до торгівлі людьми. Чинovníки декількох держав-

них установ і притулків, як стверджується, були причетними або проявили злочинне недбальство щодо передачі дітей, які перебували під їхньою опікою, до сексуальної і трудової експлуатації²²⁵. Міжнародна організація з захисту прав людей з інвалідністю (DRI) вказує, що за результатами їх дослідження у багатьох спеціалізованих закладах використовується примусова праця (діти можуть цілими днями працювати на полях, фермах, що керівництвом кваліфікується як трудо-терапія або реабілітаційний курс)²²⁶. Інформацію щодо використання дітей у будинках-інтернатах як безкоштовної робочої сили наводили також прес-служба Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини²²⁷, ЗМІ²²⁸.

Чи забезпечує держава органи, наділені правозастосовними повноваженнями (суддів, інспекції з праці, поліцейські тощо) інформацією й знаннями шляхом проведення тренінгів щодо трудових прав працівників, включаючи питання примусової праці, праці дітей, недискримінації, свободи об'єднання, колективних переговорів, оплати праці тощо?

Здійснюється підготовка з загальних питань трудового права, а також загальних питань недискримінації, рівності. Зокрема, до програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді і суддів включено питання щодо:

- запобігання та протидії дискримінації (Європейське антидискримінаційне право: ключові принципи,

сфера дії, зокрема статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Протокол № 12 до Конвенції; Міжнародні стандарти, типи дискримінації: пряма та непряма дискримінація; проблема доведення в антидискримінаційному праві тощо) (див. Програму спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затверджену рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13.07.2018 р. № 172/зп-18)²²⁹;

²²⁴ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3342899.

²²⁵ U.S. Department of State, 2018 Trafficking in Persons Report: Ukraine, pg. 437, available at: <https://www.state.gov/documents/organization/282804.pdf>.

²²⁶ <https://apostrophe.ua/article/society/2015-04-25/kak-v-ukraine-narushayutsya-prava-detey-opublikovan-otchet/1636>.

²²⁷ У Мукачівському дитячому будинку-інтернаті вихованців використовують як безкоштовну робочу силу. 07.09.2016, Прес-служба уповноваженого Верховної Ради з прав людини, <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/7916-zx-umukachivskomu-dityachomu-budinku-internati-vihovantsiv-vikoristovuyu/>.

²²⁸ «Слідство.Інфо», Опіка суворого режиму: яких нелюдських знущань зазнають вихованці інтернатів, 16 листопада 2016, http://24tv.ua/opika_suvorogo_rezhimu_yakih_nelyudskih_znushhan_zaznayut_vihovantsi_internativ_n749872.

²²⁹ http://nsj.gov.ua/files/1531925543progama_spec_pidgotovk.pdf.

- застосування трудового законодавства при розгляді цивільних справ (див. Стандартизовану програму підготовки суддів окружних судів (цивільна спеціалізація), схвалену Науково-методичною радою Національної школи суддів України Протокол від 17.12.2018 р. № 7)²³⁰.

У світлі бізнесу і прав людини питання не розглядаються.

Щодо інспекторів праці, то їх підготовка з питань захисту прав людини від порушень з боку бізнесу також носить фрагментарний (некомплексний) характер. Так, наприклад, для них проводиться навчання й заходи іншого формату щодо виявлення незадекларованої праці²³¹. На сайті Держпраці розміщено соціальні ролики про трудову експлуатацію²³². У межах проекту ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці» проводяться заходи, у тому числі спрямовані на підвищення знань інспекторів праці у сфері захисту прав людини²³³.

Однак усе наведене не вказує на системність підходу з підготовки фахівців державних інспекцій праці з питань, де ризик порушення прав людини бізнесом є найвищим.

Протягом 2016–2018 рр. для правоохоронних органів, органів прокуратури та соціальних службовців було проведено більше 20 тренінгів та семінарів з питань протидії торгівлі людьми, зовнішньої нелегальної трудової міграції. У співпраці з Міжнародною організацією з міграції Національна школа суддів провела 10 семінарів у 2018 р. (у 2017 р. їх було 8, у 2016 р. – 9 відповідно)²³⁴.

²³⁰ <http://nsj.gov.ua>.

²³¹ <http://dsp.gov.ua/category/illegal/pilotna-kampaniia-z-vyavlennia-nezadek>.

²³² <http://dsp.gov.ua/trudova-eksploatatsiia-tse-zlochyn-iakoho-zaznaiut-iak-choloviky-tak-i-zhinky/>.

²³³ <https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/lang--en/index.htm>.

²³⁴ https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/UKR/CAT_C_UKR_7_7601_E.pdf.

В Україні функціонують інспекції з праці.

Останніми роками в Україні періодично вводиться мораторій на здійснення перевірок суб'єктів господарювання, у тому числі з питань дотримання трудового законодавства, охорони праці і безпеки гігієни праці. Так, у січні 2015 р. параграфом 8 розділу «Перехідні положення» Закону «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 р. № 76-VIII був запроваджений мораторій на проведення органами контролю перевірок (планових і позапланових) усіх суб'єктів господарювання (підприємств, установ, організацій та фізичних осіб-підприємців). На період з 01.08.2015 р. до 31.12.2017 р. мораторій був скасований, але у січні 2018 р. його було відновлено. 23.02.2018 р. постановою КМУ № 1104 Держпраці було виведено зі сфери дії мораторію до 31.12.2018 р.

14.05.2019 р. Шостим апеляційним адміністративним судом прийнято постанову у судовій справі № 826/8917/17, якою визнано нечинною постанову Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 р. № 295 «Про деякі питання реалізації статті 259 Кодексу законів про працю України та статті 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Постанова № 295 затверджувала: Порядок здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю; Порядок здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю. Це значно звужило повноваження щодо контролю за дотриманням трудового законодавства.

Держпраці розробило новий Порядок здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю. Разом із ним пропонують також затвердити й Порядок здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю та зміни до Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення²³⁵.

Крім того, Законом України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 р. № 1669-VII запроваджений мораторій на проведення перевірок органами і посадовими особами, уповноваженими законами здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності. Ст. 3 зазначеного Закону, передбачено, що органам і посадовим особам, уповноваженим законами здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності, у період та на території проведення антитерористичної операції тимчасово забороняється проведення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у зоні проведення антитерористичної операції, крім позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що відповідно до затверджених КМУ критеріїв віднесені до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику. У цьому контексті Держпраці вже підготувала проект закону про внесення змін до ст. 3 цього Закону з метою покращити здійснення державного нагляду за дотриманням законодавства про працю згідно з Конвенціями МОП №№ 81 та 129 про інспекцію праці (МОП, 1947, 1969).

²³⁵ <http://dsp.gov.ua/povidomlennia-pro-opryliudnennia-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-deiaki-pytannia-zdiisnennia-derzhavnoho-nahliadu-ta-kontroliu-za-doderzhanniam-zakonodavstva-pro-pratsiu/>.

Наразі залишається чинним розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.09.2014 р. № 1085-р²³⁶, яким затверджено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та перелік населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення.

Комітет МОП закликав Україну:

- привести національне законодавство в частині перевірок інспекцій з праці у відповідність зі статтями 12 (1)(a) і (b), 16 і 17 Конвенції № 81 та статтями 16 (1)(a) і (b), 21 і 22 Конвенції № 129, а також забезпечити, щоб жодні додаткові обмеження не були прийняті;
- забезпечити інспекції з праці належними матеріальними засобами і людськими ресурсами для забезпечення адекватного охоплення робочих місць перевірками інспекцій з праці²³⁷;
- продовжувати докладати зусилля щодо реалізації Конвенції № 81 і Конвенції № 129, зокрема, щодо забезпечення співпраці між інспекціями з праці, роботодавцями і працівниками (їх представниками). Так, Комітет привітав укладення угоди про співпрацю між Федерацією профспілок України і Державною службою праці, створення тристороннього консультативного органу²³⁸;
- звернути увагу на статус і умови несення служби інспекторами праці. Наявна висока плінність кадрів, багато кваліфікованих працівників перейшли з інспекцій праці на роботу в приватний сектор.

В Україні реалізується проект ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і по-

долання незадекларованої праці», який, перш за все, спрямований на удосконалення функціонуючої зараз системи перевірки виконання трудового законодавства²³⁹. Проект, зокрема, вказує на те, що Держпраці слід зосередитися на функціях адміністрування праці, зокрема: 1) передати функції, не пов'язані з адмініструванням праці, відповідальним міністерствам (наприклад, Міністерству енергетики та вугільної промисловості, Міністерству економічного розвитку і торгівлі), залишивши за собою функції з трудових відносин і БГП у цих галузях; 2) передати функції оператора ринку приватному сектору, залишивши за собою повноваження щодо визначення правових вимог, процедур ліцензування, нагляду, інспектування і контролю. Також відзначається, що на сьогодні у Держпраці надто складна структура.

В останній Національній доповіді України щодо сприятливого середовища для сталих підприємств представники бізнесу констатували, що слабкий контроль за додержанням законодавства і несправедлива конкуренція є двома із семи головних перешкод для розвитку більш сприятливого середовища для сталого зростання підприємств у країні²⁴⁰.

Повноваження в сфері контролю за неформальною зайнятістю, якими наділені податкові та правоохоронні органи:

- Державна фіскальна служба має право здійснювати фактичні перевірки в частині дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудових договорів, оформлення трудових відносин із працівниками (найманими особами) на підставі п. 80.6. ст. 80

²³⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80>.

²³⁷ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3499370.

²³⁸ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3499382.

²³⁹ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_633188.pdf.

²⁴⁰ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_618935.pdf.

Податкового кодексу України²⁴¹. Результати таких перевірок відображаються в актах, які в разі виявлення порушень можуть бути підставою для застосування санкцій Держпраці.

- Працівники правоохоронних органів можуть залучатися інспекторами праці до проведення інспекційних заходів у разі наявності ознак кримінального правопорушення та/або загрози безпеці інспектора праці (пп. 4 п. 11 Порядку № 295²⁴²).
- Слідчі органи Національної поліції наділені повноваженнями щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері трудових відносин.

Наразі відсутній нормативний порядок взаємодії між Національною поліцією, ДФС та Держпраці при проведенні інспекційної діяльності. Необхідність його прийняття зумовлена тим, що повноваженнями накладати

штрафи у сфері праці наділені тільки органи Держпраці, в той час як ДФС та Національна поліція таких повноважень не мають. ДФС у межах своєї компетенції складає акти перевірки та фіксує факт порушення, а вже потім направляє їх на розгляд Держпраці. Залучення Національної поліції під час проведення перевірок можливе за наявності ознак кримінального правопорушення та/або створення загрози безпеці інспектора праці. Однак чинне законодавство не регулює порядок здійснення такого залучення.

Як повідомляє Держпраці, за період з січня по жовтень 2018 р. Держпраці разом з її територіальними органами було проведено більше 15 тис. перевірок та виявлено більше 27 тис. порушень у близько 70 % перевірених підприємств. Водночас експерти зазначили про намір Держпраці активно впроваджувати комплаєнс у своїй подальшій діяльності²⁴³.

Чи наявна у відкритому доступі інформація про справи, предметом яких ставав негативний вплив бізнесу на трудові права, у тому числі щодо праці дітей, примусової праці, дискримінації, порушення права на свободу об'єднання, колективні переговори, неналежні умови праці, які мали місце у межах чи поза межами держави?

До окремих гучних справ привертають увагу ЗМІ. Узагальнену інформацію про стан дотримання трудових прав в Україні можна отримати з щорічних доповідей

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також зі звітів, доповідей та інших публікацій громадських організацій.

²⁴¹ Див. за посиланням: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

²⁴² Див. за посиланням: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2017-%D0%BF>.

²⁴³ https://boi.org.ua/media/uploads/system_feb2019/4_2018_sytem_ua.pdf.

В Україні функціонує відкритий Єдиний державний реєстр судових рішень: <http://reyestr.court.gov.ua>.

Про найбільш гучні випадки повідомляють ЗМІ. Серед прикладів 2019 р.:

1) Працівниця заводу померла через двостороннє запалення легень. Трагедія сталась через те, що 40-річна жінка вчасно не звернулась до медиків, вона боялась йти на лікарняний, бо їй погрожували звільненням. За два тижні до смерті вона зомліла просто на робочому місці. Лише тоді їй викликали «швидку медичну допомогу». Лікарі діагностували у неї двосторонню пневмонію. Попри старання медиків матір трьох дітей врятувати не вдалося. Працівники заводу стверджують, що на підприємстві лікарняні вважають «ухиленням від роботи» й якщо людина хворіє чотири дні на рік, її звільняють²⁴⁴.

2) Персонал супермаркету скаржиться на великі навантаження при низькій оплаті праці. Продавці розповідають: попри те, що вони працюють фактично із 7.00 до 22.00, їм фіксують лише 8-годинний робочий день. Із цим можна було б змиритися, якби платили принаймні так, як раніше. Та після переходу в нову фірму продавець, відпрацювавши за місяць передбачені 168 годин, отримує на руки 4200-4300 гривень. Охоронець ще менше – 3300-3600 гривень²⁴⁵.

3) За результатами інспекційного відвідування товариства, яке надає послуги з пасажирських автоперевезень за 3 міськими та 4 приміськими маршрутами,

інспекторами праці управління Держпраці у Миколаївській області встановлено факт використання праці 68 робітників без укладення трудових договорів. Водії працювали на підприємстві згідно із затвердженим режимом робочого часу та графіками обслуговування автобусних маршрутів, про що свідчать дані табеля обліку робочого часу та видані водіям подорожні листи. Але, між товариством та водіями не були оформлені трудові відносини²⁴⁶.

4) На підприємстві 31 особа працює за укладеними трудовими договорами, але з 23 швачками роботодавць на підміну трудових договорів уклав цивільно-правові. Час роботи осіб, які виконували роботу за цивільно-правовими договорами, обліковувався в таблиці обліку робочого часу. За підміну трудових відносин відносинами цивільно-правового характеру уповноваженими особами Управління винесено постанову про накладення на суб'єкта господарювання штрафу у розмірі понад 2,5 млн грн.²⁴⁷

5) Понад 9 мільйонів гривень сплатить фірма на Буковині за неоформлених працівників. Працівники надавали інформацію клієнтам товариства у телефонному режимі. На підставі інформації СБУ інспекторами праці Управління Держпраці у Чернівецькій області спільно з представниками обласних структур Служби безпеки України, Державної фіскальної служби, Національної поліції в межах наданих повноважень здійснено комплексні заходи з питань виявлення не задекларованої

²⁴⁴ https://vgolos.com.ua/lviv/tragediya-u-lvovi-pomerla-pratsivnytsya-zavodu-fujikura-kotra-boyalasya-jty-na-likarnyanij-shhob-ne-zvilnyly_946015.html.

²⁴⁵ <https://www.volyn24.com/news/120435-pracivnyky-luckogo-supermarketu-skarzhatsia-scho-ih-duriat>.

²⁴⁶ <http://dsp.gov.ua/na-mykolaiivskoho-avtopereviznyka-nakladeno-shtraf-u-rozmiri-ponad-7-5-miliona-hryven-za-vykorystannia-pratsi-bez-oformlennia-trudovykh-vidnosyn/>.

²⁴⁷ <http://dsp.gov.ua/robotodavtsiu-rivnenshchyny-dovedetsia-splatyty-ponad-2-5-mln-hrn-shtrafu-za-pidminu-trudovykh-vidnosyn-tsyvilno-pravovymy/>.

праці у комерційній установі, що надає клієнтам інформаційні послуги. Товариство зареєстровано у Києві, здійснює свою діяльність у Чернівцях. У ході проведеної роботи в офісному приміщенні виявлено 78 працівників (у тому числі двох неповнолітніх) безпосередньо під час виконання ними трудових функцій. Працівники надавали інформацію клієнтам товариства у телефонному режимі²⁴⁸.

6) Головне територіальне управління юстиції у Черкаській області склало антирейтинг найбільших підприємств-боржників із виплати заробітної плати та інших виплат, пов'язаних із трудовими правовідносинами. Про це зазначено на офіційному сайті управління. Так, очолює антирейтинг Публічне акціонерне товариство, яке має заборгованість – 3 250 495 млн грн.²⁴⁹.

7) Наприкінці 2018 р. поліція затримала подружжя, що організувало в Одеській області сільгосп підприємство, на якому протягом кількох років змушували безкоштовно працювати близько сотні людей. Шукали жертв у 22 областях України та Києві, а коли привозили до місця призначення, то відбирали документи і телефони, змушували безкоштовно працювати в полі по 13 годин, а незгодних били²⁵⁰.

8) На Івано-Франківщині в місті Коломия правоохоронці викрили злочинне угруповання, яке два роки тримало у «трудоному рабстві» 32 людини²⁵¹.

9) Жінка звернулась до суду з позовом до свого роботодавця, в якому вимагала допустити її до відряджень. У позові вона вказала, що працює бортпроводницею-інструктором. 8 лютого 2015 р. у неї народився син, після чого вона скористалася правом на відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею 3 років. 22 лютого 2016 р. вона перервала відпустку і вийшла на роботу. Однак роботодавець, керуючись ст. 176 КЗпП, не допускає її до відряджень, які становлять основний обсяг її трудових обов'язків. Роботодавець, виступаючи відповідачем у справі, позов підтримав, зазначивши, що не має заперечень проти його задоволення. Крім того, жінка в суді також зазначила, що догляд за дитиною здійснює її чоловік, оскільки після її виходу на роботу, відпусткою для догляду за дитиною до 3 років скористався він. Але суд у задоволенні позову відмовив, вказавши, що ст. 176 КЗпП має імперативний характер, а дитина позивачки ще не досягла трирічного віку. Той факт, що з дитиною перебуває чоловік, на думку суду, «не має жодного юридичного значення». Більш того, суд звинуватив жінку в тому, що вона зловживає своїм правом на звернення до суду, оскільки існує чіткий припис закону, який установлює заборону²⁵².

²⁴⁸ <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/ponad-9-milyoniv-griven-splatit-firma-na-bukovini-za-neoformlenih-pracivnikiv-42340>.

²⁴⁹ <https://infomist.ck.ua/top-5-najbilshyh-pidpryemstv-borznykiv-cherkashyny-iz-vyplaty-zarobitnoyi-platy/>.

²⁵⁰ https://humanrights.org.ua/material/ukrajinski_sudi_jefektivno_ne_karajut_vinnih_u_torgivli_ljudmi__pravozahisnicija_.

²⁵¹ <https://www.npu.gov.ua/news/novini-z-regioniv-ta-in-sajtiv/na-prikarpatti-pravooxoronczy-vikrili-zlochinne-ugrupuvannya-u-primushenni-do-trudovogo-rabstva/>.

²⁵² <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57237515>.

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І ЗЕМЛЯ

Чи наявне в державі законодавство, спрямоване на забезпечення захисту й сприяння реалізації прав громадян на здоров'я, здорове навколишнє середовище, належні умови життя, у тому числі чисту воду, чисте повітря, оброблювану землю?

Стаття 50 Конституції України²⁵³ гарантує:

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Конституційні гарантії більш детально розкриває Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XI²⁵⁴. В Україні також діють Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР²⁵⁵, Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III²⁵⁶, Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII²⁵⁷, Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI²⁵⁸, Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР²⁵⁹ та інші законодавчі акти, прийняті на їх виконання.

²⁵³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

²⁵⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

²⁵⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>.

²⁵⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

²⁵⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

²⁵⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.

²⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>.

Закон України «Про охорону атмосферного повітря» передбачає, серед іншого:

Підприємства, установи, організації та громадяни - суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають наступні обов'язки:

- здійснювати заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених стандартами та нормативами екологічної безпеки у галузі охорони атмосферного повітря, дозволами на викиди забруднюючих речовин тощо;
- вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зменшення впливу фізичних факторів;
- здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їх постійний облік.

Україна запроваджує доволі широку систему законодавства, спрямованого на захист прав людини на безпечне довкілля, включаючи захист навколишнього середовища, захист атмосферного повітря. Однак чинне правове регулювання не повною мірою відповідає міжнародним і європейським стандартам.

Главою 6 «Навколишнє середовище» розділу «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію передбачено, що сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки.

Згідно з Додатком ХХХ до Угоди Україна має адаптувати своє законодавство до 26 директив та 3 регламентів ЄС у таких секторах як: управління довкіллям та інтеграція екологічної політики в інші галузеві політики, якість атмосферного повітря, управління відходами та ресурсами, якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, охорона природи, промислове забруднення та техногенні загрози, зміна клімату та захист озонового шару, генетично модифіковані організми.

З метою гармонізації українського законодавства зі стандартами ЄС Верховною Радою України прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», що дає можливість втілити модель оцінки впливу на довкілля відповідно до вимог Директиви 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (кодифікація).

Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку»²⁶⁰ від 20.03.2018 р. № 2354-VIII враховує вимоги Протоколу про Стратегічну екологічну оцінку, а також Директиви 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище.

Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання»» від 18.05.2017 р. № 2047-VIII, яким встановлено правові засади імплементації окремих положень Директиви 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, та Директиви 91/271/ЄС про очистку міських стічних вод.

Коли показник загального утворення відходів (Пзув) перевищує 1000, згідно із ст. 17 Закону України «Про

²⁶⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>.

відходи» підприємства повинен мати дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. Порядок надання дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, відповідно до п. «д» ч. 1 ст. 17 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та п. «д» ч. 1 ст. 18 Закону України «Про відходи» встановлюється Кабінетом Міністрів України. Нормативно-правові акти про затвердження порядку надання дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами Кабінетом Міністрів України не приймалися²⁶¹.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Національну стратегію управління відходами в Україні на період до 2030 р. Наразі Мінприроди працює над розробкою Національного плану дій щодо управління відходами.

З метою імплементації положень Директиви 2010/75/ЄС Мінприроди розробляє проект Концепції про реформування системи природоохоронних дозволів та технічну редакцію проекту закону України «Про систему

природоохоронних дозволів» з метою імплементації.

У 2016 р. було ратифіковано Паризьку угоду, яка передбачає здійснення цілої низки заходів, спрямованих на зниження викидів парникових газів та адаптації до зміни клімату.

З метою формування ефективної внутрішньої кліматичної політики розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р.

У першому читанні прийнято розроблений Мінприроди проект Закону «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів»²⁶².

З метою імплементації Регламенту № 842/2006 ЄС про деякі фторовані парникові гази та Регламенту № 2037/2000 ЄС про речовини, які руйнують озоновий шар, Мінприроди розробило проект Закону України «Про озоноруйнуючі речовини та фторовані парникові гази».

ЗОНИ РИЗИКУ

А. Вирубка лісів

Промисловий видобуток бурштину призводить до руйнування лісів на Західній Україні. Міністерство внутрішніх справ України вказує, що бізнес контролюється злочинними угрупованнями, які заробляють до 500 млн. США на рік. Поліція стверджує, що не має достатніх ресурсів, щоб зупинити цю діяльність²⁶³.

Б. Незаконна лісорозробка

Лондонська дослідницька некомерційна організація Earthsight стверджує, що чиновники лісового господарства отримують неправомірну вигоду за те, що забезпечують великі європейські фірми українською деревиною, яка, вірогідно, була вироблена незаконно. Earthsight вказує, що компанії, які базуються в ЄС, не

²⁶¹ Інформація на сайті: ecology.ks.ua.

²⁶² http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64881.

²⁶³ RadioFreeEurope, *Illegal Amber Digging Lays Waste To Ukrainian Forest*, 29 June 2015, available at: <https://www.rferl.org/a/ukraine-amber/27100603.html>.

проявляють належної обачності, якої вимагає Регламент ЄС щодо лісоматеріалів при закупівлі деревини «високого ризику»²⁶⁴.

70% експорту української деревини відбувається до Європейського Союзу. Продажі до ЄС стрімко зростають, перевищивши 1 мільярд євро у 2017 р.²⁶⁵.

В. Неконтрольоване накопичення відходів

Неефективне використання природних ресурсів в Україні, енергетично-сировинна спеціалізація еко-

номіки й застаріла технологічна база призводять до високих показників утворення й накопичення відходів. За даними громадських організацій в Україні накопичено більше ніж 312 млн. тонн відходів, з яких 587 тис. є небезпечними²⁶⁶.

В Україні 6148 полігонів для відходів, з яких паспортизовано тільки 2 600. Площа звалищ і полігонів становить 7% від усієї території держави і є більшою ніж площа об'єктів природно-заповідного фонду. В Україні 32 984 несанкціонованих звалищ²⁶⁷.

Чи наявне в державі законодавче регулювання у сфері землекористування, яке забезпечує і захищає права громадян, у тому числі визнання традиційних (звичаєвих) прав на землю й урахування прав людини в оцінках впливу землекористування на навколишнє середовище і соціальну сферу й у відповідних практиках ліцензування?

Серед проблемних моментів - можливість примусового вилучення земель з мотивів суспільної необхідності, а також питання, пов'язанні із забезпечення права на мирне володіння своїм майном власниками земельних ділянок. Крім того, існування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення продовжує бути суттєвим ризиком щодо забезпечення та захисту цього права.

Абсолютна заборона Україною купівлі та продажу земель сільськогосподарського призначення визнається такою, що порушує права людини. У рішенні у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» (заява № 846/16

та 1075/16)²⁶⁸ Європейський суд з прав людини одностайно встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 (захист власності) Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод. Справа стосувалася скарги двох осіб на державну заборону продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка, за їх словами, порушила їх права на власність як власників таких ділянок. Суд установив, що держава не встановила справедливий баланс між загальними інтересами громади та правами власності заявників. У рішенні зазначено, що жодна інша держава Ради Європи не має такої заборони. Суд постановив, що уряд

²⁶⁴ John C. Cannon, EU demand siphons illicit timber from Ukraine, investigation finds, Mongabay, 17 July 2018, available at: <https://news.mongabay.com/2018/07/eu-demand-siphons-illicit-timber-from-ukraine-investigation-finds/>.

²⁶⁵ Earthsight, Complicit in Corruption: How billion-dollar firms and EU governments are failing Ukraine's forests, 14 July 2018, available at: <https://www.earthsight.org.uk/complicitincorruption>.

²⁶⁶ Позиція Всеукраїнської екологічної ліги щодо поводження з небезпечними відходами в Україні, 2016, http://www.ecoleague.net/images/pronas/Pozicia_VEL_neb_vidh_2016.PDF.

²⁶⁷ Екологічні проблеми поводження з відходами та шляхи їх розв'язання, Всеукраїнська екологічна ліга, <http://www.ecoleague.net/pro-vel/tematychni-napriamy-diialnosti/povodzhennia-z-vidkhodamy>.

²⁶⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79.

повинен вжити законодавчі заходи для забезпечення необхідного справедливого балансу для власників земельних ділянок сільськогосподарського призначення, хоча це й не означає, що Україна повинна негайно створити ринок земельних ділянок сільськогосподарського призначення без обмежень.

З питаннями землекористування й екологічними правами людини було пов'язано ще одну справу, розглянуту ЄСПЛ проти України: справа «Дземюк проти України». 10.02.2000 р. Татарівська сільська рада обрали земельну ділянку, яка до цього була зайнята гаражами, що належали компанії під назвою «Ворохтянський лісокомбінат», для спорудження кладовища. Ділянка знаходиться біля будинку заявника, в якому він тоді проживав разом зі своєю родиною. На відстані 30 та 70 метрів від ділянки протікають дві річки. Питна вода для Татарова надходить з криниць, що живляться ґрунтовими водами; у селі немає системи централізованого водопостачання, а криниці – не захищені. Небезпечність для навколишнього середовища, близьку відстань до приватних будинків підкреслювали контролюючі органи й експертні організації.

ЄСПЛ виходив із того, що хоча мета статті 8 Конвенції головним чином полягає у захисті особи від свавільного втручання державних органів, вона може включати в себе вжиття органами заходів для забезпечення поваги до приватного життя та житла. Забруднення довкілля може вплинути на добробут осіб та такою мірою

перешкоджати їм користуватися своїм житлом, що негативно вплине на їхнє приватне та сімейне життя, при цьому серйозно не загрожуючи їхньому здоров'ю. Суд зазначає, що скарги про екологічну шкоду у цій справі, власне, не пов'язані з причетністю держави до промислового забруднення. Проте ці скарги стосуються тверджень про небезпеку для здоров'я, спричинену рішенням органу влади про розміщення кладовища лише за 38 метрів від житла заявника на порушення національних норм, а також незабезпеченням державою дотримання національних екологічних стандартів. Скарги також стосуються неврегулювання державою діяльності муніципалітетів відповідно до таких стандартів. У такій ситуації завдання Суду полягає в оцінці того, чи вжила держава усіх необхідних заходів для забезпечення захисту прав заявника за статтею 8 Конвенції. При здійсненні такої оцінки у контексті конкретної справи повинні аналізуватися всі чинники, включно з дотриманням національних екологічних норм та виконанням судових рішень. Більше того, принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи має справа розглядатися з точки зору позитивного обов'язку держави щодо вжиття належних та відповідних заходів для гарантування прав заявника за пунктом 1 статті 8 Конвенції або у контексті виправданого відповідно до пункту 2 статті 8 Конвенції «втручання органів державної влади»²⁶⁹.

²⁶⁹ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174577>.

Агробізнес

Великі агропромислові компанії фактично купують великі площі землі шляхом довгострокової оренди до 50 років. Це викликає занепокоєння щодо тихого захоплення землі, коли земля фактично контролюється невеликою групою потужних приватних осіб і компаній²⁷⁰.

Багато українців, які проживають у селах, здають в оренду землю сільгосп підприємствам, у той час як самі вони обробляють невеличкі присадибні ділянки (у середньому 0,4 га). Сільські домогосподарства в цілому використовують тільки 12% українських сільгоспугідь, але забезпечують 52,7% валового внутрішнього сільськогосподарського виробництва. Вони виробляють 98% загального врожаю картоплі, 86% овочів, 85% фруктів і 81% молока²⁷¹.

Є приклади порушення прав людини з боку агропромислових компаній. Одна з таких компаній, яка домінує на вітчизняному ринку птахівництва та експортує курятину і предмети розкоші, такі як фуа-гра, по всій Європі, з 2010 р. отримала принаймні \$ 200 млн. довгострокових позик від МФК Світового банку. Значна частина цього фінансування була спрямована на підтримку будівництва найбільшої в Європі промислової птахофабрики в центрі сільської місцевості України²⁷². У червні 2018 р. жителі трьох сіл – Заозерне, Клебан і Оляниця – подали скаргу до двох найбільших світових банків ро-

звиту, протестуючи проти розвитку гігантських птахофабрик, які, за їхніми словами, глибоко позначаються на їхньому здоров'ї, питній воді та умовах життя в цілому. Місцеві жителі повідомляють, що пестициди, які розпилюються на полях зернових для курей, зменшують кількість води, і стверджують, що існує загроза насильства проти тих, хто скаржиться на компанію²⁷³. Намагаючись блокувати будівництво нової птахофабрики біля села Заозерне, місцеві жителі направляли петиції, організовували пікети, подавали позови до суду²⁷⁴. Сама компанія відмовляється брати участь у відкритому діалозі з місцевим населенням щодо екологічних та соціальних наслідків проекту курячої ферми²⁷⁵.

Громадські організації також повідомляють про фактичне використання агробізнесом небезпечних агрохімікатів, заборонених в країнах ЄС, їх безконтрольного внесення на поля, розташовані поряд з житловими будинками, у тому числі у вітряну погоду без попереднього попередження місцевого населення. Наявні повідомлення про фактичне погрози на адресу сільських жителів, які звертають увагу громадськості на фактичне забруднення навколишнього природного середовища великими агрофірмами.

²⁷⁰ Claire Provost and Matt Kennard, Ukraine agribusiness firms in 'quiet land grab' with development finance, The Guardian, 30 July 2015, <https://www.theguardian.com/global-development/2015/jul/30/ukraine-agribusiness-firms-quiet-land-grab-development-finance>.

²⁷¹ Natalia Mamonova, Quietness and Adaptability: Ukrainian peasants' responses to land grabbing and agribusiness expansion, pp. 72-73, Right to Food and Nutrition Watch, 2015, available at: <http://www.arc2020.eu/quietness-and-adaptability-ukrainian-peasants-responses-to-land-grabbing-and-agribusiness-expansion/>.

²⁷² Provost and Kennard, Ukraine agribusiness firms in 'quiet land grab' with development finance.

²⁷³ Oksana Grytsenko, Living next door to 17 million chickens: 'We want a normal life', The Guardian, 23 June 2018, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2018/jun/23/living-next-door-to-17-million-chickens-we-want-a-normal-life>.

²⁷⁴ Там само.

²⁷⁵ Там само.

Щодо звичаєвого регулювання, то в Україні, національна правова система якої належить до континентальної правової сім'ї, застосування правового звичаю як джерела правового регулювання є вкрай обмеженим і здійснюється тільки у випадках, прямо передбачених законом. Земельне законодавство таких випадків не передбачає. Але це не створює ситуації порушення прав людини, оскільки ця сфера відносин є предметом регулювання на рівні законодавчих актів.

У цілому, Customary land rights (звичаєве землеволодіння) означає традиційні інституції та правила, створені спільнотами в усьому світі для управління землею та природними ресурсами. Ці практики переплітаються з традиційним суспільним управлінням і соціальними системами, які надають їм велику стійкість і гнучкість. Земля спільноти належить до землі, яка тривалий час перебувала у власності, управлінні, утриманні та / або використанні місцевого населення.

ООНівські стандарти регулювання у цьому питанні значною мірою відображено у Декларації ООН про права корінних народів:

Стаття 26

1. Корінні народи мають право на землі, території та ресурси, якими вони традиційно володіли, які вони традиційно займали або тим чи іншим чином використовували або набули.

2. Корінні народи мають право мати у власності, використовувати, освоювати або контролювати землі, території та ресурси, якими вони володіють з огляду на традиційне володіння або інше традиційне заняття або використання, а також ті, які вони набули іншим способом.

3. Держави забезпечують юридичне визнання та захист таких земель, територій та ресурсів. Таке визнання здійснюється з належною повагою до звичаїв, традицій та систем землеволодіння відповідних корінних народів.

На території України таким народом можна визначити кримсько-татарський народ. У постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» зазначається, що Україна гарантує захист та реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української Держави, а також Верховна Рада України заявляє про свою підтримку Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів.

07.04.2017 р. було зареєстровано проект закону про статус кримськотатарського народу в Україні, але закон не прийнято.

Щодо оцінок впливу на навколишнє середовище і соціальну сферу.

Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті (Конвенція Еспо) ратифікована Законом України від 19.03.1999 р. № 534-XIV – це міжнародний договір, який зобов'язує держави проводити оцінку впливу на довкілля комерційних проектів у випадку, коли такі проекти можуть вплинути на довкілля іншої держави. Якісним поштовхом у концептуальному вирішенні тривалих проблем недотримання Україною міжнародних зобов'язань за Конвенцією Еспо та Організацією конвенцією стала діяльність з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

З метою виконання зобов'язань за Угодою в Україні прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VII²⁷⁶. У цьому Законі вплив

²⁷⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.

на довкілля визначається як будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів.

Міністерство екології та природних ресурсів нагадує, що суб'єкт господарювання після отримання висновку з оцінки впливу на довкілля має здійснювати післяпроектний моніторинг щодо дотримання його умов (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля») та інформувати про результати моніторингу Мінприроди чи уповноважений територіальний орган, який видавав висновок²⁷⁷.

Щодо практики ліцензування господарської діяльності, то Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII²⁷⁸ встановлює, що практика ліцензування ґрунтується, у тому числі, на принципі пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави, що передбачає:

ліцензування виду господарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життю чи здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання. <...>

Позапланові перевірки додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов проводяться у разі наявності хоча б однієї з таких підстав: <...>

7) реалізація загрози життю чи здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу або державній безпеці, яка безпосередньо пов'язана з провадженням ліцензіатом виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та документально підтверджена органом державної влади, уповноваженим у відповідній сфері, - з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов, що пов'язані з відповідним випадком.

Водночас сфера законодавчого регулювання охорони навколишнього природного середовища перебуває у процесі гармонізації з європейськими стандартами. Так, листом від 09.01.2019 р. № 5/3-10/349-19 Мінприроди надав звіт щодо виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого, за 2018 рік.

У цілому в Україні розроблено Національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. Цей документ підготовлено в рамках реалізації проекту «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки»²⁷⁹. Очікувані результати: впровадження міжнародних стандартів у сфері ресурсозбереження, охорони навколишнього природного середовища, надкористування; підвищення рівня екологічної безпеки; реформування державної екологічної політики, приведення її у відповідність до вимог законодавства ЄС.

²⁷⁷ <https://menr.gov.ua/news/33126.html>.

²⁷⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

²⁷⁹ https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf.

Чи забезпечує держава уповноважені органи інформацією й чи проводить тренінги з земельних прав у світлі питань щодо прав людини і навколишнього середовища?

Повідомлення, які розміщені на сайтах органів, уповноважених на здійснення державних функцій у сфері охорони землі, вказують на те, що земельні права громадян розглядаються виключно в аспекті правомочностей власника або користувача земельної ділянки²⁸⁰.

Програма підготовки фахівців відповідних органів також не містить інформації про підготовку з питань прав людини²⁸¹.

У 2016 р. було видано Практично-методичний посібник викладача «Права людини та охорона довкілля» для суддів-викладачів²⁸².

Чи наявна в державі система щодо контролю за застосуванням й належною реалізацією відповідних законів?

Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15 (згідно зі змінами від 22.07.2016 р. № 482), визначає Держгеокадастр центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Водночас повноваження щодо контролю обмежено питаннями, включеними до Переліку питань для проведення заходів державного нагляду (контролю) у сфері використання та охорони земель²⁸³, серед яких релевантними є тільки такі:

Власники і землекористувачі, в тому числі орендарі, земельних ділянок при здійсненні господарської діяльності зобов'язані:

- забезпечувати захист земель від ерозії, виснаження, забруднення, засмічення, засолення, осолонцюван-

ня, підкислення, перезволоження, підтоплення, заростання бур'янами, чагарниками і дрібноліссям;

- дотримуватися стандартів, нормативів при здійсненні протиерозійних, агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів, пов'язаних з охороною земель, збереженням і підвищенням родючості ґрунтів.

Також в Україні діє Державна екологічна інспекція України, метою функціонування якої є забезпечення реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів²⁸⁴. У березні 2019 р. Урядом затверджено критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів Держекоінспекцією,

²⁸⁰ <http://mykolaivska.land.gov.ua/realizatsiia-i-zakhyst-prav-na-zemliu/>.

²⁸¹ <http://land.gov.ua/info/pidhotovka-fakhivtsiv/>.

²⁸² http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Curriculum_EPL_print.pdf.

²⁸³ <http://land.gov.ua/info/perelik-pytan-dlia-provedennia-zakhodiv-derzhavnoho-nahliadu-kontroliu-u-sferi-vykorystannia-ta-okhorony-zemel/>.

²⁸⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/454/2011>.

що передбачає оцінку ступеня небезпеки, масштабу, виду та сфери діяльності, наявність порушень у попередній діяльності суб'єктів господарювання²⁸⁵.

До подій, що містять ризик настання негативних наслідків, віднесено такі: настання екологічно-небезпечного впливу на земельні ділянки, наслідки якого не ліквідуються; забруднення та засмічення земель; господарське використання деградованих і малопродуктивних земель, які є екологічно небезпечними та економічно неефективними, а також техногенно забруднених земельних ділянок, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію та які є небезпечними для здоров'я та перебування людей; забруднення земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами під час користування надрами та ін.

За інформацією Мінприроди, за 2018 р. територіальними органами Державної екологічної інспекції України на об'єктах державного нагляду (контролю) у частині додержання ними вимог природоохоронного законодавства проведено 32881 ресурсну перевірку, в тому числі 11804 позапланових. За порушення вимог природоохоронного законодавства складено 31975 протоколів про адміністративні правопорушення. Штрафні санкції накладено на 27881 порушника природоохоронного законодавства на загальну суму 6 млн. 900 тис. 604 грн., до державного бюджету стягнуто 6 млн. 541 тис. 237 грн. Загальна сума розрахованих збитків, заподіяних державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства становить 1 млрд. 39 млн. 55 тисяч 333 грн. Сума шкоди, нанесена природним ресурсам невстановленими особами скла-

ла 454 млн 393 тис. 192 гривні. До правоохоронних органів скеровано 441 матеріал, за ознаками злочину проти довкілля, у порядку статті 214 Кримінального процесуального кодексу України. За 2018 рік відкрито 252 кримінальних провадження. З метою відшкодування збитків, порушникам природоохоронного законодавства пред'явлено претензій та позовів на загальну суму 500 млн. 33 тис. 468 грн. З метою припинення негативного впливу на навколишнє природне середовище при здійсненні виробничої діяльності, за позовними заявами територіальних органів Держекоінспекції у 100 випадках за рішенням суду обмежено або призупинено діяльність суб'єктів господарювання до усунення виявлених порушень.²⁸⁶

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р затверджено Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища²⁸⁷. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 р. № 353-р затверджено План заходів щодо реалізації Концепції²⁸⁸.

Серед недоліків наявної системи контролю експерти називають, зокрема: відсутність можливості в інспекції здійснювати всебічний контроль, у рамках наданих повноважень, через недостатність необхідної кількості інспекторського складу та низького рівня матеріально-технічного забезпечення; відсутність єдиної електронної бази даних щодо отримання суб'єктами господарювання та фізичними особами відповідних дозвільних документів тощо²⁸⁹.

²⁸⁵ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro--diyalnosti-ta-viznachai-ohoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-racionalnogo-vikoristannya-vidtvorennya-i-ohoroni-prirodnih-resursiv-derzhavnoyu-ekologichnoyu-inspekciyeyu>.

²⁸⁶ <http://www.dei.gov.ua/posts/183>.

²⁸⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80>.

²⁸⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2018-%D1%80>.

²⁸⁹ <https://mama-86.org/images/attachments/propositions/About-SEI-reform.pdf>.

Чи наявні приклади публічного повідомлення про випадки негативного впливу на права людини, який пов'язаний із бізнесом, у контексті землі й навколишнього середовища?

Так, окремі приклади таких повідомлень є. Перш за все, про деякі справи на своєму сайті повідомляє Міністерство екології та природних ресурсів України. Але при цьому Міністерство не використовує поняття «права людини», а просто вказує, яке порушення було вчинено і які санкції за нього настануть. Як приклад:

- Рішенням від 6 березня Окружний адміністративний суд м.Києва анулював дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у заводу з виготовлення фанери²⁹⁰;
- Картонно-паперова фабрика може бути позбавлена дозволу на скиди забруднюючих речовин у воду. Протягом кількох років представники Державної екологічної інспекції України неодноразово встановлювали факт порушення підприємством природоохоронного законодавства у частині забруднення водного басейну р. Хомора та робили приписи обласній державній адміністрації анулювати дозвіл на скиди забруднюючих речовин²⁹¹.
- Мінприроди підготувало рейтинг «ТОП-100 найбільших підприємств-забруднювачів» за 2017 рік, сформований на підставі даних офіційної статистики, сформованої за результатами поданої суб'єктами господарювання звітності про обсяги скидів, викидів та утворення відходів. За результатами проведеного аналізу сформовано новий умовний перелік сотні «Основних забруднювачів» за трьома категоріями:

скиди забруднення стічних вод (33 підприємства), викиди в атмосферне повітря (33 підприємства) та утворення відходів (34 підприємства)²⁹².

Громадські організації фіксують регулярно порушення норм екологічного законодавства суб'єктами господарювання²⁹³.

Також інформація про порушення прав людини на безпечне навколишнє природне середовище, допущені внаслідок діяльності господарюючих суб'єктів, міститься у Щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Основними причинами такої ситуації називаються такі:

- нехтування суб'єктами господарювання обов'язком, що передбачений статтею 11 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», щодо необхідності допуску посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення заходів державного нагляду (контролю);
- незабезпечення належного державного контролю за використанням пестицидів;
- технічна та технологічна зношеність основних фондів та засобів виробництва в промисловості (сягає більше 60%);
- низькі темпи впровадження сучасних технологій очищення викидів та безвідходних технологічних процесів;

²⁹⁰ <https://menr.gov.ua/timeline/Prirodoohoronniy-naglyad.html>.

²⁹¹ <https://menr.gov.ua/news/32050.html>.

²⁹² <http://dei.gov.ua/posts/46>.

²⁹³ Див., наприклад, <http://khpg.org/index.php?r=1.5.23>.

- проблеми, пов'язані із реалізацією державної інноваційної політики, низька інноваційна активність національного бізнес-середовища;
- невиконання підприємствами-забруднювачами в установлені строки заходів щодо зниження обсягів викидів до нормативного рівня;
- відсутність санітарно-захисних зон між промисловими та житловими районами;
- знищення зелених зон у межах населених пунктів;
- постійне збільшення кількості автотранспорту;
- недостатнє фінансування заходів зі зменшення викидів в атмосферне повітря на державному та місцевому рівнях²⁹⁴.

Гучна справа, яка привернула увагу громадськості, - пожежа на нафтобазі в смт. Глеваха Васильківського району Київської області, 2015 р. Пожежа тривала 10 днів. Наслідком пожежі стало завдання шкоди природному довкіллю зі створенням небезпеки для життя і здоров'я людей. Позивачам, жителям вказаного регіону, спричинена моральна шкода у вигляді низки психотравмуючих факторів, пов'язаних із ушкодженням здоров'я, знищенням майна позивачів (а саме родини, яку позивачі вирощували, споживали та частково реалізовували, за що отримували певний дохід). Ці обставини протягом всього часу функціонування такого об'єкта та, як наслідок, - надзвичайна подія у вигляді пожежі, явило собою очевидну загрозу для жит-

тя і здоров'я позивачів та членів їх сімей, загрозу для природного довкілля та екологічної безпеки, привели до порушення усталених способів особистого і сімейного життя, безпеки житла, до звуження можливостей використання продукції особистого підсобного господарства. Унаслідок цього були порушені конституційні права позивачів (право на життя і здоров'я, на екологічну безпеку і довкілля та інші права).

Розглядаючи цю цивільну справу (з метою встановлення факту можливого забруднення довкілля як наслідку надзвичайної події та впливу на життя та здоров'я позивачів), суд взяв до уваги рішення ЄСПЛ «Дземюк проти України». Цим рішенням Європейський суд з прав людини визначив, що для того, щоб порушити питання за статтю 8 Конвенції, втручання, щодо якого скаржиться заявник, має безпосередньо впливати на його житло, приватне або сімейне життя та має досягти певного мінімального рівня, щоб скарги підпадали під дію статті 8 Конвенції. Тому для рішення першочерговим є те, чи може забруднення довкілля, на яке скаржиться заявник, вважатися таким, що достатньо негативно впливає на користування зручностями його житла та якість його приватного і родинного життя. У зв'язку з цим Суд у рішенні від 10.02.2011 р. у справі «Дубецька та інші проти України» встановив, що забруднення води є одним із чинників, які впливають на стан здоров'я заявників, а отже - на їх можливість користуватися своїм житлом, вести приватне та сімейне життя.

²⁹⁴ ЩОРІЧНА ДОПОВІДЬ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ЛЮДИНИ 2017.

КОНСУЛЬТУВАННЯ З ГРОМАДОЮ І ВЗАЄМОДІЯ З НЕЮ

Чи встановлено юридичні вимоги для підприємств проводити публічні консультації до, під час і після початку великого проекту, який може вплинути на місцеву громаду?

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII²⁹⁵ визначає, яка планована діяльність передбачає необхідність проведення попереднього громадського обговорення. Закон визначає процедуру громадського обговорення (ст. 7). Зокрема, передбачено, що:

Громадськість має право подавати будь-які зауваження чи пропозиції, які, на її думку, стосуються планованої діяльності, без необхідності їх обґрунтування. Зауваження та пропозиції можуть подаватися в письмовій формі (у тому числі в електронному вигляді) та усно під час громадських слухань із занесенням до протоколу громадських слухань.

Витрати, пов'язані з проведенням громадського обговорення, несе суб'єкт господарювання.

Порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 989²⁹⁶.

Також законодавством України передбачено проведення громадських обговорень містобудівної доку-

ментації (ст. 31 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР²⁹⁷). Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI²⁹⁸ передбачає, що громадському обговоренню підлягають розроблені в установленому порядку проекти містобудівної документації на місцевому рівні: генеральні плани населених пунктів, плани зонування територій, детальні плани територій. Затвердження на місцевому рівні зазначеної містобудівної документації без проведення громадського обговорення проектів такої документації забороняється. Стаття 21 Закону визначає обов'язки суб'єктів господарювання щодо проведення громадських обговорень, порядку подання пропозицій громадськістю, проведення громадських слухань, врегулювання спірних питань тощо.

Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555²⁹⁹.

²⁹⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.

²⁹⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-%D0%BF#n10>.

²⁹⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

²⁹⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

²⁹⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF>.

Чинне правове регулювання залишає невизначеним питання щодо належного способу інформування громадськості. Суди у спірних ситуаціях виходять із того, що оприлюднення розроблених в установленому законодавством порядку проектів містобудівної документації здійснюється шляхом розміщення матеріалів (планшетів, макетів) у визначеному органом місцевого самоврядування місці, а в засобах масової інформації здійснюється інформування про місце і строки ознайомлення з проектом містобудівної документації, строк подання пропозицій. Таке інформування (зокрема, і в силу технічних можливостей) не має обов'язково містити повний зміст містобудівної документації³⁰⁰. Громадські організації, що займаються захистом права на безпечне навколишнє природне середовище, вважають такий спосіб інформування неналежним.

Наявні факти того, що бізнес публікує у ЗМІ інформацію про початок тієї чи іншої діяльності, яка залишається не поміченою громадськістю через непопулярність відповідного ЗМІ. У подальшому фіксується факт того, що жодних заперечень від громадськості не надійшло і починається діяльність. Усі наступні заперечення громадськості часто ігноруються з посиланням на те, що діяльність відповідає вимогам чинного законодавства, адже було проведено громадські обговорення³⁰¹.

Також недоліком чинного правового регулювання є те, що обговорення з громадськістю відбувається тільки на етапі планування відповідних об'єктів / відповідної діяльності, але після проведення таких обговорень громадськість вже не впливає на подальший процес.

Чи містить чинне законодавство вимогу щодо вільної, попередньої і усвідомленої згоди щодо потенційного впливу з боку місцевої громади? Чи проводить держава відповідне навчання для уповноважених органів та чи забезпечує їх інформацією щодо прав корінних народів, у тому числі щодо їх права на вільну, попередню, усвідомлену згоду?

Ні, обговорення відбувається в цілому з громадськістю, права корінних народів не є окремим предметом регулювання. В Україні у 2014 р. було зареєстровано проект закону про права корінних народів, але у тому ж році він був відкликаний³⁰². Новий законопроект не подавався.

В Україні діє Закон «Про національні меншини в Україні»³⁰³ від 05.06.1992 р. № 2494-XII, стаття 10 якого передбачає:

Держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення.

³⁰⁰ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73842742>.

³⁰¹ Див, наприклад, <http://www.volynpost.com/news/133237-sche-u-chotyroh-rajonah-volyni-mozhut-zbuduvaty-hutriani-fermy>.

³⁰² http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50327.

³⁰³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.

Однак жодних вимог щодо необхідності отримання згоди на реалізацію того чи іншого бізнес-проекту від національної меншини / корінного народу чинне законодавство не передбачає.

Щодо вільної, попередньої і усвідомленої згоди місцевої громади, то чинне законодавче регулювання передбачає лише необхідність проведення громадських обговорень / громадських слухань, але не отримання згоди. Зокрема, Порядком проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні передбачено:

<...>

11. Пропозиції громадськості реєструються та розглядаються замовником містобудівної документації у місячний строк з дня їх надходження.

За результатами розгляду пропозицій заявнику надається відповідь про їх врахування або обґрунтована відмова.

У разі наявності пропозицій громадськості, рішення про врахування яких розробник і замовник не можуть прийняти самостійно, або мають місце спірні питання, особи, які забезпечують роботу з розгляду пропозицій громадськості, повідомляють про це відповідному органу місцевого самоврядування для прийняття останнім рішення щодо утворення погоджувальної комісії³⁰⁴.

Тобто щодо пропозицій громадськості суб'єкту господарювання достатньо надати обґрунтовану відмову.

Порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля заснований на тому ж принципі: необхідно провести громадські слухання, згоду громадськості при цьому отримувати не обов'язково:

<...>

26. Розглядаючи звіт з оцінки впливу на довкілля та готуючи висновок з оцінки впливу на довкілля, уповноважений центральний орган або уповноважений територіальний орган розглядає, повністю враховує, частково враховує або обґрунтовано відхиляє усі зауваження і пропозиції, отримані в ході громадських слухань та протягом усього строку громадського обговорення. Уповноважений центральний орган або уповноважений територіальний орган складає таблицю із зазначенням інформації про повне врахування, часткове врахування або обґрунтоване відхилення отриманих під час громадського обговорення зауважень і пропозицій³⁰⁵.

³⁰⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF>.

³⁰⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-%D0%BF#n10>.

Чи наявна в державі система здійснення контролю за застосуванням і виконанням відповідних законодавчих актів?

У сфері містобудування державний контроль здійснює Державна архітектурно-будівельна інспекція України (ДАБІ України). Однак факт проведення громадських слухань / обговорень не включено до Переліку питань щодо проведення заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми та значними наслідками (затверджено наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 20.12.2018 р. № 360)³⁰⁶.

Щодо громадських слухань як частини процедури оцінки впливу на довкілля, то в Міністерстві екології та природних ресурсів нагадують, що суб'єкт господарювання після отримання висновку з оцінки впливу на довкілля має здійснювати післяпроектний моніторинг щодо дотримання його умов (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля») та інформувати про результати моніторингу Мінприроди чи уповноважений територіальний орган, який видавав висновок, але не вказується, що таке інформування є обов'язковим і щодо громадськості також³⁰⁷.

³⁰⁶ http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32943.html.

³⁰⁷ <https://menr.gov.ua/news/33126.html>.

Чи діють у державі закони про здоров'я та безпеку, спрямовані на забезпечення поваги бізнесу до фізичного і психічного здоров'я працівників і громад?

Право на безпечні умови праці гарантовано національним законодавством України. Базовими у цій сфері є:

Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-XII³⁰⁸

Кодекс законів про працю України

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV³⁰⁹

Закон України «Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР³¹⁰

Закон України «Про пожежну безпеку» від 17.12.1993 р. № 3745-XII³¹¹

Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-XII³¹²

Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р. № 2245-III³¹³.

Також в Україні діють санітарні норми, правила, регламенти, положення, стандарти, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання. Передбачено, що з метою забезпечення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку, високого рівня працездатності, профілактики травматизму і професійних захворювань, отруєнь та відвернення іншої можливої шкоди для здоров'я встановлюються єдині санітарно-гігієнічні вимоги до організації виробничих та інших процесів, пов'язаних з діяльністю людей, а також до якості машин, обладнання, будівель, споживчих товарів та інших об'єктів, які можуть мати шкідливий вплив на здоров'я. Власники і керівники підприємств, установ і організацій зобов'язані забезпечити в їх діяльності виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони праці, передбачених законодавством про працю, не допускати шкідливого впливу на здоров'я людей та навколишнє середовище.

³⁰⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.

³⁰⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed20110101>.

³¹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80>.

³¹¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3745-12>.

³¹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>.

³¹³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>.

³¹⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12>.

Крім того, Основи законодавства України про охорону здоров'я³¹⁴ вимагають проведення обов'язкових медичних оглядів осіб певних категорій, у тому числі працівників, зайнятих на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці (ст. 31) і закладають правові основи медико-соціальної експертизи втрати працездатності та стійкого розладу функцій організму (ст. 69).

Кримінальний кодекс України містить розділ Х «Злочини проти безпеки виробництва», встановлює кримінальну відповідальність за порушення вимог безпеки і гігієни праці (зокрема, ст. 271-275), які призвели до ушкодження здоров'я або смерті працівника чи створили ситуацію, що загрожує життю людей.

В Україні діє всього 648 нормативних правових актів з охорони праці, що експертами МОП оцінюється як обсяг, який потребує систематизації з метою скорочення³¹⁵.

12 грудня 2018 р. урядом було схвалено Концепцію реформування системи управління охороною праці в Україні³¹⁶. Вищезгадана концепція є рамковим документом, що формує контекст, бачення, принципи, задачі та основні напрями перебудови організації охорони і безпеки гігієни праці в Україні на основі ризик-орієнтованого підходу для забезпечення переходу на стандарти країн Європейського Союзу у цій сфері.

Чинне законодавство України у сфері охорони праці засноване переважно на «корегуючих діях», тобто на реагуванні на небезпечні ситуації або на випадки, які вже сталися, замість підходу, заснованого на профілак-

тиці. Основна увага приділяється відшкодуванню нанесеної шкоди, мало уваги приділяється оцінці можливих ризиків та їх усуненню³¹⁷.

За висновками експертів МОП, чинне законодавство України з БГП не передбачає комплексу зобов'язань роботодавця, які широко визнані як такі, що мають першорядне значення, і які, відповідно, повинні бути передбачені у законодавстві України, зокрема:

1. Відповідальність роботодавців, що не може перекладатися на інших осіб, за забезпечення безпеки та здоров'я працівників у всіх аспектах, пов'язаних з роботою.

2. Обов'язок роботодавців уживати, причому з постійною адаптацією до обставин, що змінюються, необхідних заходів для забезпечення безпеки і здоров'я працівників, як-от: запобігання професійним ризикам та їх оцінка, консультації з працівниками та участь працівників, нагляд за станом здоров'я, надання інформації, навчання, необхідна організація і засоби.

Чинна правова база передбачає тільки юридичне зобов'язання роботодавців з організації та забезпечення функціонування служб охорони праці, що здебільшого зосереджені на питаннях, які стосуються промислової безпеки, на шкоду службам гігієни праці, через що не забезпечується зобов'язання роботодавця щодо комплексної організації і служб безпеки праці, і служб гігієни праці. Більше того, вищезгадане законодавство обмежує сферу дії обов'язку з організації служби охорони праці лише підприємствами, тобто з цієї сфери

³¹⁵ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_670764.pdf.

³¹⁶ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-reformuvannya-sistemi-upravlinnya-ohoronoyu-praci-v-ukrayini-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shchodo-yiyi-realizaciyi>.

³¹⁷ International Labour Organization, National Occupational Safety and Health Profile: Ukraine, pg. 97, June 2018, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627038.pdf.

виключені самозайняті особи з найманими працівниками та решта організацій (приватних і державних), що, у свою чергу, суперечить положенням Директиви Ради 89/391/ЄЕС і Конвенції МОП № 161 про служби гігієни праці.

Крім того, вищезгадане законодавство не передбачає деяких із зобов'язань роботодавців стосовно функціонування служб БГП, що передбачені у ст. 7 Директиви Ради 89/391/ЄЕС, зокрема:

1) зобов'язання роботодавця щодо призначення одного або кількох працівників для виконання діяльності, пов'язаної із захистом і запобіганням професійним ризикам на підприємстві та (або) в установі (а не тільки у роботодавця з чисельністю працюючих 20 і більше осіб);

2) вимоги про те, що призначені працівники з питань БГП повинні не тільки проходити відповідне навчання, а й мати необхідний професійний досвід, знання, обладнання, устаткування і засоби з урахуванням розмірів підприємства/установи, існуючих ризиків і кількості та розподілу працівників, які піддаються ризикам;

3) вимогу про те, що сторонні служби або особи, з якими проводяться консультації, повинні мати належні професійні якості та необхідні кадри й професійні засоби для забезпечення організації захисних і запобіжних заходів;

4) зобов'язання забезпечити, щоб чисельність фахівців служб БГП (сторонніх або власних, залежно від обставин) була достатньою з урахуванням розмірів підприємства/установи, існуючих ризиків і кількості та розподілу працівників, які піддаються ризикам;

5) зобов'язання забезпечити тісну співпрацю між різними надавачами послуг з БГП (призначеним працівником, власними службами або сторонніми службами).

Служби охорони праці, які згідно з українським законодавством мають бути організовані роботодавцями, очевидно не охоплюють усі послуги з гігієни праці, передбачені у Директиві Ради 89/391/ЄЕС і Конвенції МОП № 161, зокрема:

- виявлення й оцінка ризику від впливу небезпечних для здоров'я чинників, що виникають на робочому місці;
- нагляд за чинниками виробничого середовища та виробничих операцій, котрі можуть несприятливо впливати на здоров'я працівників, враховуючи санітарне обладнання, пункти харчування та приміщення, відведені для них роботодавцем;
- консультування з питань планування та організації робіт, куди входить організація робочих місць, відбору, догляду і підтримання в належному стані машин та іншого обладнання і речовин, що використовуються в процесі праці;
- участь у розробленні програм удосконалення виробничих операцій, а також у випробуванні й санітарно-гігієнічній оцінці нового обладнання;
- нагляд за станом здоров'я працівників у зв'язку з трудовим процесом;
- сприяння адаптації трудових процесів до працівників;
- участь у здійсненні заходів професійної реабілітації.

Що стосується фінансування охорони праці, ст. 19 Закону «Про охорону праці» передбачає, що відповідні заходи в жодному разі не повинні здійснюватися за рахунок коштів працівників, як передбачено у ст. 6 (5) Директиви 89/391/ЄЕС. Разом з тим, у вищезгаданому Законі передбачено дещо ширше зобов'язання, зокрема встановлено мінімальний розмір витрат на заходи з БГП (0,5 відсотка від фонду оплати праці за попередній

рік). Остання цифра, однак, може помилково розглядатися як поріг, досягнення якого забезпечує висновок про те, що становище з БГП на підприємстві цього роботодавця є нормальним або відповідає законодавству, незалежно від ризиків, яким піддаються працівники, якості системи управління БГП та адекватності передбачених запобіжних і захисних заходів. Крім того, Перелік заходів та засобів з охорони праці, витрати на здійснення та придбання яких включаються до витрат, а також характер послуг служб охорони праці, передбачений у Законі «Про охорону праці», очевидно, не включають деякі широко визнані доречні види діяльності служб БГП, як-от: 1) планування запобігання, з інтеграцією на всіх рівнях і для всіх видів діяльності роботодавців оцінки ризиків та відповідних профілактичних заходів; 2) проведення оцінок ризиків, підготування звітів за їх результатами; 3) розробка плану запобігання професійним ризикам; 4) участь у розробці внутрішнього плану ліквідації аварій, включно з конкретними планами боротьби з пожежами, евакуації працівників та надання першої допомоги; 5) співробітництво у проектуванні об'єктів, методів і організації праці, а також у виборі та обслуговуванні виробничого обладнання; 6) нагляд за наданням, терміном дії та зберіганням ЗІЗ, а також за встановленням і обслуговуванням знаків безпеки; 7) проведення медичних оглядів, підготовка звітів і відповідних документів, а також організація та ведення оновлених медичних карток та іншої інформації, що стосується працівників; 8) розроблення заходів з оздоровлення тощо.

Українське законодавство не передбачає оцінювання ризиків та управління ними, отже, у законодавстві відсутнє положення щодо обов'язку роботодавців інформувати працівників про професійні ризики, яким вони піддаються, і про запобіжні та захисні заходи, що мають бути вжиті за результатами таких оцінок ризиків³¹⁸.

Щодо обов'язків працівників, то положення національного законодавства покладають на працівників обов'язки (наприклад, «стежити за безпечним станом місця роботи»; «особисто вживати посильних заходів щодо усунення будь-якої виробничої ситуації, яка створює загрозу»), які виходять за межі того, чого вимагає це положення Директиви, де чітко зазначено: «наскільки можливо», «відповідно до пройденого ним навчання та інструкцій, наданих роботодавцем». Національне законодавство покладає на працівників обов'язки, які є обов'язками роботодавців. Більше того, це положення, як здається, суперечить ст. 8(3)(b), 8(3)(c), 8(4) та 8(5) Директиви. Працівники повинні мати право (а не обов'язок) втручатися у випадку відсутності безпосереднього керівника (див. ст. 8(5)). Крім того, ці дії не повинні призводити до будь-яких негативних наслідків для них, якщо тільки їхні дії не були необдуманими або недбалими³¹⁹.

За результатами проведеного аналізу експерти МОП виробили низку рекомендацій³²⁰.

Також відзначається, що українські інспектори праці не мають деяких з основних повноважень, передбачених у Конвенціях МОП №№ 81 і 129, які їм потрібні для

³¹⁸ Див. детальніше https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627040.pdf.

³¹⁹ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_633190.pdf.

³²⁰ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_632755.pdf.

ефективного виконання своїх посадових обов'язків. Зокрема, згідно з вищезгаданими законами українські інспектори праці не можуть:

1) проводити інспекційні відвідування без попереднього виконання встановлених вимог (наприклад, видачі відповідного наказу, наявності потрібного посвідчення та реєстрації інспекційного відвідування у системі) або інспекційні відвідування, обсяг яких виходить за межі встановленого такими документами, а також проводити незаплановані інспекційні відвідування на підставах, які не вважаються юридично чинними для обґрунтування незапланованого інспекційного відвідування;

2) проводити інспекційні відвідування будь-якого підприємства без попереднього повідомлення, що знижує ефективність їхньої роботи;

3) проводити інспекційні відвідування у будь-яку годину доби; відвідування повинні проводитися тільки у «робочий час» (навіть якщо працівники працюють у «неробочий час»);

4) проводити інспекційні відвідування за відсутності роботодавця чи його представника;

5) проводити інспекційні відвідування з тією регулярністю та в тому обсязі, які вони вважають необхідними, а також коригувати обсяг і регулярність відвідувань відповідно до ситуації, що існує на підприємстві, та з урахуванням потреби у наступних контрольних відвідуваннях для забезпечення стабільного дотримання вимог;

6) накладати санкції за виявлені порушення, навіть якщо роботодавці виконують вимоги припису щодо

вжиття заходів, що ослаблює стримуючий ефект їхніх втручань;

7) контролювати, заохочувати і забезпечувати дотримання вимог у роботодавців, які не зареєстровані й у яких часто виявляються більш високі рівні недотримання (причому не лише вимог щодо незадекларованої праці, а й нормативних актів із БГП і трудових відносин);

8) припиняти роботу навіть у випадку неминучої загрози здоров'ю чи безпеці працівників³²¹.

Професійні захворювання. Інститут медицини праці повідомляє, що більшість «професійних захворювань» становлять захворювання дихальної системи, патології опорно-рухового апарату, викликані порушенням нервової системи, хвороби хімічної етіології.

За даними Фонду соціального страхування України, у 2014 р. в Україні було зареєстровано 2752 випадки професійних захворювань, 1764 – у 2015 р., близько 1603 – у 2016 р. Ці цифри не відповідають даним Інституту медицини праці, який, зокрема, зафіксував 4352 випадки профзахворювань в Україні у 2014 р.

У цілому, статистичні дані про нещасні випадки на виробництві, у тому числі ті, які спричинили смерть працівника, а також про професійні захворювання, які надаються різними державними органами й установами, мають дуже сильні розбіжності³²². Найбільший ризик для життя і здоров'я працівників, якщо виходити з офіційної статистики, являють собою, окрім роботи шахтарів, агропромисловий сектор, будівництво, металургійне виробництво, лісове й рибне господарство³²³.

³²¹ Див. детальніше https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_632755.pdf.

³²² National Occupational Safety and Health Profile: Ukraine at pg. 80.

³²³ National Occupational Safety and Health Profile: Ukraine at pg. 91.

Чи наявне в державі антидискримінаційне законодавство й інші види регулювання, спрямоване на забезпечення поваги бізнесом прав людини?

На конституційному рівні передбачено:

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

...

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного

та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

В Україні діють Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-VI³²⁴ та Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV³²⁵.

Законодавство України наводить визначення таких понять, як: дискримінація, пряма і непряма дискриміна-

ція, гендерна рівність, дискримінація за ознакою статі, позитивні дії (тимчасові спеціальні заходи) тощо.

У цілому, законодавство України характеризується як недискримінаційне. Головною причиною дискримінації експерти називають існуючі негативні стереотипи. Найбільш уразливими групами в українському суспільстві є: жінки, ЛГБТІК, ВПО, роми, люди з інвалідністю, люди з ВІЛ / СНІД.

³²⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

³²⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

Законодавство України гарантує рівність за ознакою статі. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV³²⁶ встановлює гарантії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї (ст. 17), забезпечення рівних можливостей під час укладання колективних договорів та угод (ст. 18).

Урядом України було затверджено низку нормативно-правових актів, спрямованих на виконання міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності, у тому числі у сфері праці:

- розпорядженням КМУ від 05.04.2017 р. № 227-р затверджена Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р.;
- постановою КМУ від 11.04.2018 р. № 227-р затверджена Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року;
- розпорядженням КМУ від 05.09.2018 р. № 634-р затверджено Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р.³²⁷.

Проект Трудового кодексу, в частині наближення національного законодавства до положень Директиви № 92/85/ЄЕС, відтворює положення чинного законодавства України, що встановлюють вищі трудові стандарти для вагітних жінок, у т. ч. з безпеки та охорони здоров'я (наприклад, переведення на легшу роботу, звільнення від виконання роботи, якщо неможливо перевести на іншу роботу, зі збереженням зарплати, право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами та ін.). Стаття 295 проекту Трудового кодексу додатково встановлює право на вільний від роботи, але оплачуваний період, для проходження рекомендованих медичних оглядів. Законопроект КМУ розроблено для усунення дискримінації за ознакою статі, він установлює оновлені положення щодо роботи жінок у нічний час:

- скасування загальної заборони роботи жінок у нічний час, залишення заборони роботи у нічний час вагітних жінок та можливість залучення жінок, які мають дітей, до роботи у нічний час лише за їхньою згодою. Положення цього законопроекту потребують уточнення щодо залучення до роботи у нічний час породіллі, оскільки Директива № 92/85/ЄЕС встановлює:
- суб'єктів, які наділені таким правом – ними є вагітна жінка, породілля та годувальниця;
- періоду, протягом якого встановлюються особливості залучення до роботи у нічний час – під час вагітності та періоду після народження дитини, визначеного державою³²⁸.

³²⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

³²⁷ http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Report_2014-2018_WEB_FINAL.pdf?fbclid=IwAR3G1Om7iru8Y4aslqDmZfrPxVbW4сyxioJKxnQy4CQUE_jcKu_nPMgroRo.

³²⁸ Там само.

У свою чергу, наказом МОЗ України від 13.10.2017 р. № 1254 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 р. № 256» скасовано Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (крім глави 3, яка втратить чинність з дати денонсації Україною Конвенції МОП № 45 про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду). До його скасування застосування праці жінок було заборонено на майже 500 видах робіт.

Водночас, тепер в Україні відсутній перелік робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці вагітних жінок, жінок-годувальниць, як того вимагає Директива № 92/85/ЄЕС³²⁹.

Чинне правове регулювання праці жінок у низці положень суперечить визнаним міжнародним стандартам, у тому числі стандартам МОП. Так, КЗпП³³⁰ забороняє:

- залучати вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, незалежно від їх волевиявлення до роботи у нічний час (ст. 55), до роботи у вихідні дні (ст. 176), до направлення у відрядження (ст. 176), до надурочних робіт (ст. 63); інші жінки також не можуть залучатися до роботи у нічний час незалежно від їх волевиявлення за винятком тих галузей народного господарства, де це викликається особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід. Зазначені обмеження не поширюються на жінок, які працюють на підприємствах, де зайняті лише члени однієї сім'ї (ст. 175);

- залучати жінок до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми (ст. 174);
- залучати жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, до надурочних робіт або направляти їх у відрядження без їх згоди (ст. 177). У квітні 2019. у парламенті зареєстровано законопроект, яким пропонується внести зміни до Кодексу законів про працю з метою встановлення заборони залучати жінок, які одні виховують дітей (матері-одиначки), до нічних робіт, а також направляти їх у відрядження.

За порушення роботодавцем перелічених заборон можуть бути застосовані перелічені вище санкції за порушення трудового законодавства. Відповідно, на практиці є випадки, коли, наприклад, жінки, які мають дітей віком до трьох років, не допускаються до роботи через те, що посадові обов'язки передбачають необхідність поїздки у відрядження, до яких роботодавець не має права їх допускати (ст. 176 КЗпП)³³¹.

У такому разі має місце невідповідність положень КЗпП:

- Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка, зокрема, передбачає обов'язок Держав-учасниць вживати відповідні заходи для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема, право на вільний вибір професії чи роду роботи (п. «с» ч. 1 ст. 11 Конвенції);

³²⁹ Там само.

³³⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

³³¹ Рішення Бориспільський міськрайонний суд Київської області від 12.04.2016 р. // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57237515>.

- практиці Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, який в одному зі своїх рішень вказував, що подібне законодавство (йшлося про заборону окремих видів робіт для жінок) «відображає стійкі стереотипи щодо ролей і обов'язків жінок і чоловіків у родині й в суспільстві, які сприяють збереженню традиційних ролей жінок як матерів і дружин, підтримують соціальний статус жінок і їх освітні й професійні перспективи».

Окрім вже наведеної вище інформації, у сфері праці наявні також такі проблеми:

- поширене приховане безробіття серед жінок. Працівницям надають тривалі неоплачувані відпустки, переводять їх на скорочений графік роботи. Тому масштаби жіночого безробіття як правило вищі за вказані в офіційних даних. Великим є відсоток жінок серед неформально зайнятих. При цьому жінки «неформально» працюють на власні домогосподарства чи на себе, а не на оплачуваній роботі³³²;

³³² https://bureau.in.ua/downloads/2017_IRF.pdf.

- жінки стикаються з відмовами у прийнятті на роботу з причин: потенційної можливості народження дитини, вагітності, наявності малої дитини. Практика додаткових перерв для годування дитини на робочому місці на українських підприємствах майже відсутня³³³;
- згідно з дослідженнями, 14% з 340 тисяч жінок, що йдуть у відпустку по догляду за дитиною до трьох (шести) років, не можуть відновитися на колишній посаді. Роботодавці аргументують свою позицію тим, що жінки не можуть виконувати свою колишню роботу повний робочий день і переводять їх на низькооплачувану посаду з низькою зайнятістю. Інші вважають за краще звільнити співробітників. Тим же, хто може повернутися на колишню роботу, складніше одержати просування кар'єрними сходами, що збільшує розрив в оплаті праці між чоловіками і жінками. У ході опитування з'ясувалося, що більше чверті матерів не були впевнені у своїх правах. Більше чверті жінок отримали відмову на прохання про гнучкий графік;
- незважаючи на те, що чинне законодавство встановлює принцип рівної винагороди за працю рівної цінності, як це передбачено Конвенцією МОП № 100, положення Конвенції повною мірою не реалізуються на практиці. Існує ґендерний розрив в оплаті праці³³⁴, професійна сегрегація на ринку праці, жінки у формальному і неформальному секторах переважно зайняті низькооплачуваною роботою³³⁵. У Федерації

роботодавців, наприклад, усі 10 керівних посад обіймають чоловіки. З 10 керівників комітетів – всі також чоловіки³³⁶. Хоча порівняно з початком 2000-х років ґендерний розрив в оплаті праці скоротився, середня заробітна плата жінок досі не перевищує 75% середньої заробітної плати чоловіків. Серед чинників, що визначають нижчі заробітки жінок, – вплив професійної сегрегації за ознакою статі, в результаті якої жіноча зайнятість здебільшого зосереджується в менш оплачуваних видах економічної діяльності (освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури) та на посадах нижчого рівня; більша схильність жінок до зайнятості в режимі неповного робочого часу; відмінності в тривалості трудового стажу тощо. Водночас численні дослідження та моніторинги підтверджують випадки прямої ґендерної дискримінації на ринку праці, що виявляється як в упередженому ставленні роботодавців до працевлаштування жінок, так і в нижчій оплаті жіночої праці при виконанні однакової роботи. Стереотипне сприйняття жінок як менш цінних працівників значною мірою зумовлюється можливістю материнства та тривалою перервою в зайнятості (відпустка по догляду за дітьми до досягнення ними трирічного, а в окремих випадках – шестирічного віку). Рівень зайнятості жінок, які мають дітей віком 3-5 років, є помітно нижчим, ніж рівень зайнятості всіх жінок віком 25-44 років (відповідно 59% проти 71%)³³⁷.

³³³ Там само.

³³⁴ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_mas/---program/documents/genericdocument/wcms_562112.pdf. Аналогічну інформацію про ґендерний розрив в оплаті праці наводить Уповноважений ВРУ з прав людини Country Reports – 2017: Ukraine at section 7d.

³³⁵ Див. також http://rosalux.org.ua/images/rosa_web.pdf. ³³⁶ <http://fru.ua/images/FRU-Zvit-2018.pdf>.

³³⁷ http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.

- згідно з даними опитування, проведеного ГО «Жіночий консорціум», 55,1% жінок запитували про їх сімейний стан під час співбесіди, 46,8% - чи мають вони дітей, 55,7% - про їх вік. Натомість, тільки 35% чоловіків стверджували, що їх запитували про їх вік³³⁸;
- відсутність законодавства, яке запроваджує ефективні засоби захисту у межах цивільного та / або кримінального права у випадках сексуальних домагань на робочому місці, а також відсутність інформації про кількість судових справ щодо випадків сексуальних домагань на роботі³³⁸.

В Україні відсутні методичні рекомендації щодо включення положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків, зокрема щодо оплати праці, надання відпусток, умов праці, можливостей поєднувати професійні та сімейні обов'язки, до Генеральної угоди щодо регулювання трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців, галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів³⁴⁰.

У квітні 2019 р. у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект про внесення змін до Кодексу законів про працю України, щоб заборонити залучення одиноких матерів до нічних, понаднормових робіт, робіт у вихідні дні і відправлення їх у відрядження. Законопроект здобув негативну оцінку з боку експертного середовища як такий, що поглиблює дискримінацію за ознакою статі³⁴¹.

Окремою проблемою лишається практика дискримінаційної реклами. ЗМІ продовжують транслювати дискримінаційні стереотипи, патріархальні погляди на роль і обов'язки жінок і чоловіків у сім'ї; такі стереотипи і погляди закріплюють підпорядковане положення жінок в родині і в суспільстві, знаходять прояв, зокрема, у тому, які варіанти освіти обирають жінки, яку професійну діяльність, в їх нерівній участі у трудовій діяльності тощо. Держава не приймає послідовних заходів щодо зміни і викорінення дискримінаційних стереотипів і негативних традиційних поглядів³⁴².

Щодо сільських жінок особливо відзначається: відсутність повного забезпечення для них доступу до правосуддя, освіти, охорони здоров'я, житла, працевлаштування у формальному секторі, програм розвитку навичок і професійної підготовки, можливостей отримання доходів і мікрокредитів; особлива уразливість сільських жінок, які проживають у районах конфлікту; вони значно більше, ніж інші, страждають у таких ситуаціях, оскільки їх права на працю, отримання засобів до існування, доступ до землі регулярно порушуються³⁴³.

Щодо жінок з інвалідністю і жінок старшого віку звертається, серед іншого, увага на: відсутність державної політики і заходів із захисту прав жінок і дівчат з інвалідністю, у тому числі права на інклюзивну освіту, зайнятість³⁴⁴.

Наказом Координаційного центру з надання правової допомоги від. 12.03.2019 р. № 33 затверджено Методичні рекомендації щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги³⁴⁵.

³³⁸ Fedorovych at page 4.

³³⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fUKR%2fCO%2f8&Lang=en. U.S. Department of State, Country Reports - 2007: Ukraine, section 6, available at: <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2007/100590.htm>.

³⁴⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/99-2018-%D1%80>.

³⁴¹ <https://50vidsotkiv.org.ua/ukrayinskim-materyam-odinachkam-hochut-zaboroniti-pratsyuvati-u-vihidni-ta-yizditi-u-vidryadzheniya/>.

³⁴² https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fUKR%2fCO%2f8&Lang=en.

³⁴³ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fUKR%2fCO%2f8&Lang=en.

³⁴⁴ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fUKR%2fCO%2f8&Lang=en.

³⁴⁵ <https://legalaid.gov.ua/images/docs/2019/12.03.2019%20-%20nakaz.pdf>.

ПРАЦІВНИКИ З СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ

Проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання додаткових гарантій, пов'язаних із поєднанням сімейних і трудових обов'язків» зареєстровано 05.09.2018 р. Він має на меті усунути дискримінацію за ознакою статі щодо батьківської відпустки та поєднання професійного і сімейного життя³⁴⁶. Однак, законопроект має окремі недоліки³⁴⁷.

Дискримінаційним є також регулювання надання відпусток батькам з дітьми. Так, зокрема, ст. 25 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР зобов'язує роботодавця надати відпустку без збереження заробітної плати за бажанням працівника, тільки коли йдеться про матір двох або більше дітей віком до 15 років (аналогічне право чоловік має лише за умови, що виховує дітей без матері). Стаття 19 цього ж Закону гарантує право на щорічну додаткову опла-

чувану відпустку тривалістю 10 календарних днів жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, або яка усиновила дитину, матері особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, одинокій матері, батьку дитини або особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, який виховує їх без матері (у тому числі у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, яка взяла під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, чи одному із прийомних батьків³⁴⁸.

Такий підвищений захист жінок у сфері трудових відносин, по-перше, є дискримінаційним по відношенню до чоловіків, і, по-друге, створює ситуацію, коли жінки розглядаються роботодавцем як джерело надмірно обтяжливих соціальних гарантій.

ЛЮДИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Кожен 18-й українець живе з інвалідністю. Загальна чисельність людей з особливими потребами сягає 2,8 млн., або 6,1% населення країни. Із них працевлаштовані більше 755 тис., або майже 27%. Стандарти Міжнародної організації праці передбачають працевлаштування 50% від загальної чисельності людей з інвалідністю у країні, тобто мало б бути працевлаштовано 1,4 млн. людей з інвалідністю. Навіть якщо враховувати лише чисельність інвалідів працездатного віку, на порядку денному стоїть питання якості працев-

лаштування, ефективності та доступності державної підтримки.

В Україні діє Закон «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII³⁴⁹, яким встановлено базові гарантії прав людей з інвалідністю, у тому числі у сфері праці.

З 01.04.2019 р. набули чинності нові державні будівельні норми, в яких передбачено обов'язок роботодавців облаштовувати інклюзивні робочі місця для людей з інвалідністю.

³⁴⁶ http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Report_2014-2018_WEB_FINAL.pdf?fbclid=IwAR3G1Om7iru8Y4aslqDmZfrPxVbW4сyxioJKxnQy4CQUE_jcKu_nPMgroRo.

³⁴⁷ Там само.

³⁴⁸ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>.

³⁴⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

Водночас в Україні регулярно фіксуються порушення у забезпеченні прав людей з інвалідністю:

1. Не ведеться систематична статистика щодо загальної кількості людей з інвалідністю в Україні, рівня зайнятості таких осіб. Зокрема, станом на серпень 2018 р. офіційний сайт Фонду соціального захисту інвалідів України містив статистичну інформацію про кількість людей з інвалідністю в Україні у 2011 - 2016 р.р. Слід також відзначити низький рівень поінформованості роботодавців щодо державної підтримки створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю. Проблема працевлаштування людей з інвалідністю упродовж багатьох років залишається актуальною, зокрема, через недостатню кількість вакансій, які роботодавці пропонують людям з інвалідністю, невідповідність професій вакансіям, які пропонуються, невідповідність робочого місця потребам людей з інвалідністю, відсутність доступу до робочих місць тощо³⁵⁰. Суттєвим бар'єром також є стереотипи щодо працівників з інвалідністю: роботодавці часто вважають, що такі працівники можуть виконувати тільки некваліфіковану роботу або недостатньо кваліфіковано виконують свої функціональні обов'язки, тривалий час відсутні на робочому місці тощо. Законодавство України, яке не змінювалося у цій сфері з 2001 р., передбачає, що роботодавець виділяє робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю. Тому вакансії, що пропонуються людям з інвалідністю, у своїй більшості не потребують високої кваліфікації та, відповідно, є низкооплачуваними. Але в останні роки прослідковується тенденція до збільшення частки працівників з інвалідністю на підприємствах відкритого ринку праці

з гідними умовами праці та оплатою, що свідчити про зростання соціально відповідального бізнесу.

2. Не забезпечено право на зайнятість для людей з інтелектуальною або психічною інвалідністю. Понад 260 тис. таких людей в Україні обмежені в їх правах на працевлаштування. Державна політика у сфері зайнятості не передбачає наявності установи, соціального підприємства (державної або комунальної форми власності), які б надавали соціальну підтримку в сфері зайнятості і на робочому місці. Так само не передбачено виділення державного фінансування таких послуг, якщо вони надаються неурядовими організаціями. Послуга соціального супроводу людей з інвалідністю на робочому місці практично не фінансується місцевими бюджетами³⁵¹.

За результатами розгляду Першої доповіді щодо виконання Україною Конвенції ООН про права людей з інвалідністю Комітетом ООН було надано Заключні зауваження, до яких, серед іншого, увійшли такі:

- Лише декілька випадків, пов'язаних із дискримінацією за ознакою інвалідності, були розглянуті в судах, не було порушено жодного кримінального провадження за ст. 161 Кримінального кодексу України;
- Принцип розумного пристосування застосовується непослідовно, і невиконання цього принципу не тягне за собою жодних санкцій;
- Держава-учасниця закликається до того, щоб вжити всі необхідні заходи, у тому числі професійну підготовку працівників судових органів і укріплення потенціалу людей з інвалідністю та їх організацій, з метою забезпечення застосування наявних засобів

³⁵⁰ Відповідно до інформації, поданої у 2018 р. до Комітету з економічних, соціальних і культурних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

³⁵¹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fICS%2fUKR%2f32416&Lang=en.

правового захисту для людей з інвалідністю, які стикаються з дискримінацією і нерівністю;

- Держава не відслідковує, чи здійснюються прийнятий у 2009 р. план дій «Україна без бар'єрів» державі та приватні організації;
- Згідно із Законом України «Про містобудівну діяльність» для забудовників не є обов'язковим отримання експертного висновку за результатами обстеження будівель на предмет їх доступності;
- Більшість державних установ, у тому числі установи охорони здоров'я і освіти, а також установи, які надають послуги зв'язку, залишаються недоступними для людей з інвалідністю, у тому числі дітей; існує потреба забезпечення сурдоперекладу, знаків, виконаних азбукою Брайля, а також додаткових і альтернативних способів комунікації і всіх інших доступних засобів, методів і форматів комунікації, таких як піктограми;
- Існує потреба в забезпеченні ефективного здійснення позитивних заходів, а також підвищення для комерційних підприємств і державного сектору стимулів для прийняття на роботу людей з інвалідністю³⁵².

Низку з перелічених заходів передбачено Планом дій з реалізації Національної стратегії прав людини³⁵³, зокрема:

- для забезпечення розумного пристосування робочих місць для потреб людей з інвалідністю, їх супровід на робочому місці, передбачено, серед іншого, розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту нормативно-правового

акта щодо внесення змін до законодавства, зокрема, у частині оптимізації напрямів використання коштів Фонду соціального захисту інвалідів на створення нових та збереження наявних робочих місць для людей з інвалідністю, впровадження стимулюючих механізмів щодо працевлаштування роботодавцями людей з інвалідністю.

За інформацією Мінюсту, виконання триває. У Верховній Раді України перебувають на розгляді проекти законів «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення функціонування реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів» (реєстр. № 4586 від 04.05.2016 р.) та «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів» (реєстр. № 2042а від 08.06.2015 р.), які розроблені Мінсоцполітики.

Однак, як справедливо зазначають громадські організації, подана вище інформація не лише не підтверджує кроки на виконання заходу, але й суперечить його формулюванню. Проекти законодавчих актів, на які посилається Мінсоцполітики, не стосуються сфери зайнятості.

План дій передбачає також необхідність³⁵⁴:

- розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України пропозицій стосовно внесення змін до Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування щодо обов'язкового врахування під час конкурсу особливих потреб людей з ураженням органів зору, слуху, опорно-рухового апарату та ін-

³⁵² <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/226/51/PDF/G1522651.pdf?OpenElement>.

³⁵³ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.

³⁵⁴ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.

ших маломобільних груп населення (відповідно до статті 28 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»).

За інформацією Мін'юсту, виконання цього заходу триває. Розроблений Мінінфраструктури проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування» прийнято на засіданні Уряду 07.02.2018 р. (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування» від 07.02.2018 р. № 180). Додатково вимогою до перевізників-претендентів на міські та приміські внутрішньообласні автобусні маршрути загального користування є пристосування автобусів для перевезення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Так, кількість пристосованих автобусів до 31.12.2019 р. має становити до 35% загальної кількості, з 01.01.2020 р. – до 50% загальної кількості;

- розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу України та інших актів законодавства змін щодо:
 - визначення органу, який здійснюватиме державний контроль (нагляд) за пристосуванням діючих об'єктів архітектури до потреб людей з інвалідністю
 - покладення на власників та користувачів об'єктів архітектури обов'язку вживати заходів щодо їх пристосування до потреб людей з інвалідністю

- передбачення відповідальності за відмову від пристосування об'єктів архітектури до потреб людей з інвалідністю;
- посилення відповідальності забудовників, суб'єктів, що проводять експертизу проектів будівництва та здійснюють державний архітектурно-будівельний контроль (нагляд) за недотримання державних будівельних норм у частині забезпечення доступності маломобільних груп населення, у тому числі людей з інвалідністю.

За інформацією Мінюсту: виконано.

Мінсоцполітики розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України», який схвалено Урядом та внесено до Верховної Ради України (реєстр. № 5547). Однак законопроект перебуває у парламенті без розгляду з грудня 2016 р.³⁵⁵.

Українська судова практика щодо дискримінації у 2017 р. поповнилася справою проти страхової компанії, правила якої містять обмеження щодо страхування осіб з інвалідністю. Рішенням першої інстанції позов особи було задоволено, а страхову компанію – зобов'язано внести зміни до Правил добровільного страхування медичних витрат та до Договору добровільного страхування осіб, які подорожують за кордон через скасування норм, що встановлюють заборону на страхування осіб із I та II групами інвалідності³⁵⁶;

У 2017 р. увагу громадськості привернула ситуація у Національному цирку України, який у лютому запропонував матері дитини на інвалідному візку додаткові «випробування» для перегляду вистави: «...від сім'ї дів-

³⁵⁵ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60741.

³⁵⁶ <https://helsinki.org.ua/protydiya-dyskryminatsiji-2017/>.

чинки, яка користується інвалідним візком, вимагали залишити візок у гардеробі й через другий поверх по сходах проходити в зал на місця, розташовані на рівні 1-го поверху». Врешті, після тривалих обговорень у соціальних мережах, втручання Уповноваженого з прав людини цирк встановив підйомник для маломобільних груп та zorganizував службу супроводу для людей з інвалідністю³⁵⁷.

На сайті Мінсоцполітики опубліковано Критерії дружності закладів дозвілля та харчування до людей з інвалідністю та відвідувачів з дітьми³⁵⁸. У цьому збірнику включені поради та приклади застосування принципів Універсального Дизайну та критеріїв доступності у різних сферах життя. Універсальний Дизайн передбачає створення елементів середовища, об'єктів, речей тощо доступними та зручними у користуванні для максимальної кількості людей³⁵⁹.

03.12.2018 р. на Всеукраїнській нараді зі створення безперешкодного середовища у Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України було презентовано нові державні будівельні норми щодо доступності – ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд». ДБН «Інклюзивність будівель і споруд» є обов'язковими до виконання. У них наведені всі необхідні технічні характеристики влаштування елементів безбар'єрності, а також конкретні візуальні приклади, як це потрібно робити. Зокрема, у документі йдеться про облаштування: пандусів, спеціальних підйомників та інших засобів доступності для людей з порушеннями опорно-рухового апарату; тактильної підлогової плитки, інформаційних таблиць та позначень шрифтом Брайля, інших візуальних елементів і аудіопоказників для людей з порушеннями зору; дублювання важливої звукової інформації текстами, організації сурдоперекладу, використання систем звукопідсилення для людей з порушеннями слуху³⁶⁰. Нові норми почали діяти з 01.04.2019 р.

³⁵⁷ <https://helsinki.org.ua/prava-lyudej-z-invalidnistyu-2017/>.

³⁵⁸ http://ud.org.ua/images/weekend/Criteria_Brochure_Web.pdf.

³⁵⁹ <http://ud.org.ua/biblioteka/books/87-universalnij-dizajn-praktichni-poradi-dlya-kozhnogo>.

³⁶⁰ <http://ud.org.ua/news/novini-ta-podijj/349-minregion-zatverdiv-novi-dbn-inklyuzivnist-budivel-i-sporud>.

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ

За даними Державної служби статистики України, на початок 2014 р. на території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя проживало 1 967 259 осіб, на території Донецької та Луганської областей – 6 583 400 осіб, з них: 4 343 900 у Донецькій та 2 239 500 – у Луганській областях, у тому числі 3 894 тис. (59,15% від загальної кількості) – мешкали в тих населених пунктах, які нині є тимчасово окупованими територіями. Станом на січень 2018 року в Донецькій та Луганській областях проживає 6 341 666 осіб, що на 242 тис. осіб менше порівняно з 2014 роком, із них приблизно 3,8 млн осіб проживають на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей. Відомості щодо кількості громадян України, які на сьогодні проживають на території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, відсутні. На кінець 2018 року в органах соціального захисту населення перебувало на обліку 1 512 367 ВПО, що майже на 20 тисяч більше, ніж за аналогічний період 2017 року (1 492 100 осіб), з них: 42,4 тис. – мешканці Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; 563,4 тис. осіб – з Луганської області та 906,5 тис. осіб – з Донецької області. Із загальної кількості ВПО: 443 502 – особи працездатного віку, 239 179 – діти, 48 404 – особи з інвалідністю та 769 321 – пенсіонери³⁶¹.

В Україні діє Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII³⁶², однак він не встановлює додаткових гарантій щодо працевлаштування. Проте завдяки внесенню змін до Закону України «Про зайнятість населення»³⁶³, в ньому з'явилися заходи сприяння

зайнятості внутрішньо переміщених осіб з числа зареєстрованих безробітних. Так, відповідно до ст. 24-1 Закону до таких заходів, зокрема, відносяться компенсаційні заходи, а саме: компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування; компенсація витрат роботодавця на оплату праці (але не вище середнього рівня заробітної плати, що склався у відповідному регіоні за минулий місяць) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб на умовах строкових трудових договорів тривалістю не більше шести календарних місяців, за умови збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати у два рази; компенсація витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб строком не менше ніж на дванадцять календарних місяців, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб.

На практиці громадськими організаціями привертається увага до зобов'язань держави захистити трудові права осіб, які працювали на підприємствах, що знаходяться на неконтрольованих територіях Донецької і Луганської областей, до 15.03.2017 р. (дата остаточного припинення господарських відносин з цими територіями). Відповідно до чинного законодавства України (Закон «Про охорону праці») у разі нещасного випадку на виробництві тільки відповідний акт про результати

³⁶¹ <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2019.pdf>.

³⁶² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

³⁶³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

розслідування такого випадку дає підстави для виплати страхового відшкодування потерпілій особі. Сьогодні проблемним є документування фактів нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань внутрішньо переміщених осіб, які перебували у трудових відносинах з підприємствами на неконтрольованих територіях: оскільки такі підприємства перебувають на територіях поза контролем держави, розслідування у встановленому порядку проведені бути не можуть. Проблема ускладнюється тим, що такі випадки не є поодинокими. Поза контролем залишилися підприємства з важкими умовами праці, високим рівнем професійного травматизму тощо³⁶⁴.

Після остаточного припинення економічних відносин з неконтрольованими територіями Донецької і Луганської областей зобов'язання роботодавців, які перереєструвалися на контрольованих територіях, щодо виплати заборгованості із заробітної плати, яка виникла до 15 березня 2017 р., невикористаних щорічних відпусток та ін., залишились невиконаними. Такі працівники змушені захищати свої права в судах на контрольованій території України, що вимагає від них значних матеріальних витрат, поїздки, оплати судових витрат та ін.³⁶⁵.

Щодо ситуації з заборгованістю із заробітної плати, накопиченої у 2014 р.:

1. З початком військових дій на сході України державні органи почали втрачати ефективний контроль над деякими районами Донецької і Луганської областей. Однак працівники у більшості підприємств, у тому числі державних і комунальних, які знаходилися у таких районах, продовжували працювати. У листопаді 2014 р. дер-

жавним органам / установам / підприємствам України, розташованим на неконтрольованій території, було запропоновано переміститися до 1 грудня на контрольовану територію. Але з різних причин значна кількість державних і комунальних підприємств не змогла цього зробити. Були переміщені головні (обласні) управління, проте структурні підрозділи переміщені не були (підрозділи Пенсійного фонду України, Державної митної служби, наприклад). Крім того, на непідконтрольних територіях залишилися всі структурні елементи органів місцевого самоврядування і тих установ/підприємств/організацій, які їм були підконтрольні (тобто дитячі садочки, школи, поліклініки тощо).

2. Банківська система України припинила функціонувати на територіях у зоні конфлікту в серпні 2014 р., що фактично означало припинення фінансування державних підприємств на непідконтрольній території.

3. У листопаді-грудні 2014 р. працівники або були звільнені, або трудові відносини з ними де-факто припинилися. Водночас, заборгованість із заробітної плати їм не було виплачено.

За даними Державної служби статистики, загальна сума заборгованості з заробітної плати, з урахуванням підприємств, розташованих на непідконтрольній території, станом на 1 травня 2017 р. становила 2 185,2 млн грн. З них заборгованість у Донецькій і Луганській областях – 355,2 млн. грн. і 535,0 млн.грн. відповідно. Майже 500 млн. грн., або 21,9%, складають борги підприємств, розташованих у зоні проведення антитерористичної операції.

³⁶⁵ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fCS%2fUKR%2f32416&Lang=en.

³⁶⁶ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fCS%2fUKR%2f32416&Lang=en.

Станом на липень 2018 р. й у подальшому офіційна статистика щодо заборгованості із заробітної плати в Україні прямо виключає територію Автономної Республіки Крим, місто Севастополь і неконтрольовані території Донецької і Луганської областей. Оскільки компетентні органи України не вжили належних зусиль щодо перереєстрації державних / комунальних підприємств / установ з неконтрольованої території на контрольовану, то працівники цих підприємств / установ не можуть вимагати погашення заборгованості із заробітної плати в судовому порядку через відсутність належного відповідача. Жодних альтернативних засобів з пом'якшення негативного впливу на працівників таких підприємств / установ або надання їм альтернативних ефективних засобів правового захисту не було прийнято. Немає механізму:

1) реєстрації випадків невиклати заробітної плати в результаті початку військових дій на Сході України;

2) документування суми заборгованості по заробітній платі³⁶⁶.

Результати проведених в Україні опитувань свідчать, що ВПО вважають, що низький рівень оплати праці після їхнього переміщення пов'язаний з їхнім статусом переселенців. Вони стверджують, що роботодавці не завжди виявляли бажання наймати їх та витрачати кошти на навчання переселенців, які, можливо, не залишаться там надовго. Було прийнято низку нормативно-правових актів, що надавали певні пільги роботодавцям, які наймали на роботу переселенців,

але самі ВПО заявляли, що ці заходи не є достатньо дієвими. Деякі переселенці казали, що їм відмовляли у прийнятті на роботу через те, що вони приїхали з Донбасу. Один з них, наприклад, стверджував, що потенційний роботодавець відмовив йому після того, як побачив його довідку про взяття на облік ВПО, в якій було зазначено, що він приїхав з Донбасу. Ще один переселенець стверджував, що за однакову роботу він отримував зарплату на 40% меншу, ніж його колеги з місцевої громади. Неурядова організація «КримСОС» виграла справу переселенця з Криму, який отримував меншу зарплату і мав гірші умови праці, ніж інші працівники в тому місці, де він працював. Коли він порушив це питання перед роботодавцем, його було звільнено. На виконання рішення суду позивач отримав компенсацію і його було поновлено на роботі на рівних умовах з іншими працівниками та з відповідною оплатою праці³⁶⁷.

Зафіксовано факти дискримінаційного ставлення роботодавцями до кандидатів на вільну вакансію з числа ВПО. Відзначається, що найважче працевлаштуватися жінкам з дітьми (статистика свідчить, що жінок серед безробітних ВПО близько 70%) і людям після 45 років. Причиною є стереотипи і побоювання з боку роботодавців, що ВПО довго не затримуються у приймаючій громаді. Проблемою також є працевлаштуватися з гнучким графіком роботи (особливо актуально для жінок). Якщо в обласних центрах такі варіанти роботи ще можна знайти, то в області це є неможливим³⁶⁸.

³⁶⁶ Information for compiling the List of Issues Prior to Reporting (LOIPR) – Ukraine submitted to the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (for its consideration at the 63rd Pre-Sessional Working Group) by Norwegian Refugee Council's country office in Ukraine // https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fICS%2fUKR%2f32415&Lang=en.

³⁶⁷ <https://www.osce.org/uk/ukraine-smm/261206?download=true>.

³⁶⁸ <https://www.osce.org/uk/ukraine/303191?download=true>.

У зоні конфлікту спостерігається також суттєве загострення проблеми торгівлі людьми³⁶⁹.

Для прикладу, моніторингова місія ОБСЄ повідомляє про такий випадок: матір-одиначка з населеного пункту в непідконтрольних урядові районах повідомила спеціальну моніторингову місію ОБСЄ, що вона жила у достатку, поки її будинок не постраждав унаслідок обстрілу 2016 р. У 2017 р., втративши надію виїхати з центру компактного проживання, де вона орендувала кімнату, вона відповіла на оголошення про сезонну роботу на збиранні яблук за кордоном. Через два дні вона і дві її подруги з того ж центру сіли в мікроавтобуси. Коли вона зустрілася зі своїм роботодавцем, їй сказали, що їй не виплатять гроші до закінчення тримісячного контракту. В неї нібито конфіскували паспорт, щоб не дати їй покинути ферму. Незважаючи на те, що у телефонній розмові їй обіцяли гідні умови праці, вона працювала в середньому від 12 до 14 годин на день, сім днів на тиждень. Вона отримала менше обіцяної суми і їй ніколи не платили за понаднормовий час. В останній день, після того, як вона запізнилася на свій автобус назад в Україну, і була змушена провести ще одну ніч у бараках ферми, хтось викрав з її гаманця всі зароблені нею гроші. Щоб оплатити свою поїздку додому, вона продала свій телефон³⁷⁰.

Відсутність гарантій трудової зайнятості, непостійна зайнятість, низькі зарплати та затримки в оплаті праці збільшують ризик для чоловіків та жінок стати жертва-

ми торгівлі людьми. Зростає ймовірність того, що ВПО будуть працювати на неофіційній роботі без соціального захисту, що особливо стосується жінок, оскільки вони становлять більшість серед осіб працездатного віку. За таких умов зростає ризик того, що жінки можуть стати жертвами злочинних угруповань, причетних до торгівлі людьми. В одному непідконтрольному уряді селі в Донецькій області, де більшість населення до початку конфлікту працювала на місцевих шахтах або на залізниці, приблизно 300 переселенців повернулися додому у вересні 2015 р. Після повернення роботи в них не було і вони залишилися безробітними. У липні 2015 р. в прокуратурі Львівської області спостерігачам спеціальної моніторингової місії ОБСЄ повідомили, що у Львівській області було виявлено шість випадків торгівлі людьми, у зв'язку з чим розпочато кримінальне провадження. П'ять жертв були переселенками з Донбасу, а одна – з Криму. У підконтрольних «ДНР» населених пунктах, таких як Амвросіївка і Харцизьк, спостерігачам СММ повідомляли про випадки трудової експлуатації. За повідомленнями кількох чоловіків віком 20-30 років, вони виконували важку фізичну працю, за яку їхні роботодавці їм недоплачували³⁷¹.

ЗМІ повідомляють про випадки, коли роботодавці мають упередження до переселенців з Донбасу і Криму³⁷²; ВПО виступають цільовою групою для недобросовісних посередників, які пропонують послуги з питань працевлаштування або еміграції³⁷³.

³⁶⁹ <https://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/407810?download=true>.

³⁷⁰ <https://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/407810?download=true>.

³⁷¹ <https://www.osce.org/uk/ukraine-smm/261206?download=true>.

³⁷² https://gazeta.ua/ru/articles/life/_rabotodatelej-kotorye-ne-prinimayut-pereselencev-na-rabotu-nelzya-nakazat-yuristka/694825.

³⁷³ http://zik.ua/ru/news/2017/03/28/v_ukrayne_uchastylys_sluchay_torgovly_lyudmy_y_rabstva_kak_ne_stat_zhertvoy_1069305.

ЛЮДИ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ / СНІД

Україна займає другу позицію за показниками поширеності епідемії ВІЛ у Східній Європі та Центральній Азії³⁷⁴. За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, за десять місяців 2018 р. було зареєстровано 14,797 нових випадків ВІЛ-інфекції³⁷⁵. За оцінками UNAIDS, 240 000 людей в Україні живуть з ВІЛ / СНІДом.

Через значну стигматизацію особи з ВІЛ / СНІДом стикаються з дискримінацією у сфері житла та зайнятості. У липні 2018 р. Глобальна мережа людей, які живуть з ВІЛ (GNP +) оприлюднила результати своїх індексів стигми, які охоплюють досвід стигматизації та дискримінації осіб, які живуть з ВІЛ, у 13 країнах. Дослідження, покладені в основу індексу, включають інтерв'ю, що проводились у 2014-2017 рр. з 1735 українцями, які живуть з ВІЛ / СНІДом³⁷⁶.

«Коли люди, з якими я працював, дізналися про мій ВІЛ-статус, я втратив роботу. Мій роботодавець сказала, що їй не потрібні ВІЛ-позитивні люди. Для неї важливішою була репутація компанії», - український респондент.

Дослідження показало, що 15% опитаних українців втратили свою роботу частково або повністю через свій ВІЛ-статус. 41% втратили роботу через дискримінацію, а 65% втратили роботу через погане здоров'я, пов'язане з ВІЛ.

«Коли інформація щодо мого статусу дійшла до мого менеджера, він покликав мене до свого кабінету. По-перше, він сказав мені, що я працюю погано - роблю занадто мало роботи. Потім він попросив мене написати заяву про звільнення, без будь-яких серйозних пояснень».

Респондентів також запитували про те, як роботодавці та співробітники відповіли, дізнавшись про ВІЛ-позитивний статус. Більше 10% респондентів з України повідомили про дискримінаційні реакції роботодавців³⁷⁷.

Чинний Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. № 1645-III³⁷⁸ передбачає, що дипломатичні представництва та консульські установи України видають візи на в'їзд в Україну іноземцям та особам без громадянства за умови пред'явлення документа про відсутність у них ВІЛ-інфекції, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України (ч. 4 ст. 24).

Нааявність ВІЛ-статусу не згадується серед ознак, за якими заборонена дискримінація, ані в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», ані в Кодексі законів про працю.

Важливим документом, який окреслює проблеми у сфері зайнятості в Україні, є Програма гідної праці для країни на 2016 - 2019 роки. Ця Програма погоджена за

³⁷⁴ Avert, HIV and AIDS in Ukraine, 2017, available at: <https://www.avert.org/professionals/hiv-around-world/eastern-europe-central-asia/ukraine>.

³⁷⁵ Elena Pinchuk Foundation, Statistics on HIV/AIDS in Ukraine on 01.11.2018, 26 November 2018, available at: http://www.antiids.org/eng/news/aids_stat/statistics-on-hivaids-in-ukraine-on-01112018-11279.html.

³⁷⁶ The Global Network of People Living with HIV (GNP+), HIV Stigma and Discrimination in the World of Work: Findings from the People Living with HIV Stigma Index, July 2018, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_635293.pdf.

³⁷⁷ Id. at page 24.

³⁷⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>.

підсумками масштабного процесу тристоронніх консультацій з партнерами МОП в Україні³⁷⁹. У ній названо, зокрема, такий проблемний момент, як ВІЛ-інфекція/СНІД у сфері праці. Рівень поширеності ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні залишається найвищим у Європі³⁸⁰. На сьогоднішній день епідемія вражає переважно осіб працездатного віку і спричиняє несприятливі соціально-економічні наслідки. Соціальний діалог вважається важливим способом протидії ВІЛ-інфекції в Україні, про що прямо заявлено у новій Загальнодержавній програмі протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки³⁸¹. Заходи, що стосуються проблеми ВІЛ-інфекції, ґрунтуються на прийнятій у 2010 р. Рекомендації МОП щодо ВІЛ/СНІДу та сфери праці (№ 200), спрямованій

на підвищення рівня обізнаності працівниць і працівників щодо ВІЛ та його впливу на сферу праці, протидію стигматизації та дискримінації, пов'язаними з ВІЛ, розроблення і реалізацію програм щодо ВІЛ-інфекції на робочому місці, сприяння доступові працівників до добровільного консультування і тестування на підприємстві та за допомогою підприємства. У результаті військового конфлікту на Донбасі та анексії Криму навряд чи можливо оцінити, як внутрішнє переміщення населення позначилося на ситуації з ВІЛ-інфекцією в Україні, оскільки ці регіони відносилися до найбільш уражених ВІЛ-інфекцією (на цих територіях мешкало 30 відсотків людей, які живуть із ВІЛ)³⁸².

³⁷⁹ Див.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

³⁸⁰ Див.: <http://ucdc.gov.ua/news/show/novii-vipusk-informaciinogo-byuletenu-vil-infekciya-v-ukrajini-44-2015>

³⁸¹ Див.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>

³⁸² Див.: <http://ucdc.gov.ua/news/show/novii-vipusk-informaciinogo-byuletenu-vil-infekciya-v-ukrajini-44-2015>

РОМИ

Роми відчують значні бар'єри у доступі до сфери зайнятості, у тому числі через відсутність у великої частини ромського населення документів, які засвідчують особу³⁸³. Для багатьох ромів доступною є лише сезонна робота або неформальна зайнятість. Високим є рівень

безробіття серед ромів (тільки 10% ромського населення є формально працевлаштованим). Основним джерелом доходу для 65% домогосподарств ромів є соціальні виплати, у тому числі виплати дітям, допомогу малозабезпеченим, пенсійні виплати тощо³⁸⁴.

ПРАЦІВНИКИ-МІГРАНТИ

Невелика кількість іноземних громадян, у тому числі з Молдови, Росії та Узбекистану, піддаються примусовій праці в Україні. Жертви торгівлі людьми в Україні експлуатуються у різних секторах, включаючи будівництво, сільське господарство, виробництво, домашню працю, лісову промисловість, догляд за хворими. Експерти відзначають, що кількість іноземних жертв в Україні різко скоротилася з початком бойових дій на сході України³⁸⁵.

Частка іноземних громадян, які піддаються примусовій праці з боку торговців людьми в різних секторах: будівництво – 46%, сільське господарство – 24%, виробництво – 18%, домашня робота – 9%, лісова промисловість – 0,7%, сестринська справа і вуличне жебрацтво³⁸⁶.

³⁸³ The International Charitable Organization Roma Women Fund, Monitoring the human rights situation of Roma in Ukraine, September 2014, available at: <http://www.chirikli.com.ua/index.php/en/library/item/93-monitoring-the-human-rights-situation-of-roma-in-ukraine>.

³⁸⁴ Julia Tyshchenko, Marfa Skoryk, and Natalia Belitser, Anti-discrimination legislation and practice: The rights of vulnerable groups in the context of the Association Agreement, pg. 6, EU-Ukraine Civil Society Platform, 9 November 2016, available at: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/report_ukrainian_side_anti_discrimination_tyschchenko.docx.
U.S. Department of State, 2018 Trafficking in Persons Report: Ukraine, pg. 437, available at: <https://www.state.gov/documents/organization/282804.pdf>.

³⁸⁵ Country Reports – 2017: Ukraine at section 7b.

³⁸⁶ LGBT Human Rights Nash Mir Center, Overcoming Obstacles. LGBT Situation in Ukraine in 2018, page 3, 5 February 2019, available at: <https://gay.org.ua/en/blog/2019/02/05/overcoming-obstacles-lgbt-situation-in-ukraine-in-2018/>.

За останні два роки не було досягнуто значного прогресу щодо реалізації ЛГБТІК-компонента Плану дій щодо прав людини³⁸⁷.

Моніторингові органи ООН:

- рекомендують Україні вдосконалювати своє антидискримінаційне законодавство з метою забезпечення належного захисту від дискримінації. Зокрема, Україну було закликано включити явним чином сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність до переліку заборонених підстав для дискримінації, а також забезпечити жертвам дискримінації ефективні й належні засоби правового захисту. Необхідно, щоб особи, винні в дискримінації, несли адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність у відповідних випадках³⁸⁸;
- закликають Україну заявити зрозуміло й офіційно, що вона не допускає жодних форм соціальної стигматизації гомосексуальності, бісексуальності або транссексуальності або ненависницької риторики, дискримінації і насильства щодо осіб за ознакою їх сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Також мають вживатися усі необхідні заходи з метою забезпечення здійснення на практиці прав на свободу вираження думки і свободу зібрання для осіб, які належать до ЛГБТ, і захисників їх прав³⁸⁹.

За даними звіту про становище ЛГБТ в Україні у 2018 р. правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ» у сфері зайнятості було зафіксовано 12 випадків порушень через ознаки сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Це такі порушення, як: образи, погрози, приниження людської гідності; примушення до звільнення «за власним бажанням»; незаконна відмова в прийомі на роботу; пониження на посаді або відмова в просуванні; упереджене ставлення; незаконне збирання та розголошення конфіденційної інформації; незаконне звільнення; втручання в особисте життя; утиски.

У сфері освіти було зафіксовано 12 випадків дискримінації, які полягали в образах, погрозах, приниженні людської гідності, цькуванні з боку однолітків, упередженому ставленні, незаконному збиранні та розголошенні конфіденційної інформації, фізичному насильстві різних ступенів тяжкості, заниженні оцінок, гомофобних написах / закликах.

У медичній сфері було зафіксовано 4 випадки порушень: упереджене ставлення, відмова в медичному обслуговуванні / послугах або надання їх не в повному обсязі, образи, погрози, приниження людської гідності.

У сфері споживання дискримінаційне поведіння з ЛГБТ спостерігалось у 7 випадках і полягало у такому: фізичному насильстві різних ступенів тяжкості, упередженому ставленні, відмові в обслуговуванні, відмові в оренді приміщення, образах, погрозах, приниженні людської гідності, гомофобних написах / закликах³⁹⁰.

³⁸⁷ LGBT Human Rights Nash Mir Center, *Overcoming Obstacles. LGBT Situation in Ukraine in 2018*, page 3, 5 February 2019, available at: <https://gay.org.ua/en/blog/2019/02/05/overcoming-obstacles-lgbt-situation-in-ukraine-in-2018/>.

³⁸⁸ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fUKR%2fCO%2f7&Lang=en.

³⁸⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fUKR%2fCO%2f7&Lang=en

³⁹⁰ https://gay.org.ua/publications/Situation_of_LGBT_in_Ukraine_Summer_2018_UKR.pdf.

НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ

Моніторингові органи ООН, зокрема, відзначають:

- біженці й шукачі притулку стикаються з численними труднощами при отриманні доступу до ринку праці й відсутністю належної підтримки щодо їх інтеграції³⁹¹.

Дослідження, які проводяться неурядовими організаціями, вказують на те, що станом на 2018 р. щодо ромської громади наявні такі проблеми:

- доступ до медичної допомоги (часто виникає через відсутність документів, паспортів і реєстрації, а також брак коштів на оплату медичних послуг та купівлю лікарських засобів; роми не довіряють офіційним медичним установам – поширеним явищем є страх відчуження та дискримінації з боку працівників закладів медичної допомоги. Лікарі відмовляються відвідувати ромські поселення, стверджуючи, що бояться ромських громад; існують окремі палати для ромів (часто з гіршими умовами перебування, ніж в інших

палатах)³⁹²; відзначається необхідність вживати негайні заходи, спрямовані на боротьбу з дискримінаційною практикою по відношенню до ромських жінок у медичних установах, включаючи сегрегацію в пологових будинках, і просувати профілактичні медичні обстеження серед ромських жінок і дівчат (наприклад, гінекологія, мамографія), а також акушерську допомогу під час вагітності³⁹³;

- за оцінками ромських неурядових організацій, роботу мають тільки 38% ромських жінок і чоловіків; для багатьох ромів доступні лише сезонні роботи або неофіційне працевлаштування через відсутність належної освіти, документів, а іноді через дискримінацію³⁹⁴;
- відзначається сегрегація і дискримінація в школах. У більшості областей України у загальноосвітніх школах існують окремі класи для ромських дітей. Рівень освіти у них є значно нижчим порівняно з іншими³⁹⁵.

³⁹¹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2fC%2fUKR%2fCO%2f22-23&Lang=en.

³⁹² Права ромських жінок, які живуть в Україні. Огляд становища ромських жінок в Україні в контексті впровадження Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. ООН Жінки, 2018. С. 23-24.

³⁹³ http://www.chirikli.com.ua/index.php/ua/biblioteka/dokumenti/item/download/38_9d5d4cf49972e1890fd24461937524af.

³⁹⁴ Права ромських жінок, які живуть в Україні. Огляд становища ромських жінок в Україні в контексті впровадження Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. ООН Жінки, 2018. С. 26.

³⁹⁵ Там само. С. 27.

РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ

За даними перепису та міжнародних єврейських груп, в Україні проживає 103,6 тис. євреїв, що становить приблизно 0,2 відсотка населення.

Кодекс законів про працю України встановлює, що низка свят, які відзначаються православними християнами (Різдво, Пасха, Трійця), є неробочими днями. Свята, які відзначаються віруючими інших релігій, не є неробочими днями. Однак, релігійні громади, зареєстровані в Україні, можуть звернутися до керівництва підприємства з проханням надати до трьох днів відпочинку для святкування відповідних свят. При цьому до представників неправославних релігійних громад у цьому випадку висувається вимога відпрацювати дні святкування.

Кодекс законів про працю України не містить спеціальних норм про реалізацію права на свободу релігії на робочому місці, зокрема щодо права роботодавця забороняти працівникам носити або публічно демонструвати релігійні символи або символи, пов'язані з їх переконаннями, або носити релігійний одяг. В Україні також не є поширеною практика регулювання цих питань на рівні корпоративних актів підприємств або організацій.

Законодавство не містить норм, які б визначали специфіку релігійних організацій як роботодавців. Зокрема, закон прямо не дозволяє релігійним організаціям розривати трудові договори з працівниками, які порушили етичні вимоги, що впливають із відповідних релігійних доктрин.

Чи наявна в державі система здійснення контролю за застосуванням законодавства у сфері антидискримінації, зокрема, інституція із забезпечення рівності?

Спеціальної інституції протидії дискримінації або інституції (омбудсмена) із забезпечення рівності в Україні немає. Однак питання протидії дискримінації охоплюються повноваженнями Уповноваженого ВРУ з прав людини (ст. 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

Крім того, в Україні наявні Урядова Уповноважена з питань гендерної рівності, Уповноважений Президента України з прав дітей і Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю – ці інституції мають консультативний мандат і не наділені владними повноваженнями.

³⁸⁷ LGBT Human Rights Nash Mir Center, *Overcoming Obstacles. LGBT Situation in Ukraine in 2018*, page 3, 5 February 2019, available at: <https://gay.org.ua/en/blog/2019/02/05/overcoming-obstacles-lgbt-situation-in-ukraine-in-2018/>.

³⁸⁸ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fUKR%2fCO%2f7&Lang=en.

³⁸⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fUKR%2fCO%2f7&Lang=en

³⁹⁰ https://gay.org.ua/publications/Situation_of_LGBT_in_Ukraine_Summer_2018_UKR.pdf.

Чи наявне в державі законодавство про оподаткування, спрямоване на забезпечення етичної корпоративної поведінки й поваги бізнесом прав людини?

Чи забезпечує держава органи, уповноважені на здійснення контролю у сфері оподаткування, інформацією і навчанням щодо впливу ухилення від оподаткування на права людини?

У цілому, податкове законодавство є «сліпим» щодо прав людини й не ставить за мету забезпечити повагу бізнесом прав людини.

Ст. 17 Податкового кодексу України вказує, що система оподаткування в Україні будується за принципами економічної доцільності, *соціальної справедливості*, поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян³⁹⁶. Також проголошується рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності.

Єдине, що може слугувати стимулом для бізнесу, – податкові пільги. Так, відповідно до п. 142.1 Податкового кодексу України звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх повною власністю, отриманий від продажу (постачання) товарів, виконання робіт і надання послуг, де протягом попереднього звітного (податкового) періоду кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи,

становить не менш як 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менш як 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці. Зазначені підприємства та організації громадських організацій інвалідів мають право застосовувати цю пільгу за наявності дозволу на право користування такою пільгою, який видається уповноваженим органом відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

У податковому законодавстві є приклади, коли соціально важливі операції звільняються від оподаткування або підпадають під пільгове оподаткування, але загальний режим сприяння етичній (відповідальній) поведінці бізнесу у сфері прав людини відсутній.

Проблема ухилення від сплати податків має високу актуальність для України. В якості причин такої ситуації казується на надмірне податкове навантаження, складність та суперечливість податкового законодавства як на причину ухилення господарюючими суб'єктами від оподаткування.

³⁹⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

У 2018 р. Міжнародна Асоціація присяжних сертифікованих бухгалтерів (ACCA) оприлюднила результати дослідження, в якому стверджується, що українська тіньова економіка становить майже 46% від офіційного ВВП. За оцінкою уряду, частка тіньової економіки дорівнює приблизно 35%. Серед основних способів ухилення від оподаткування: офшорні схеми, контрабанда та «сірий» імпорт, заниження прибутків, зловживання спрощеною системою оподаткування тощо. Так, зокрема, Україна опинилася серед лідерів дослідження

організації Global Financial Integrity «Незаконний вивіз капіталу»: майже ¾ експортних контрактів України є «непрямими», тобто проходять через офшори.

В Україні передбачено відповідальність за ухилення від сплати податків, у тому числі кримінальну. Але зв'язок впливу ухилення від сплати податків на права людини розглядається тільки у теоретичному контексті й не є частиною професійної підготовки органів, уповноважених на здійснення контролю у сфері оподаткування.

ТОРГІВЛЯ Й ІНВЕСТИЦІЇ

Чи вимагає держава проведення оцінки можливого впливу на права людини при укладенні торгових і інвестиційних договорів перед їх підписанням?

Таку вимогу чинне законодавство України не висуває.

Відповідні стандарти можуть ставати частиною торгових угод не за вимогою України, а у зв'язку з тим, що вони є частиною торгової політики ЄС. Йдеться, зокрема, про те, що всі відповідні політики ЄС, включно з торговою політикою, мають просувати принципи сталого розвитку. Це, зокрема, означає, що торговельна політика ЄС має на меті забезпечити умови економічного розвитку, який буде поєднуватись із соціальною

справедливістю, повагою до прав людини, високими трудовими стандартами, високими довкільними стандартами (включно із змінами клімату)³⁹⁷.

Загальні засади торгової діяльності встановлює Господарський кодекс України – він не містить жодної згадки про права людини і про необхідність оцінки можливого впливу на права людини укладуваних торгових договорів.

³⁹⁷ https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/annex_c.3.4_a4u_an._studies_and_business_consultations_n13_-_sustainability_and_trade_in_the_dcfta_-_an_introduutory_presentation.pdf.

В Україні також діють такі закони у сфері торгівлі й інвестування:

- «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ³⁹⁸ – єдина норма, релевантна критерію прав людини:

Стаття 17. Заборона окремих видів експорту та імпорту

В Україні забороняється:

- експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне, археологічне або культурне надбання українського народу, що визначається згідно із законами України;
- імпорт або транзит будь-яких товарів, про які заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди суспільній моралі, здоров'ю чи становити загрозу життю населення, тваринному світу та рослинам, або призвести до заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, якщо стосовно транзитних товарів не вжито необхідних заходів для запобігання такої шкоди;
- імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду ідей війни, расизму та расової дискримінації, геноциду тощо, які суперечать відповідним нормам Конституції України;
- експорт природних ресурсів, які вичерпуються, якщо обмеження також застосовуються до внутрішнього споживання або виробництва;
- експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності;
- експорт з території України товарів у межах виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних

Націй про застосування обмежень або ембарго на поставки товарів у відповідну державу.

- Впровадження заборони експорту або імпорту з інших підстав можливе, лише якщо це дозволено міжнародними договорами, учасником яких є Україна.
- Перелік товарів, експорт (імпорт) яких через територію України забороняється, визначається виключно законами України.

- «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III³⁹⁹ – не містить релевантних положень щодо необхідності врахування прав людини у господарській діяльності;
- «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ⁴⁰⁰ – релевантними є тільки норми:

Інвестиційний проект, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, повинен містити: ...прогноз економічного та соціального ефекту від реалізації проекту; ...паket документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище.

Стаття 8.

Інвестор у випадках і порядку, встановлених законодавством України, зобов'язаний:

- ... одержати висновок з оцінки впливу на довкілля у випадках та порядку, встановлених Законом України «Про оцінку впливу на довкілля»...
- одержати дозвіл на виконання будівельних робіт у випадках та порядку, встановлених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності».

³⁹⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

³⁹⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

⁴⁰⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

При цьому під соціальним ефектом розуміється:

Прогноз соціального ефекту здійснюється на підставі розрахунку результативних показників проекту (збільшення обсягів реалізації продукції, кількість збережених або новостворених робочих місць, покращення умов роботи працівників, зміна структури виробничого персоналу, поліпшення житлових і культурно-побутових умов працівників, зміна стану здоров'я працівників і населення, економія вільного часу населення, упровадження інновацій тощо)⁴⁰¹;

Порядок відбору інвестиційних проектів у вугільній галузі, для реалізації яких надається державна підтримка/допомога у формі державних гарантій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 742⁴⁰², не містить жодного критерію з прив'язкою до необхідності здійснення оцінки впливу на права людини.

- «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 р. № 1540а-XII⁴⁰³ – немає релевантних положень;

- «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР⁴⁰⁴ – єдина релевантна норма:

Стаття 8. Гарантії у разі зміни законодавства

Якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в розділі II цього Закону, то протягом десяти років з дня набрання чинності таким законодавством на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в цьому Законі.

До прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, протягом строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення. Зазначені гарантії не поширюються на зміни законодавства, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля.

Чи включають торгові й інвестиційні угоди спеціальні положення, які вимагають оцінювати відповідність такої угоди міжнародно визнаним правам людини, у тому числі трудовим правам?

Таке законодавче регулювання в Україні відсутнє.

Чи впроваджує держава закони та інше регулювання з метою забезпечення поваги бізнесом прав людини у межах торгових практик? Наприклад, чи наявні законодавчі вимоги щодо необхідності забезпечення того, щоб товари і послуги, які імпортуються, не були пов'язаними із порушеннями міжнародно визнаних прав людини, у тому числі трудових прав?

Таке законодавче регулювання в Україні відсутнє.

⁴⁰¹ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1279731-12>.

⁴⁰² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-2017-%D0%BF>.

⁴⁰³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12>.

⁴⁰⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>.

Чи існують закони або інші заходи, які забезпечують, що товари або послуги, які експортуються, у тому числі подвійного призначення, не використовувались у спричиненні негативного впливу на права людини за межами України?

Системне регулювання цього питання в Україні відсутнє. Частково проблему відображено у Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2018 р. № 974⁴⁰⁵. Цей документ, зокрема, встановлює обмеження на здійснення міжнародних передач деяких категорій товарів:

7. Не допускається експорт товарів до держав, стосовно яких Радою Безпеки ООН установлено ембарго на їх експорт, а також у разі, коли за результатами експертизи в галузі державного експортного контролю є підстави вважати, що вони призначені для:

- 1) створення зброї масового знищення чи засобів її доставки;
- 2) використання у терористичних або інших протиправних цілях;

3) використання під час провадження діяльності, пов'язаної із створенням ядерних вибухових пристроїв, або діяльності, пов'язаної з ядерним паливним циклом, яка не перебуває під гарантіями МАГАТЕ;

4) використання під час провадження діяльності, пов'язаної з придбанням, створенням, накопиченням або застосуванням хімічної зброї, крім випадків, коли такі товари призначені для цілей, які не забороняються Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення;

5) використання під час провадження діяльності, пов'язаної з придбанням, створенням, накопиченням або застосуванням збудників захворювань (патогенів) і токсинів як бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї чи її складових частин.

Чи мають державні установи, до повноважень яких входить підтримання іноземних інвестицій, стандарти діяльності, спрямовані на підтримку захисту й просування прав людини?

Інформація про наявність таких стандартів відсутня.

Чи надає держава органам, які контролюють діяльність у сфері торгівлі й інвестування, інформацію щодо пов'язаності цих сфер діяльності з правами людини, чи проводиться відповідне навчання?

У відкритих джерелах інформація щодо такого навчання відсутня.

⁴⁰⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-%D0%BF>.

Чи наявні в державі закони та інше регулювання, спрямоване на боротьбу з хабарництвом та корупцією всередині державного апарату та поза ним?

В Україні приділяється багато уваги боротьбі з корупцією, яку оголошено однією з головних реформ, впроваджуваних українським урядом⁴⁰⁶. Україна має широку законодавчу базу з антикорупційного регулювання. Це, зокрема, закони України:

«Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VI⁴⁰⁷;

«Про державну службу» від 10.10.2015 р. № 889-VIII⁴⁰⁸;

«Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14.10.2014 р. № 1699-VII⁴⁰⁹ (проект закону про Антикорупційну стратегію на 2018 - 2020 роки⁴¹⁰);

«Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. № 1698-VII⁴¹¹;

«Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. № 794-VIII⁴¹²;

«Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 р. № 772-VIII⁴¹³;

«Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682-VII⁴¹⁴;
«Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI⁴¹⁵.

Кримінальний кодекс встановлює відповідальність для фізичних осіб за корупційні діяння та хабарництво, а також застосування кримінально-правових засобів до юридичних осіб.

Україною також ратифіковано низку міжнародних договорів:

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173)⁴¹⁶;

Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією⁴¹⁷;

Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191)⁴¹⁸;

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції⁴¹⁹.

Також в Україні створено Вищий антикорупційний суд⁴²⁰.

⁴⁰⁶ <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu/borotba-z-korupciyeyu>.

⁴⁰⁷ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

⁴⁰⁸ <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

⁴⁰⁹ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

⁴¹⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942.

⁴¹¹ <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

⁴¹² <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.

⁴¹³ <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19/print1489058007718601>.

⁴¹⁴ <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

⁴¹⁵ <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

⁴¹⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

⁴¹⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102.

⁴¹⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172.

⁴¹⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

⁴²⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19/print>.

Отже, Україна має достатньо широку законодавчу базу щодо протидії корупції. Незважаючи на це, рівень корупції не тільки у сфері здійснення державної влади, але й у бізнес-середовищі лишається високим, про що свідчить низка секторальних досліджень і журналістських розслідувань (корупція в енергетичному секторі, у сфері транспорту, в оборонпромі тощо). За даними Transparency International, Україна посідає 120 місце зі 180 країн в рейтингу сприйняття корупції за 2018 рік. 91 % українців бачать прояви корупції у владних колах і 82 % – у сфері бізнесу. 51 % всіх опитаних вважають, що корупція широко поширена в бізнесі, 77 % членів ради директорів чи керівників вищої ланки вказують, що неетична поведінка виправдана бажанням врятувати бізнес.

Серед інформації, оприлюдненої на сайті Національного антикорупційного бюро України, можна знайти приклади епізодів, в яких обвинувачуються представники державних і приватних підприємств. Це справи про розкрадання виділених із державного бюджету на проведення тих чи інших робіт коштів; про постачання державними підприємствами на користь компаній-посередників товарів за заниженою ціною; про незаконне заволодіння коштами державних компаній; завищення штрафних санкцій, які державні компанії мають сплатити на користь приватних тощо.

Органи, відповідальні за застосування антикорупційних законів, не проходять навчання з питань прав людини, у тому числі щодо зобов'язань бізнесу в сфері прав людини й можливого негативного впливу корупції на права людини.

Закон України «Про запобігання корупції» передбачає необхідність впровадження антикорупційних програм

юридичних осіб (ст. 62). Закон України «Про запобігання корупції» передбачає необхідність впровадження антикорупційних програм юридичних осіб (ст. 62). Антикорупційною програмою юридичної особи є комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи. В обов'язковому порядку антикорупційна програма затверджується керівниками:

1) державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень;

2) юридичних осіб, які є учасниками попередньої кваліфікації, учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень.

Закон також визначає вимоги до антикорупційної програми юридичної особи (ст. 63).

Закон України «Про публічні закупівлі» передбачає, що замовник приймає рішення про відмову учаснику в участі у процедурі закупівлі та зобов'язаний відхилити тендерну пропозицію учасника в разі, якщо юридична особа, яка є учасником, не має антикорупційної програми чи уповноваженого з реалізації антикорупційної програми, якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) або робіт дорівнює чи перевищує 20 мільйонів гривень (ст. 17).

Чи забезпечуються органи, відповідальні за застосування антикорупційних законів, інформацією та навчанням з питань прав людини?

У відкритих джерелах інформація щодо проведення відповідного навчання, інших заходів з питань прав людини для органів, які займаються застосуванням антикорупційного законодавства, відсутня. Той факт, що

такі заходи не проводяться або, якщо проводяться, то носять фрагментарний характер і не охоплюють усіх працівників відповідних органів, в особистому спілкуванні підтверджують самі представники таких органів.

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

Чи наявні в державі закони або інше регулювання у сфері захисту прав споживачів, спрямоване на забезпечення поваги бізнесом прав людини?

Основним документом, на якому базуються принципи споживчої політики, є Керівні принципи для захисту інтересів споживачів, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у квітні 1985 р.

Означені принципи було закріплено в Україні профільним Законом «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII⁴²¹ та іншими нормативно-правовими актами.

Закон «Про захист прав споживачів» передбачає систему захисту прав споживачів під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України. Йдеться, зокрема, про право на належну якість продукції та обслуговування; на безпеку продукції; на необхідну, доступну, достовірну та своє-

часну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця); на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції); на об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Глава 20 «Захист прав споживачів» розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» також включена до Угоди про асоціацію з метою забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності між системами захисту прав споживачів ЄС і України.

Україною схвалено Концепцію державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 р. (розпорядження Кабміну від 29.03.2017 р. № 217-р⁴²²).

⁴²¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

⁴²² <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80>.

Передбачається, що реалізація Концепції підвищить рівень превентивного захисту прав споживачів для недопущення та/або зменшення кількості порушень їх прав, підвищить рівень просвіти та поінформованості громадян щодо їх споживчих прав та механізмів їх захисту, усуне з ринку недобросовісних підприємців тощо. Розпорядженням Кабміну від 27.12.2017 р. № 983-р затверджено План заходів з реалізації Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 р.⁴²³. Ухвалено низку нормативно-законодавчих актів для забезпечення впровадження базових принципів європейської системи безпечності харчових продуктів.

У результаті було вдосконалено існуючу систему захисту прав споживачів: встановлено заборону на виробництво, продаж, експорт та імпорт продукції, яка через невідповідність зовнішнім характеристикам може становити загрозу для здоров'я та безпеки споживачів; запроваджено санкції за порушення законодавства про безпеку продукції; приведено у відповідність до права ЄС обов'язки виробників і торговельних посередників щодо безпечності продукції; на законодавчому рівні визначено умови для споживчих договорів, які вважаються несправедливими; визначено гарантії та механізми захисту прав споживачів щодо контрактів, укладених поза діловими приміщеннями; забезпечено захист прав споживачів при укладенні договору споживчого кредитування; приведено у відповідність до права ЄС вимоги до зазначення цін на товари; встановлено санкції за порушення законодавства щодо зазначення цін.

Здійснено заходи щодо завершення утворення Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (компетентного органу у сфері санітарних та фітосанітарних заходів), який почав свою роботу 06.04.2016 р., та підвищення його інституційної спроможності.

Проведені в Україні дослідження вказують на те, що серед проблем правового характеру на перше місце люди ставлять захист їх прав як споживачів⁴²⁴. Найбільш поширена проблема – придбання неякісних продуктів харчування.

Актуальність зберігають такі проблемні моменти:

1. Недостатність мінімальних гарантій захисту прав споживачів у межах внутрішнього ринку. На розгляді Верховної Ради України перебуває проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо захисту прав споживачів)» (реєстр. № 5548 від 16.12.2016 р.)⁴²⁵, який відповідає зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правовим, та праву Європейського Союзу (acquis ЄС) в частині імплементації положень Директиви 1999/44/ЄС.

2. Установлення додаткових вимог і гарантій захисту прав споживачів під час укладення дистанційних контрактів. Передбачено тим самим проектом Закону.

3. Урегулювання механізмів судового захисту колективних інтересів споживачів⁴²⁶.

⁴²³ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-koncepciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-zahistu-prav-spozhyvachiv-na-period-do-2020-roku>.

⁴²⁴ <https://ldn.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/Ukraine-justice-needs-2018.pdf>.

⁴²⁵ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60742.

⁴²⁶ Звіт щодо виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони за IV квартал 2018 року <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=f1bdcc6c-abc8-46dc-9648-ed56b2fcea1c&tag=ImplementatsiiaUgodiProAsotsiatsiiuMizhUkrainoiuTas>.

Чи функціонує в державі система здійснення контролю за виконанням законодавства у сфері захисту прав споживачів?

Так, в Україні здійснюється державний контроль у сфері захисту прав споживачів.

Повноваження щодо контролю за додержанням суб'єктами господарювання законодавства про захист прав споживачів визначені статтею 26 Закону України «Про захист прав споживачів»⁴²⁷.

Крім того, в Україні здійснюється

- державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин⁴²⁸.
- державний ринковий нагляд (Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», Закон України «Про загальну безпечність нехарчової продукції», інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини в цій сфері, у тому числі технічні регламенти);
- метрологічний нагляд (Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність», технічні ре-

гламенти та інші нормативно-правові акти у сфері метрології та метрологічної діяльності). Видами метрологічного нагляду, зокрема, є: метрологічний нагляд за законодавчо регульованими засобами вимірювальної техніки, що перебувають в експлуатації; метрологічний нагляд за кількістю фасованого товару в упаковках;

- контроль за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами (Закон України «Про рекламу»);
- державний контроль щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення (Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення»).

Діє сайт, який містить детальну інформацію про права споживачів і про контроль за їх дотриманням⁴²⁹. Міністерство економіки України реалізує ініціативу «Купуй безпечно!»⁴³⁰

⁴²⁷ <http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A1/%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF.%206%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>.

⁴²⁸ <http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A1/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A1%20%D0%B7%D0%B0%202018.pdf>.

⁴²⁹ <http://www.consumer.gov.ua>.

⁴³⁰ [https://www.facebook.com/CheckGoods/?__tn__=K-R&eid=ARCqKpMtQqVtUNXekvs5K0AUM87qj845es9-Y0GRezUKTt5T1-rk-wxdtJIEofGzaTU1T4SvQ9nwwtiM&fref=mentions&__xts__\[0\]=68.ARDVPISGI_MRaQ7FcQgilu9JGmQAzcG_JhuDtiT1uArWd6YUPm4hqHXgDn4ytol4Lhh7MY4sQx3DzBTm4vS9IRHE2fAmQyJwlL81kdwrbaRpZ6Y_PUXH0dja_xDDaE2mlz5WCUIK3UKbfOe0Bd0m1uzldgOsoGILZFG8QJcNjNFX22EFyfm5JY80INNw_mroU6q7d4_vp7kO_AcQD-Jaf6048mRpUSjdoCuBaHNVCzltlgCwssHJ_Vlr3olAXR3ySOKUs4E9AaV4OvElnNBvuaHPp00bdOkCtd-YuZdMY6JAsQgVwauz47d4Crq5e-fNIhbZ7TCV2dX1kuPsyXYx5UKq](https://www.facebook.com/CheckGoods/?__tn__=K-R&eid=ARCqKpMtQqVtUNXekvs5K0AUM87qj845es9-Y0GRezUKTt5T1-rk-wxdtJIEofGzaTU1T4SvQ9nwwtiM&fref=mentions&__xts__[0]=68.ARDVPISGI_MRaQ7FcQgilu9JGmQAzcG_JhuDtiT1uArWd6YUPm4hqHXgDn4ytol4Lhh7MY4sQx3DzBTm4vS9IRHE2fAmQyJwlL81kdwrbaRpZ6Y_PUXH0dja_xDDaE2mlz5WCUIK3UKbfOe0Bd0m1uzldgOsoGILZFG8QJcNjNFX22EFyfm5JY80INNw_mroU6q7d4_vp7kO_AcQD-Jaf6048mRpUSjdoCuBaHNVCzltlgCwssHJ_Vlr3olAXR3ySOKUs4E9AaV4OvElnNBvuaHPp00bdOkCtd-YuZdMY6JAsQgVwauz47d4Crq5e-fNIhbZ7TCV2dX1kuPsyXYx5UKq).

Важливий компонент захисту прав споживачів – протидія дискримінаційній рекламі. В Україні є декілька інституцій, до яких можна звернутися зі скаргою на дискримінаційну рекламу: Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів – орган, уповноважений накладати штрафи або ухвалювати рішення про зняття чи зупинення розповсюдження подібної реклами. Він має територіальні підрозділи в містах України, проводить власні моніторинги, а також збирає скарги від громадян та громадських організацій. Аби мати доказову базу для судового розгляду скарги у випадку, коли рекламодавець не погоджується, що його продукт містить дискримінаційну інформацію чи інші елементи, Держпродспоживслужба має отримати експертний висновок. Одним з органів, що надає такий висновок, є Індустріальний гендерний комітет з реклами. Останній також розглядає скарги і направляє до Держпродспоживслужби власні; Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; На-

ціональна рада з питань телебачення і радіомовлення, яка також приймає скарги на сексистську рекламу. Вона також може накладати санкції: від анулювання ліцензії телеканалу (за позовом Нацради) до значних штрафів (від 5% загальної суми ліцензійного збору).

У липні 2018 р. до парламенту було внесено проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» щодо протидії дискримінації». Автори законопроекту пропонують визначити дискримінаційну рекламу за ознакою статі як таку, що: демонструє фізичне насильство представників однієї статі над іншою; будується на неоднозначних виразах з натяками на сексуальні стосунки; використовує людину виключно як сексуальний об'єкт з метою привернення уваги споживачів; тиражує стереотипні ролі, що обмежують свободу життєвого вибору людини; транслює стереотипні уявлення про інтелектуальні, фізичні, соціальні чи іншого роду переваги однієї статі над іншою⁴³¹.

⁴³¹ https://humanrights.org.ua/material/plata_za_seksizm_chi_dopomozhe_novij_zakon_poboroti_diskriminaciju_v_reklamih.

Чи наявне в державі правове регулювання, спрямоване на забезпечення захисту права на доступ до інформації, свободи вираження, приватності та інші права щодо інформації та комунікації, як он-, так і офф-лайн?

Конституція України⁴³²:

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Базовим є Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII⁴³³. Серед принципів інформаційних відносин він називає такі: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя. Кожному гарантується право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів

(ст. 5). Також діє Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI⁴³⁴, який не поширюється на сферу приватно-правових відносин.

У сфері комунікацій базовим є Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 р. № 1280-IV⁴³⁵.

В Україні створено і діє Міністерство інформаційної політики України, яке серед пріоритетів своєї діяльності називає такі: дерегуляція, демонополізація та деолігархізація інформаційного простору України; захист свободи слова та права на професію журналіста; реформа медіапростору, медіаосвіта та медіаграмотність⁴³⁶.

⁴³³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

⁴³⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

⁴³⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

⁴³⁶ [https://mip.gov.ua/files/pdf/Zvit_2018_web%20\(1\).pdf](https://mip.gov.ua/files/pdf/Zvit_2018_web%20(1).pdf).

Президент України Указом від 15.05.2017 р. № 133/2017 ввів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України, яким передбачено санкції проти російських фізичних і юридичних осіб. У списку 468 юридичних осіб – зокрема, сервіси «Яндекс», соцмережі «ВКонтакте», «Однокласники», сайти Mail.Ru Group, антивірусні компанії «Лабораторія Касперського» і DrWeb. Економічні санкції також було запроваджено проти найбільших російських телекомпаній: «ТВ Центр», РБК, ВГТРК, «НТВ-Плюс», «Звезда», ТНТ, РЕН-ТВ, ОТР. Згідно з Указом інтернет-провайдери зобов'язані заблокувати доступ до цих інтернет-ресурсів.

Міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch тоді заявила, що заборона має бути скасована щодо таких інтернет-платформ, як «ВКонтакте», «Однокласники», РБК та «Яндекс», й закликала вжити заходи щодо захисту свободи слова та інформації в Україні. На відміну від правозахисників, у НАТО підтримали рішення блокувати в Україні російські інтернет-ресурси, оскільки це є питанням безпеки, а не свободи слова.⁴³⁷

Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII⁴³⁸, на підставі якого стало можливим прийняття подібного рішення РНБО, у ст. 3 визначає перелік для застосування санкцій. До них, передусім, належать такі:

Дії іноземних держав, іноземних юридичних або фізичних осіб, які створюють реальну та/або потенційну загрозу національним інтересам, національній безпеці, територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права та свободи людини та громадянина, призводять до окупації території, обмеження права власності, спричиняють майнову шкоду.

Резолюції ГА ООН або РБООН.

Рішення Ради ЄС.

Факти порушення Загальної декларації прав людини або Статуту ООН.

Право на приватність гарантовано на конституційному рівні. Згідно з Конституцією України:

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

- Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.
- Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.
- Кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Цивільний кодекс України гарантує право на індивідуальність (ст. 300), право на особисте життя та його таємницю (ст. 301), право на інформацію (ст. 302), право на особисті папери (ст. 303-305), право на таємни-

⁴³⁷ <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28492814.html>.

⁴³⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18>.

цю кореспонденції (ст. 306), захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок (ст. 307), охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах (ст. 308), право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 309)⁴³⁹ тощо.

В Україні діє Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI⁴⁴⁰, який «регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних» (ст. 1). Функції захисту персональних даних покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини⁴⁴¹. Діє Типовий порядок обробки персональних даних⁴⁴², а також Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за дотриманням законодавства про захист персональних даних⁴⁴³.

На практиці поширеними є скарги громадян на порушення з боку приватного і державного бізнесу права на захист персональних даних. Експерти відзначають, що більшість даних, які люди залишають під час отримання дисконтних карток, реєстрації на веб-сайтах чи заповненні гугл-форм, можуть бути легко викрадені хакерами або передані іншим особам. Спеціальне законодавство у сфері захисту персональних даних є неефективним з точки зору попередження нелегального витоку особистих даних. Крім того, притягнути особу, яка порушує право людини на захист персональних

даних, до відповідальності можна, лише якщо власник даних самостійно помітить порушення конфіденційності і звернеться із відповідною заявою до правоохоронних органів⁴⁴⁴.

Угода про Асоціацію зобов'язує Україну (ст. 15 Угоди) співпрацювати з метою досягнення належного рівня захисту персональних даних. 25.10.2017 р. Україна, в особі Кабінету Міністрів, визначила для себе завдання – імплементувати GDPR. У цей день було внесено зміни до урядового Плану заходів з виконання Угоди про Асоціацію. Зміненим Планом передбачалось удосконалення законодавства про захист персональних даних – імплементація GDPR в Україні. Розробляється проект закону щодо імплементації GDPR. Зокрема, йдеться про такі фундаментальні зміни, які мають потенціал стати основою українського законодавства у сфері захисту персональних даних:

- підвищити вимоги до отримання згоди особи на обробку її персональних даних. Так, за аналогією із положеннями GDPR, проект вимагає складати запит на отримання згоди у більш зрозумілому та чіткому форматі. Більше того, згода особи на обробку її персональних даних відповідно до проекту має бути виражена у формі ствердних, активних дій користувача. Таке положення повністю виключає використання так званих «pre-ticked boxes», які передбачали згоду особи за замовчуванням. Особа також наділяється беззаперечним правом на відкликання своєї згоди у будь-який час та без будь-якої шкоди для себе;

⁴³⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

⁴⁴⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

⁴⁴¹ <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/zpd/>.

⁴⁴² <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/legislation/tipovij-poryadok-obrobki-personalnih-danix.html>.

⁴⁴³ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#n92.

⁴⁴⁴ <http://khp.org/index.php?id=1548965232>.

- гарантувати право на забуття чи «стирання» даних (англ. – right to be forgotten). Таке право дозволяє відслідковувати весь процес обробки персональних даних та, у випадку порушень, закінчення строків або вичерпання мети такої обробки, надає можливість припинити обробку з видаленням відповідної інформації, у тому числі і з мережі Інтернет;
- підвищити вимоги щодо проведення організаційно-технічних заходів для забезпечення захисту

персональних даних. У першу чергу, це стосується призначення відповідальної за захист персональних даних особи (англ. – Data Protection Officer, DPO), яка забезпечує та має право перевіряти якість та законність обробки у конкретній компанії. Додатково на компанії покладається обов'язок впроваджувати надійні механізми для безпеки персональних даних – шифрування, псевдонімізацію, забезпечення обмеженого доступу до місць зберігання інформації тощо⁴⁴⁵.

⁴⁴⁵ http://vkr.ua/ua/publications/articles/gdpr_ta_ukraina_quo_vadis/.

Чи наявні в державі закони та інші нормативні акти, спрямовані на підтримку поваги до прав правозахисників та / або викривачів?

Спеціальний закон, який би захищав права правозахисників та / або викривачів суспільно важливої інформації, в Україні відсутній.

Єдиний нормативно-правовий акт, де є спеціальні норми, спрямовані на захист викривачів, - це Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII⁴⁴⁶ (розділ VIII). Відповідно, йдеться тільки про державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції.

Щодо правозахисних організацій, то правове регулювання їх діяльності здійснюється на загальних засадах як громадського об'єднання відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI⁴⁴⁷.

Громадські об'єднання мають дуже обмежені можливості здійснювати моніторинг діяльності суб'єктів господарювання, правозахисники, які працюють у сфері викриття порушень прав людини з боку бізнесу, не мають жодних спеціальних гарантій захисту їх безпеки.

В Україні також діють Закони України «Про молодіжні

та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р. № 281-XIV⁴⁴⁸, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV⁴⁴⁹, «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 р. № 554/97-ВР⁴⁵⁰, «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 р. № 5026-VI⁴⁵¹, «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI⁴⁵², «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI⁴⁵³, «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-XII⁴⁵⁴, «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 р. № 1835-III⁴⁵⁵.

Кримінальний кодекс України⁴⁵⁶ у ст. 170 передбачає відповідальність за умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій. Такі діяння караються виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

⁴⁴⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

⁴⁴⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

⁴⁴⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/go/281-14>.

⁴⁴⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

⁴⁵⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁵¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.

⁴⁵² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

⁴⁵³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

⁴⁵⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

⁴⁵⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

⁴⁵⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. за № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26 (29.06.2001). - Ст. 131.

В Україні є досить багато прикладів успішного правозахисного активізму у випадках порушення бізнесом прав людини. Один з таких прикладів – Антиазбест «Ukraine Bans Asbestos!». Протидіють незаконному поводженню підприємств з відходами громадські організації, здій-

снюючи контроль за використанням азбесту⁴⁵⁷. Також є приклади боротьби екологічних правозахисних організацій з урядовими структурами та бізнесом проти будівництва малих ГЕС в Україні⁴⁵⁸ тощо.

Чи надає держава правоохоронним та відповідним органам влади інформацію та підготовку з питань, пов'язаних з конкретними потребами та викликами, з якими стикаються правозахисники та викривачі?

У відкритих джерелах інформації відсутні дані про проведення такої підготовки.

Чи існують у державі системи для моніторингу дотримання та виконання цих законів і правил? Наприклад, через створення урядового координаційного центру, відповідального за моніторинг негативних наслідків для правозахисників та викривачів?

Інформацію про наявність подібних систем не знайдено.

⁴⁵⁷ Севастопольська «Свобода» вимагає перевірити факт незаконного зберігання азбесту в Інкермані, 15 липня 2009 р., Прес-служба ВО «Свобода» [Електронний ресурс] // сайт ВО «Свобода». – Режим доступу: – <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/povnyu/011267/>

⁴⁵⁸ Про видачу ліцензії з виробництва електричної енергії ТОВ «ГК ЕНЕРГОПЕРСПЕКТИВА»: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики від 25.04.2013 р. за № 473 // Інформаційний бюлетень НКРЕ. – 2013. – 05. – № 5.

Чи наявна в державі національна інституція захисту прав людини?

Так, функцію національної інституції захисту прав людини покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ця інституція має конституційний статус: відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ст. 101 Конституції України гарантує, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений

Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений призначається і звільняється з посади Верховною Радою України, а також подає до парламенту щорічні доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні (п. 17 ст. 85 Конституції України).

Ці конституційні положення деталізовано у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР⁴⁵⁹.

Чи відповідає Уповноважений з прав людини Паризьким принципам?

Так, 12.03.2015 р. під час 28-ої щорічної зустрічі Міжнародного координаційного комітету національних інституцій прав людини Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини було вручено сертифікат акре-

дитації зі статусом «А», що свідчить про повну відповідність національної інституції з прав людини в Україні Паризьким принципам, затвердженим Генеральною Асамблеєю ООН у 1993 р.⁴⁶⁰.

Чи охоплює собою мандат Уповноваженого з прав людини питання бізнесу і прав людини?

Так, питання бізнесу і прав людини включено до стратегічних пріоритетів роботи Уповноваженого з прав людини.

Щодо мандату Уповноваженого, то він є широким, і може у тому числі охоплювати питання, пов'язані з порушеннями бізнесом прав людини. Серед сфер реалі-

зації прав людини, щодо яких здійснюється моніторинг, є у тому числі сфери, в яких порушення допускаються бізнесом (невиплата заробітної плати, неофіційне працевлаштування, дискримінаційна реклама тощо). Серед звернень, які отримує Уповноважений з прав людини і на які здійснює реагування, також значна ча-

⁴⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁶⁰ <http://dhrp.org.ua/uk/news/686-20150312-ua>.

стина стосується порушень з боку бізнесу. До Щорічної доповіді Уповноваженого з прав людини за 2018 р. включено низку питань, пов'язаних з порушеннями прав людини з боку бізнесу: фізична недоступність входу / внутрішнього простору закладів освіти для людей з інвалідністю, скарги територіальних громад на факти забудови певних районів житловими будівлями без дотримання вимоги щодо забезпечення відповідного району навчальними закладами, неналежне медичне забезпечення у сільській місцевості, невивплата заробітної плати, неналежне розслідування роботодавцями нещасних випадків на виробництві, розголошення у будь-який спосіб персональних да-

них, які їм було довірено або які стали відомі у зв'язку з виконанням професійних чи службових або трудових обов'язків, ведення відеоспостереження, наприклад, ініціатива Укрзалізниці щодо ведення відеоспостереження у вагонах, дискримінація за ознаками інвалідності, етнічної, національної, расової належності, сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності, статі тощо)⁴⁶¹.

Уповноважений з прав людини є членом Європейської мережі національних інституцій прав людини⁴⁶². У межах мережі створено робочу групу з бізнесу і прав людини⁴⁶³. Інформація про участь Уповноваженого з прав людини у цій робочій групі відсутня.

Чи має Уповноважений з прав людини достатнє фінансування для реалізації свого мандату?

Державний бюджет України на 2019 р. передбачає фінансування Секретаріату Уповноваженого з прав людини у розмірі, який становить 0,015% видатків Державного бюджету України (для порівняння апарат Вер-

ховної Ради України 0,18%). При цьому розподілу коштів за напрямками діяльності Уповноваженого на рівні Державного бюджету не відбувається, що суперечило б принципу незалежності цієї інституції.

Чи фінансує держава діяльність Уповноваженого з прав людини у сфері бізнесу і прав людини?

Спеціальне фінансування для здійснення повноважень у сфері бізнесу і прав людини не передбачено.

ДОДАТКОВІ ЗАУВАЖЕННЯ

Чи наявні в державі особливі (спеціальні) сфери регулювання, спрямовані на забезпечення поваги прав людини з боку бізнесу? Йдеться, зокрема, про галузі промисловості, в яких ризик порушення прав людини є найбільш високим, як наприклад, добувна промисловість або виробництво одягу.

Такого регулювання немає.

⁴⁶¹ <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=4>.

⁴⁶² <http://ennhri.org/Ukrainian-Parliament-Commissioner-for-Human-Rights>.

⁴⁶³ <http://ennhri.org/-Business-and-Human-Rights-46->.

DUE DILIGENCE (МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ)

Чи наявні в державі закони, які вимагають від бізнесу забезпечувати належну обачність у сфері прав людини, у тому числі щодо їх дочірніх компаній і постачальників, незалежно від того, де вони працюють?

Таких законодавчих актів немає.

Чи надає держава вказівки щодо своїх очікувань стосовно реалізації механізмів забезпечення належної обачності у сфері прав людини та чи наводить кращі практики у цій сфері?

Відповідна інформація не знайдена.

КОРПОРАТИВНА СТРУКТУРА Й УПРАВЛІННЯ

Чи встановила держава заходи, спрямовані на подолання ризиків, зумовлених обмеженою відповідальністю материнських компаній? Наприклад, чи встановила держава «обов'язок проявляти належну обачність» для материнських компаній з точки зору впливу їхніх дочірніх компаній на права людини, незалежно від того, де працюють дочірні компанії?

Ні, відповідні положення в українському законодавстві відсутні.

Чи включила держава до корпоративного права та / або законодавства про цінні папери положення щодо підтримки етичної корпоративної поведінки та поваги до прав людини, як, наприклад, обов'язок включати відповідні питання до фінансової звітності; установчих документів; вимоги до процедури реєстрації; діяльності органів управління господарськими товариствами, вимоги до лістингу на фондовій біржі?

У цілому, такі вимоги відсутні в українському законодавстві. Єдиний виняток – введення обов'язку подання звіту про управління, який «містить фінансову та нефінансову інформацію, що характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності» (ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV⁴⁶⁴, Методичні рекомендації зі складання звіту про управління, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 07.12.2018 р. № 982⁴⁶⁵).

Уперше українські компанії подають такий звіт у 2019 р. Відповідні положення було включено до законодавства України з 1 січня 2018 р. з метою його приведення у відповідність до Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність і пов'язані з ними звіти певних типів компаній від 26.06.2013 р. № 2013/34/ЄС.

За вимогами Євродирективи інформація, що подається у Звіті про управління, не повинна обмежуватися фінансовими аспектами виробничо-господарської діяльності підприємства. Вона повинна включати також аналіз екологічних та соціальних аспектів, необхідних для розуміння розвитку, результатів діяльності або стану підприємства.

Яку саме інформацію повинен містити Звіт про управління, визначено у Методичних рекомендаціях № 982.

З метою систематизації та співставності інформації звіт про управління рекомендується формувати за такими напрямками:

- 1) організаційна структура та опис діяльності підприємства;
- 2) результати діяльності;
- 3) ліквідність та зобов'язання;
- 4) екологічні аспекти;
- 5) соціальні аспекти та кадрова політика;
- 6) ризики;
- 7) дослідження та інновації;
- 8) фінансові інвестиції;
- 9) перспективи розвитку;
- 10) корпоративне управління (складають підприємства - емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на фондових біржах або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію).

Перелік напрямів та показників, які рекомендується розкривати у звіті про управління не є вичерпним. Підприємство може розкривати іншу інформацію, яку вважає за доцільне.

⁴⁶⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

⁴⁶⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18>.

Великим підприємствам, середня кількість працівників яких на дату складання річної фінансової звітності перевищує критерій у 500 працівників, **рекомендується включати у звіт про управління нефінансові показники діяльності, що містять інформацію щодо впливу його діяльності, зокрема на навколишнє середовище, довкілля, соціальні питання, у тому числі питання соціального захисту працівників підприємства, поваги до прав людини, боротьби з корупцією та хабарництвом, а саме:**

- стислий опис моделі діяльності підприємства;
- опис політики, яку провадить підприємство, щодо зазначених питань;
- результат такої політики;
- **основні ризики, пов'язані із зазначеними питаннями, що стосуються діяльності підприємства, у тому числі (якщо доречно) ділові відносини, продукція або послуги, які можуть спричинити негативні наслідки у цих сферах, та яким чином підприємство здійснює управління цими ризиками;**
- основні нефінансові показники, що характеризують діяльність підприємства.

Якщо підприємство не провадить політики щодо зазначених питань, то рекомендується у нефінансовій інформації зазначити відповідне пояснення.

Середні підприємства мають право не відображати у звіті про управління нефінансову інформацію.

За напрямом «Організаційна структура та опис діяльності підприємства» рекомендується наводити інформацію про організаційну структуру підприємства, його стратегію та цілі, сферу його діяльності за географічним розташуванням та галузевим спрямуванням, а також інформацію про продукцію та послуги, що виро-

бляються/надаються підприємством, ринкову частку підприємства в різних сегментах, у яких здійснює свою діяльність підприємство (за наявності такої інформації) тощо.

За напрямом «Екологічні аспекти» рекомендується наводити інформацію щодо впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище, залежно від галузі, в якій функціонує підприємство та від заходів з охорони довкілля і зменшення впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище.

За цим напрямом рекомендується розкривати показники, що характеризують:

- раціональне використання води;
- управління відходами;
- викиди парникових газів;
- споживання енергії тощо.

За напрямом «Соціальні аспекти та кадрова політика» рекомендується наводити інформацію про:

- загальну кількість працівників та частку жінок на керівних посадах;
- заохочення (мотивацію) працівників;
- охорону праці та безпеку;
- навчання та освіту персоналу;
- рівні можливості працевлаштування;
- повагу до прав людини;
- заходи з боротьби з корупцією та хабарництвом тощо.

За напрямом «Ризики» рекомендується наводити інформацію про політику підприємства щодо управління операційними та фінансовими ризиками (ринковий ризик, кредитний ризик, ризик ліквідності) з описом

їхнього впливу на діяльність підприємства, а також підходів або інструментів, які використовуються підприємством для зменшення впливу таких ризиків на його діяльність тощо.

За напрямом «Корпоративне управління» рекомендується наводити інформацію щодо:

1. органів управління, їх склад та повноваження, стратегії корпоративного управління;
2. скликання та проведення загальних зборів акціонерів;
3. структури акціонерів та їх частки в акціонерному капіталі;
4. власників цінних паперів з особливими правами контролю та опис цих прав;
5. діяльності підприємства стосовно операцій з власними акціями;
6. основних характеристик системи внутрішнього контролю;
7. дивідендної політики;
8. перспектив розвитку та удосконалення корпоративного управління;
9. політики підприємства стосовно адміністративних, управлінських та наглядових органів підприємства (вимоги до віку, статі, освіти, професійного досвіду, управлінського персоналу, цілі політики, її реалізація та результати у звітному періоді тощо).

Якщо підприємство керується кодексом корпоративного управління або добровільно застосовує кодекс корпоративного управління, у звіті про управління рекомендується зазначати джерело, в якому можна знайти текст відповідних документів у вільному доступі.

Підприємствам, що мають дочірні підприємства, рекомендується складати консолідований звіт про управління використовуючи ці Методичні рекомендації, з урахуванням суттєвих коригувань, що випливають з особливостей складання консолідованого звіту про управління порівняно зі звітом про управління.

Підприємствам, що мають дочірні підприємства, рекомендується здійснювати такі коригування інформації:

відображаючи системи внутрішнього контролю та управління ризиками за напрямом «Корпоративне управління», рекомендується наводити інформацію про основні характеристики систем внутрішнього контролю та управління ризиками на підприємствах, включених у консолідацію в цілому.

Основними користувачами інформації зі Звіту про управління є зовнішні користувачі. У їх числі – дійсні та потенційні інвестори, позикодавці та інші кредитори⁴⁶⁶.

Підприємство має оприлюднити Звіт про управління. Згідно з вимогами чинного українського законодавства Звіт про управління та його консолідовану версію оприлюднюють разом із річною фінзвітністю та аудиторським звітом на власній веб-сторінці/веб-сайті (у повному обсязі) чи в інший спосіб у випадках, визначених законодавством. Однак обов'язок щодо такого оприлюднення почне діяти тільки щодо звітності за 2019 р. Оприлюднювати звіт за 2018 рік великі підприємства, які не є емітентами цінних паперів, та середні підприємства не зобов'язані (див. лист Мінфіну від 07.12.2018 р. № 35210-06-5/32299).

⁴⁶⁶ <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2019/january/issue-08/article-42155.html>.

Чи запровадила держава закони та положення для підтримки розкриття та звітування корпорацій про права людини, трудові права, екологічні наслідки, корпоративну соціальну відповідальність або інші етичні питання? Чи поширюються ці закони та правила на звітність про операції та діяльність за кордоном? Чи надає держава вказівки щодо того, який вплив на права людини є «істотним» для економічних результатів діяльності звітного підприємства?

Див. попередній пункт.

Щодо надання державою вказівок з приводу того, що вплив прав людини є «істотним» для економічних

показників діяльності підприємства, то такі вказівки в Україні станом на травень 2019 р. відсутні.

Чи надає держава будь-які стимули для бізнесу поважати права людини, такі як преференційний режим у процесі закупівель, коли компанія підтверджує своє відповідальне ставлення до виконання обов'язку поважати права людини?

Відповідні положення відсутні в українському законодавстві.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестицій-

них, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій⁴⁶⁷. Однак жоден з цих інструментів не враховує такого фактору, як наявність чи відсутність підтверджень відповідального ставлення суб'єктом господарювання до своїх обов'язків поважати права людини.

⁴⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 4.

Держави повинні вживати додаткові заходи для захисту прав людини від порушень з боку підприємств, які знаходяться у власності держави або контролюються нею або отримують суттєву державну підтримку та користуються послугами державних установ, таких як агенції з кредитування експорту та державні страхові компанії або компанії з гарантування інвестицій, включаючи, за необхідності, встановлення вимоги належної обачності у сфері прав людини.

Керівний принцип 5.

При укладанні контрактів з підприємствами або прийнятті законодавчих актів в їх інтересах, у випадках, коли здійснення діяльності такими підприємствами може вплинути на реалізацію прав людини, держави повинні здійснювати належний контроль з метою виконання своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

Керівний принцип 6.

Держави повинні сприяти повазі та дотриманню прав людини підприємствами, з якими вони здійснюють комерційні операції.

1. БІЗНЕС, ЯКИЙ НАЛЕЖИТЬ АБО КОНТРОЛЮЄТЬСЯ ДЕРЖАВОЮ.

Які вимоги до державних або контрольованих державою підприємств чи підприємств, які отримують значну підтримку з боку державних органів, щодо заходів із забезпечення належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence) висуваються державою?

Інформація відсутня.

Кабінетом Міністрів України здійснюється реформа управління державними підприємствами, головною метою якої – забезпечити прозорість діяльності та звітування державних підприємств, покращити операційні та фінансові результати через організацію корпоративного управління державними підприємствами, знизити частку держави в економіці та ліквідувати непрацюючі підприємства.

Стратегію реформи управління державною власністю було розроблено у співпраці з МВФ і Світовим банком та ухвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 662 у травні 2015 р. Стратегія реалізується у таких важливих напрямках як: посилення бюджетного нагляду (оцінка фіскальних ризиків); розмежування функцій Кабінету Міністрів України та міністерств як суб'єкта управління об'єктами державної власності та регулятора; корпоративне управління (підвищення рівня прозорості діяльності державних підприємств), узгодження інтересів керівництва та власників ДП, створення наглядових рад у ДП та введення до складу таких рад незалежних директорів, визначення чітких цілей діяльності ДП); стратегія Кабінету Міністрів України в області реструктуризації та приватизації ДП.

В Україні діє Закон «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V⁴⁶⁸

Стаття 11⁴. Компетенція наглядової ради державного унітарного підприємства

1. До виключної компетенції наглядової ради державного унітарного підприємства (у разі її утворення) належить:

<...>

18) формування антикорупційної політики підприємства та затвердження правил ділової етики;

19) формування політики корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку...;

Держпідприємства повинні оприлюднювати цілі своєї діяльності, фінансову звітність (включаючи видатки на виконання некомерційних цілей), річні звіти, статут, інформацію про членів наглядової ради та керівників (у т. ч. про їхню винагороду), інформацію про операції з державними та місцевими бюджетами та організаціями. Закон вимагає від державних підприємств проводити незалежний аудит своєї фінансової звітності та оприлюднювати його результати. Порядок оприлюднення інформації про діяльність державних унітарних

⁴⁶⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарським товариствам, частка держави в яких становить 100 відсотків, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 09.11.2016 р. № 1067. Відповідно до цього Порядку підприємство, господарське товариство оприлюднює інформацію про свою діяльність (крім випадків, установлених законом) шляхом розміщення документів та матеріалів, що містять таку інформацію, на власній веб-сторінці (веб-сайті) разом з іншою інформацією про підприємство, господарське товариство, що підлягає оприлюдненню відповідно до закону⁴⁶⁹. **Однак жодної прямої вказівки на необхідність застосування заходів із забезпечення належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence) у вказаних нормативних актах немає.**

Глобальний договір ООН презентував Декларацію державних компаній про слідування Цілям Сталого Розвитку. У цій ініціативі зазначається, що перехід України до сталого розвитку, її економічна та соціальна інтеграція до європейського і світового співтовариства, вимагають запровадження сучасних практик взаємодії у трикутнику держава, бізнес і суспільство. Зазначена взаємодія сприяє розвитку демократії й забезпечує дотримання фундаментальних прав людини, посилює діалог та взаємну відповідальність сторін, створює умови для забезпечення добробуту та стабільного розвитку країни, підвищення соціальних стандартів, захисту навколишнього середовища. Також наголошується на визнанні соціальної відповідальності бізнесу, як концепції, згідно з якою суб'єкти господарської діяль-

ності різних організаційно-правових форм враховують у своїх діях очікування широкого кола зацікавлених сторін та добровільно несуть відповідальність за вплив своїх рішень та діяльності на суспільство і навколишнє середовище, прагнучи досягнення сталого збалансованого розвитку країни, бізнесу і суспільства та розуміючи необхідність діяти у партнерстві. Серед цілей ініціативи:

- Підтримати заходи, спрямовані на реалізацію Стратегії сталого розвитку України та досягнення глобальних Цілей сталого розвитку ООН;
- Об'єднати державні компанії, а також залучити великі та системні приватні підприємства для досягнення спільних цілей у сфері сталого розвитку;
- Створити і узгодити конкретний план дій для покращення системи управління корпоративною соціальною відповідальністю у державних підприємствах з урахуванням їх специфіки та обмежень діяльності;
- Підвищити прозорість та відкритість бізнесу, впровадити кращі міжнародні практики нефінансової звітності;
- Сприяти поширенню і впровадженню практики соціальної відповідальності та врахування суспільних інтересів у плануванні та повсякденній діяльності підприємств по всій території України⁴⁷⁰.

Однією зі сфер, які представляють високий ризик порушення прав людини, є постачання комунальними і державними підприємствами електричної енергії, газу, води тощо. Так, зокрема, з 01.07.2019 р. має вступити в силу законодавча норма, яка скасовує державне регулювання тарифів виробників електричної енергії.

⁴⁶⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-2016-%D0%BF>.

⁴⁷⁰ <https://globalcompact.org.ua/news/globalnyj-dogovir-oon-razom-z-kompaniyamy-ukrzaliznytsya-ta-energoatom-prezentuvaly-deklaratsiyu-derzhavnyh-organizatsij-pro-sliduvannya-tsilyam-stalogo-rozvytku/>.

Правозахисні організації вказують на те, що в умовах високої монополізації ринку електроенергії в Україні відмова від державного регулювання цін є прямою загрозою правам людини.

Досить поширеною є проблема завищення платежів за постачання газу з боку компаній-постачальниць. У 2018 р. з ситуацією завищених рахунків на сплату за постачання газу стикнулися, як мінімум, 3 млн. українців.

Незалежний експерт ООН з питання про наслідки зовнішньої заборгованості та інших відповідних міжнародних фінансових зобов'язань держав для повного здійснення прав людини, зокрема економічних, соціальних і культурних прав, відзначає, що швидке підвищення цін на газ для житлового сектора непропорційно сильно впливає на людей, які живуть у бідності, котрі, за дея-

кими оцінками, складають близько 50% населення за загальними доходами. Це є особливо обтяжливим для жінок, літніх людей, сільських домогосподарств, одиноких матерів, внутрішньо переміщених осіб і людей, які живуть поблизу лінії зіткнення⁴⁷¹.

За інформацією незалежного експерта ООН, державні підприємства є сферою, особливо підданою ризику корупції. В Україні наявна велика кількість державних підприємств: у 2017 році у цьому секторі нараховувалося 3300 підприємств, або приблизно вдесятеро більше, ніж в інших країнах із постперехідною економікою, як-от Угорщина (37), і у 30 разів більше, ніж у Польщі (126). Уряд України планує проведення приватизації, однак наразі відсутні комплексні оцінки впливу такої приватизації на права людини⁴⁷².

Які вимоги до державних або контрольованих державою підприємств або підприємств, які отримують значну підтримку з боку державних органів, щодо управління ланцюгами поставок висуваються державою?

Чинне законодавство не висуває спеціальних вимог.

Чи встановила держава будь-які інші спеціальні заходи для підтримки діяльності у сфері прав людини державних або контрольованих державою підприємств або підприємств, які отримують значну підтримку з боку державних органів, включаючи вимоги до таких підприємств щодо необхідності врахування прав людини у своїй діяльності?

Інформація щодо наявності таких спеціальних заходів не знайдена.

⁴⁷¹ <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/448/74/PDF/G1844874.pdf?OpenElement>.

⁴⁷² Там само.

Яким чином держава гарантує, що ефективна робота з перевірки прав людини та управління ланцюгами поставок здійснюється державними або контрольованими комерційними підприємствами або підприємствами, які отримують значну підтримку? Який тип нагляду мають такі державні відомства над цими підприємствами (наприклад, включення інформації про діяльність з прав людини в управлінські звіти до відповідних державних органів)?

Інформація щодо наявності таких спеціальних заходів не знайдена.

Чи вживає держава заходи для забезпечення того, щоб підприємства, які отримали підтримку з боку держави через офіційні інвестиційні агентства, страхові установи або інші види державної підтримки, поважали права людини?

Чи існують стимули для таких установ брати до уваги вплив на права людини в процесі фінансування та інвестування?

В Україні діє Закон «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 р. № 1555-VII⁴⁷³. Відповідно до цього Закону державна допомога суб'єктам господарювання являє собою підтримку у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності.

Державна допомога може реалізовуватися, зокрема, у таких формах: 1) надання субсидій та грантів; 2) надання дотацій; 3) надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; 4) списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання; 5) надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тари-

фами; 6) зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 7) надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; 8) продаж державного майна за цінами, нижче ринкових; 9) збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів.

Серед умов допустимості державної допомоги на працевлаштування називаються такі:

1) надається з метою сприяння працевлаштуванню та створенню нових робочих місць для:

- незабезпечених осіб;
- осіб, які не мали постійної оплачуваної роботи протягом щонайменше 24 місяців або щонайменше

⁴⁷³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>.

12 місяців і щодо яких виконується одна з умов, передбачених п. 7, крім абз. третього ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»; внутрішньо переміщених осіб; учасників бойових дій, які віднесені до однієї з категорій, зазначених у п.п. 19 і 20 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- осіб, зареєстрованих як безробітні, у значенні, наведеному у законах України «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;
- осіб з інвалідністю;
- осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування;

2) державна допомога на працевлаштування спрямована на відшкодування суб'єктам господарювання витрат на:

- оплату праці незабезпечених осіб, особливо незабезпечених осіб, зареєстрованих безробітних осіб, осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування;
- сприяння в працевлаштуванні незабезпечених осіб, особливо незабезпечених осіб, зареєстрованих безробітних осіб, осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування, та створенні нових робочих місць для зазначених осіб (здійснення заходів, спрямованих на стимулювання самостійності та адаптації особи до робочого середовища, підвищення рівня конкурентоспроможності з урахуванням вразливості особи на ринку праці, її супровід під час вирішення соціально-побутових питань, підтримка під час спілкування з роботодавцем, допомога у врегулюванні конфліктів);

- оплату праці осіб з інвалідністю;
- сприяння в працевлаштуванні осіб з інвалідністю та створенні нових робочих місць для зазначених осіб (здійснення заходів, спрямованих на стимулювання самостійності та адаптації особи до робочого середовища, підвищення рівня конкурентоспроможності з урахуванням вразливості особи на ринку праці, її супровід під час вирішення соціально-побутових питань, підтримка під час спілкування з роботодавцем, допомога у врегулюванні конфліктів);

3) забезпечується:

- створення нових робочих місць;
- працевлаштування на робочі місця, що звільнилися у зв'язку з припиненням трудових відносин попереднім працівником за його ініціативою чи у зв'язку із застосуванням до працівника заходу дисциплінарного впливу відповідно до законів, але не в результаті скорочення чисельності або штату працівників.

До категорій отримувачів державної допомоги на працевлаштування належать суб'єкти господарювання, що провадять діяльність у будь-якій галузі⁴⁷⁴.

Під незабезпеченою особою для цілей наведеного правового регулювання розуміється працівник, який не може на рівних умовах конкурувати на ринку праці, а саме працездатна особа, щодо якої виконується одна з умов:

- особа віком від 15 до 24 років або старша 50 років;
- протягом шести місяців особа була безробітною;
- особа не має повної середньої, середньої спеціальної чи професійно-технічної освіти або здобула таку освіту не пізніше ніж два роки тому та раніше не мала оплачуваної постійної роботи;

⁴⁷⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2018-%D0%BF#n9>.

- неодружена особа, яка проживає з однією чи більше особами, які перебувають на її утриманні;
- особа працює в галузі чи має професію, в якій гендерна нерівність щонайменше на 25 відсотків перевищує середній рівень у всіх галузях економіки, та належить до гендерної групи, щодо якої існує така нерівність;
- особа є представником етнічної меншості та потребує розвитку мовних навичок, професійного навчання і досвіду роботи за профілем з метою набуття перспектив отримання постійної зайнятості.

Окремо також діє Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV⁴⁷⁵.

Чи публічно повідомляються випадки, коли підприємства, які отримали підтримку з боку держави через офіційні інвестиційні агентства, страхові установи або інші види державної підтримки, спричиняють, сприяють або пов'язані з негативним впливом на права людини?

Інформація про повідомлення щодо таких випадків не знайдена.

⁴⁷⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

2. БІЗНЕС, ЯКИЙ НАДАЄ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ

Чи прийняла держава відповідні законодавчі положення або забезпечила захист на рівні укладених контрактів з метою гарантування прав людини при наданні приватизованих послуг центральної або місцевої влади, наприклад, при наданні послуг, пов'язаних із охороною здоров'я, освітою, доглядом, житлом або пенітенціарною системою? Чи передбачають такі заходи здійснення державної оцінки впливу на права людини з боку потенційних наслідків планової приватизації надання державних послуг? Чи вказують договори про державні закупівлі на очікування з боку держави, що підприємства поважають права людини при наданні послуг і дотримуються стандартів прав людини?

У названих сферах діють загальні положення про захист прав споживачів. Спеціальний акцент на необхідності забезпечення прав людини не робиться. Слід назвати базові для регулювання цієї сфери відносин законодавчі акти:

- Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 р. № 2269-VI⁴⁷⁶ вказує лише, що об'єкти соціально-культурного призначення приватизуються з умовою збереження профілю діяльності. При цьому до об'єктів соціально-культурного призначення належать об'єкти освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, туризму, мистецтва і преси, телебачення, радіомовлення, видавничої справи; санаторно-курортні заклади, будинки і табори відпочинку, профілакторії; інші об'єкти, призначені для задоволення соціальних та культурних потреб громадян незалежно від вартості майна; об'єкти соціально-культурного призначення, що не включені до статутного капіталу господарських товариств. Однак при цьому процес приватизації не передбачає здійснення оцінки впливу приватизації на права людини;
- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III⁴⁷⁷, який передбачає необхідність встановлення нормативів забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг. Законом, зокрема, передбачено, що до державних соціальних нормативів належать:
 - у житлово-комунальній сфері – гранична норма витрат на управління житлом, оплату комунальних послуг, передбачених Законом України «Про житлово-комунальні послуги», залежно від отриманого доходу; соціальні нормативи користування комунальними послугами, з оплати яких держава надає пільги та встановлює субсидії громадянам (ст. 9);
 - у сфері транспортного обслуговування та зв'язку – норми забезпечення транспортом загального користування; показники якості транспортного обслуговування; норми забезпеченості населення послугами зв'язку (ст. 10);

⁴⁷⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19>.

⁴⁷⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.

- у сфері охорони здоров'я - перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; нормативи надання медичної допомоги, що включають обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур; показники якості надання медичної допомоги; нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами; нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою; нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я; нормативи санаторно-курортного забезпечення; нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я (ст. 11);
- у сфері забезпечення навчальними закладами - перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів (ст. 12);
- у сфері обслуговування закладами культури - перелік та обсяг безоплатних послуг, які надаються населенню закладами, підприємствами, організаціями та установами культури; показники якості надання населенню послуг закладами, підприємствами, організаціями та установами культури; нормативи забезпечення населення закладами, підприємствами, організаціями та установами культури (ст. 13);

- у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування - показники якості надання побутових послуг; показники якості та безпеки товарів і послуг підприємств громадського харчування (ст. 15);
- Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII⁴⁷⁸ поширюється на всіх суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності - державна, комунальна чи приватна. Закон проголошує принцип пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави; ліцензування виду господарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життя чи здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання; принцип запобігання проявам корупції.

Серед ліцензійних вимог не називається оцінка ризиків для прав людини, здійснення процедур забезпечення належної обачності тощо.

Щодо процедури публічних закупівель, то Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII⁴⁷⁹ також не робить прив'язок до стану дотримання учасниками публічних закупівель прав людини.

⁴⁷⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

⁴⁷⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

Чи є держава-учасницею Документа Монтре (Montreux Document) про відповідні міжнародні правові зобов'язання та належні практики для держав, пов'язані з операціями приватних військових та охоронних компаній під час збройного конфлікту? Якщо так, то як вона включає ці зобов'язання до національного законодавства?

Так, Україна є учасницею Документа Монтре. Експерти від українського уряду входили до групи розробників цього документа поряд із представниками ще 16 країн⁴⁸⁰.

В Україні наразі немає закону, який регламентував би діяльність приватних військових компаній (ПВК), хоча в ЗМІ анонсувалася підготовка такого законопроекту.

Незважаючи на відсутність такого спеціального акта, окремі компанії в Україні позиціонують себе саме як ПВК⁴⁸¹.

Щодо охоронних компаній, то в Україні діє Закон «Про охоронну діяльність» від 22.03.2012 р. № 4616-VI⁴⁸². Відповідно до Закону суб'єктом охоронної діяльності може виступати суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, створений та зареєстрований на території України, що здійснює охоронну діяльність на підставі отриманої у встановленому порядку ліцензії⁴⁸³. Серед недоліків вказаного Закону міжнародні експерти називають доволі загальні (недостатньо конкретизовані) положення щодо застосування сили і вогнепальної зброї, а також спрямованість Закону на регулювання суто внутрішньої охоронної діяльності. Відповідно залишається без належного регулювання діяльність приватних ком-

паній, базованих в Україні, але таких, що здійснюють свою діяльність і за кордоном також⁴⁸⁴.

Однак окремі розділи Закону отримали оцінку як гарні практики, які можуть бути використані іншими державами. Йдеться, зокрема, про ст. 16, яка називає перелік випадків, за яких персонал охорони має право застосувати до осіб заходи фізичного впливу і спеціальні засоби. Серед необхідних передумов такого застосування – той факт, що інші заходи не привели до припинення посягання або до виконання особою законної вимоги персоналу охорони. Також відзначається як позитивна практика встановлення законом заборони «використовувати спеціальні засоби в місцях значного скупчення людей, якщо це може призвести до заподіяння шкоди життю та здоров'ю сторонніх осіб, крім випадків самооборони (самозахисту)» (ч. 8 ст. 16). Про всі факти припинення правопорушення стосовно персоналу охорони, майна або фізичних осіб, які охороняються, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, використання службових собак персонал охорони зобов'язаний негайно в усній або письмовій формі повідомити свого безпосереднього керівника і територіальний орган Національної поліції, а в разі нанесення тілесних ушкоджень правопорушнику – негайно викликати швидку медичну допомогу (ч. 9 ст. 16)⁴⁸⁵.

⁴⁸⁰ <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/montreux-document-eng.pdf>.

⁴⁸¹ Див. наприклад, <http://www.upmc.com.ua/index-ua.html>, <http://private-military.company/>

⁴⁸² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>.

⁴⁸³ Див. дослідження ринку охоронних послуг і його правового регулювання <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=125326&schema=main>.

⁴⁸⁴ <https://www.mdforum.ch/pdf/Progress-and-Opportunities-Challenges-and-Recommendations-for-Montreux-Document-Participants-2nd-edition.pdf>.

⁴⁸⁵ <https://www.mdforum.ch/pdf/Progress-and-Opportunities-Challenges-and-Recommendations-for-Montreux-Document-Participants-2nd-edition.pdf>.

Чи є Україна учасницею Міжнародного кодексу поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки (ICoCA), і якщо так, то яким чином вона включає зобов'язання в національне законодавство та процеси закупівель?

Ні, Україна не є учасницею Міжнародного кодексу поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки (ICoCA)⁴⁸⁶. Серед учасників з липня 2018 р.

представлена одна українська компанія (ТОВ «Українська приватна військова компанія»⁴⁸⁷).

Чи є Україна учасницею добровільних принципів безпеки та прав людини? Якщо так, то як вона впроваджує зобов'язання в національне законодавство, включаючи забезпечення громадської безпеки?

Ні, Україна не є учасницею⁴⁸⁸.

Чи прийняла держава будь-які інші заходи для забезпечення того, щоб надання публічних послуг приватними компаніями не мало негативного впливу на права людини?

Інформація відсутня.

Які види процедур перевірки використовує держава з метою заохочення бізнесу до поваги прав людини? Йдеться, наприклад, про надання преференцій / пільг підприємствам, які демонструють повагу до прав людини. Чи виключає держава з торгового процесу ті підприємства, які демонструють низький рівень поваги до прав людини (мають неналежні умови праці, застосування примусу або жорстоке поводження з людьми, які отримують допомогу, тощо)?

Інформація відсутня.

⁴⁸⁶ https://www.icoca.ch/en/membership?states_governments%5Bstates%5D=states&private_security_companies%5Bcompanies%5D=companies&civil_society_organizations%5Bcsos%5D=csos&area_of_operation=all&headquarter_country=all&keywords=ukraine&op=Search&view_type=list&form_build_id=form-QYXV0HQEnHsU-xJEe3LGwsnFWuW0jC4VdUeIV5lhCHo&form_id=_search_for_members_filter_form#nid=1610.

⁴⁸⁷ <http://www.upmc.com.ua/>.

⁴⁸⁸ <https://www.voluntaryprinciples.org/for-governments>.

Чи є ефективним контроль відповідних державних органів за діяльністю підприємств, які надають послуги від імені держави? Чи забезпечує держава адекватні механізми незалежного моніторингу й підзвітності приватних провайдерів відповідних послуг? Чи передбачає держава спеціальний нагляд за послугами з високим ступенем ризику, як, наприклад, за службами охорони здоров'я й послугами охорони?

За чинним законодавством України окремі питання статусу та діяльності державних підприємств регулюються Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, законами України «Про підприємництво», «Про приватизацію державного майна», «Про управління об'єктами державної власності» тощо, а також низкою підзаконних нормативних актів. Зокрема, Закон «Про підприємництво» передбачає:

Стаття 10. Відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності

Підприємець зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і держави, що охороняються законом.

Свого часу, щоб усунути проблему того, що діяльність державних підприємств врегульована багатьма законодавчими актами, Міністерством юстиції було ініційовано розроблення проекту Закону України «Про державні унітарні підприємства». Відповідний законопроект було подано до парламенту у 2007 р., але у 2012 р. відкликано.

Загальні засади здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності встановлює відповідний закон – Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V⁴⁸⁹. Він, зокрема, передбачає:

- пріоритетність безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності;
- рівність прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- дотримання умов міжнародних договорів України;
- здійснення державного нагляду (контролю) на основі принципу оцінки ризиків та доцільності.

З урахуванням значення прийнятого ризику всі суб'єкти господарювання, що підлягають нагляду (контролю), належать до одного з трьох ступенів ризику: високий, середній або незначний. Залежно від ступеня ризику органом державного нагляду (контролю) визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю). Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням органу державного нагляду (контролю). Залежно від ступеня ризику орган державного нагляду (контролю) визначає перелік питань для здійснення планових заходів (далі - перелік питань), що затверджується наказом такого органу.

⁴⁸⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

При цьому усі вимоги чинного законодавства у сфері здійснення державного контролю за господарською діяльністю однаковою мірою поширюються як на державних, так і на приватних суб'єктів.

Види діяльності, у тому числі у сфері надання медичних, освітніх, охоронних послуг, додатково підлягають ліцензуванню з огляду на їх характер. Відповідно, додатковий контроль за здійсненням ліцензованих видів діяльності проводить також орган ліцензування. Цей

режим однаковою мірою поширюється на суб'єктів господарювання як державної, так і приватної форми власності, так само як і дія Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

Можливість делегування повноважень із надання адміністративних послуг приватним суб'єктам чинним законодавством України не передбачена⁴⁹⁰.

Чи повідомляється публічно про негативні наслідки для прав людини, пов'язані з наданням публічних послуг приватними підприємствами, у тому числі, наприклад, у сфері освіти, охорони здоров'я, житла, безпеки тощо?

У цілому, спеціальний наголос на тому, якою є форма власності – державна, комунальна чи приватна – у відповідного суб'єкта, який надає публічні послуги і який допускає порушення прав людини, не робиться.

Окремі випадки порушень прав людини повідомляються, але без виокремлення того, державним чи приватним суб'єктом їх допущено.

⁴⁹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

3. БІЗНЕС, У ЯКОГО ДЕРЖАВА ЗАКУПОВУЄ ТОВАРИ ЧИ ПОСЛУГИ АБО ПРОДУКТИ ІНШОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чи вимагають державні органи від контрагентів діяти відповідно до вимог щодо захисту прав людини? Якщо так, то чи підготували державні органи керівництво (роз'яснення, рекомендації) для контрагентів з виконання вимог щодо захисту прав людини?

Держава закуповує товари, роботи й послуги для задоволення суспільних потреб. Обсяг державних закупівель в Україні щороку складає близько 13% ВВП. У Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України працює Департамент регулювання державних закупівель, який визначає правову політику в цій сфері й координує роботу системи держзакупівель⁴⁹¹.

В Україні діє Закон «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII⁴⁹². Цей Закон, як зазначено в його преамбулі, установлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади. Його метою є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції. Жодних вимог щодо перевірки контрагентів на предмет дотримання прав людини Закон не висуває.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 175-р⁴⁹³ було схвалено Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»). Серед запланованих заходів передбачено, зокрема:

- запровадження Кодексу поведінки для всіх суб'єктів сфери публічних закупівель;
- визначення «умов інтеграції соціальних та екологічних стандартів та вимог до виконавців контрактів або до продукції, що закуповується для державних потреб, як характеристик та елементів оцінки пропозицій у процедурах закупівлі (статті 74 і 77 Директиви 2014/24/ЄС)».

Як зазначено у листі Мінекономрозвитку від 01.04.2019 р. № 3304-04/13647, Міністерством було проведено роботу з метою опрацювання питання щодо етичної поведінки замовників під час здійснення публічних закупівель – було здійснено он-лайн опитування серед замовників і учасників, проведено низку зустрічей з представниками Проекту технічної допомоги ЄС «Підтримка впровадження Стратегії реформування публічних закупівель / Дорожньої карти для гармонізації законодавства в Україні», Центру зниження ризиків корупції в оборонному секторі щодо міжнародних підходів, ролі кодексу етики, корупційних ризиків у державних закупівлях. За результатами проведеної роботи Мінекономрозвитку спільно з фінансовим ЄС проектом «Підтримка впровадження Стратегії реформування публічних закупівель / Дорожньої карти для гармоніза-

⁴⁹¹ <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b4e8b008-18b0-486e-b8a4-9c70b60e0648&title=Politika>.

⁴⁹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

⁴⁹³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80>.

ції законодавства в Україні» напрацьовано Настанови щодо етичної поведінки замовників під час здійснення публічних закупівель⁴⁹⁴. Однак жодної згадки про необхідність підтвердження / вимоги про надання такого підтвердження дотримання прав людини з боку контрагентів у пропонованому документі немає.

Як позитив слід відзначити, що ProZorro є он-лайн-платформою державних закупівель, яка забезпечує відкритий доступ до державних закупівель (тендерів) в Україні. Вона була запроваджена у 2016 р. як одночасно централізований державний й децентралізований приватний торговельний майданчик. З того часу вона визнана однією з найбільш інноваційних у світі систем державних закупівель⁴⁹⁵. ProZorro проводить більше 1500 онлайн-аукціонів на день. 2017 р. вона завершила з оціночною вартістю 11,4 млрд. фунтів стерлінгів⁴⁹⁶.

Однак ProZorro не вирішує всіх проблем. Незважаючи на те, що є технічна можливість проводити тендери з урахуванням інших критеріїв, окрім ціни, за даними Київської школи економіки, менше одного відсотка учасників тендерів робить це. Як причина називається відсутність в Україні професійних працівників із закупівель, які можуть скласти складні контракти. З 1900 організацій-замовників, опитаних Київською школою економіки, більше ніж 80 відсотків заявили, що закупівлі є «неоплачуваною роботою поза робочим днем»⁴⁹⁷.

Чи можуть державні органи використовувати такий критерій, як повага до прав людини, як один із критеріїв при проведенні закупівель? На якому етапі процесу закупівель можна застосувати критерії щодо належної поваги до прав людини (чи можна його застосувати після початкової стадії закупівель або протягом усього циклу укладання й виконання контракту, у тому числі на етапі моніторингу)? Чи здійснили державні органи кроки з метою визначення того, які саме критерії в аспекті поваги до прав людини може бути включено до процедури закупівлі? Чи вироблені відповідні керівні / методичні вказівки? Чи охоплюють такі вказівки весь життєвий цикл процедури закупівлі?

За чинним законодавством України, що підтверджує своїм листом від 08.10.2018 р. № 3304-04/44053-06 Мінекономрозвитку, у процедурі закупівель використо-

вуються тільки економічні критерії (найнижча ціна, а в окремих випадках - ціна + інші критерії, такі як умови оплати, експлуатаційні витрати тощо).

⁴⁹⁴ <http://www.me.gov.ua/InfoRez/DocumentsList?lang=uk-UA&id=f2e30594-ba6c-420f-9c24-2a852415a884&tag=InfarezKnowledgeDb>.

⁴⁹⁵ <https://prozorro.gov.ua/en>

⁴⁹⁶ Rowland Manthorpe, From the fires of revolution, Ukraine is reinventing government, Wired, 20 August 2018, available at: <https://www.wired.co.uk/article/ukraine-revolution-government-procurement>.

⁴⁹⁷ Id.

Чи здійснюють державні органи оцінку ризиків, пов'язаних з правами людини, з метою виявлення ризиків порушень і зловживань у сфері прав людини у контрактах на закупівлі або у певних категоріях таких контрактів? Якщо такі дії здійснюються, то які дії вживаються державними органами щодо контрактів, які, як передбачається, належать до категорії підвищеного ризику потенційних порушень прав людини?

У відкритих джерелах таку інформацію не знайдено.

Чи можуть вимоги щодо належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence) бути включені до договору про державні (публічні) закупівлі? Чи вимагають державні органи від контрагентів проводити перевірку належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence), у тому числі оцінку ризиків щодо прав людини? Чи надають державні органи бізнесу інструкції щодо того, як проводити перевірку належної обачності у сфері прав людини, включаючи вплив на права людини?

У відкритих джерелах таку інформацію не знайдено.

Чи вимагають державні органи від своїх контрагентів розкривати інформацію про їх ланцюги поставок, включаючи конкретних субпідрядників, адреси заводів або місць поставок? Чи вимагають державні органи від контрагентів підтвердити, що вони знають своїх субконтрагентів, включаючи конкретні місця виробництва або поставки, і що у них є системи забезпечення відповідності (compliance)? Чи здійснюють державні органи перевірку таких підтверджень і чи вимагають розробляти плани забезпечення відповідності (compliance plans) на етапі прийняття рішення про закупівлю у конкретного підприємства?

У відкритих джерелах таку інформацію не знайдено.

Чи здійснюють державні органи розслідування випадків порушення прав людини, до яких причетний бізнес?

Якщо в діях, які завдали шкоду правам людини, є склад злочину, то діяльність бізнесу в особі тих, хто займає адміністративні посади, буде розслідуватися. Якщо буде встановлено вину за відповідним складом злочину, такі особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. На самого суб'єкта господарювання

у такій ситуації буде накладено санкції відповідно до тієї галузі законодавства, якою охоплюється відповідне діяння, за умови, що буде встановлено склад правопорушення. Сам по собі негативний вплив на права людини таким складом правопорушення не є.

Так, наприклад, Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за забруднення атмосферного повітря (ст. 241):

1. Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля,

- караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 1700 до 3400 грн) або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки,

- караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

До відповідальності буде притягнута службова особа відповідного суб'єкта господарювання. Однак, як свідчить аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень, вирок за наведеною статтею є поодинокими. Навіть у тих справах, де було встановлено вину посадової особи, трапляється, що суди звільняють від відповідальності⁴⁹⁸. Щодо самого суб'єкта господарювання, то контроль за його діяльністю здійснюють органи державного контролю у порядку, передбаченому Законом України «Про здійснення державного контролю за господарською діяльністю» та спеціальними нормативними актами в окремих сферах діяльності. Так, якщо йдеться про порушення вимог законодавства про охорону атмосферного повітря, то державна екологічна інспекція має провести перевірку діяльності відповідного суб'єкта господарювання й вжити передбачені законом заходи, серед яких, у тому числі, призупинення або зупинення діяльності.

Чи беруть участь державні органи у вибіркових або цільових державних закупівлях, таких як преференційні рішення на користь уразливих груп (наприклад, етнічних меншин або осіб з інвалідністю) або на користь підприємств, які працюють для досягнення конкретних цілей у сфері прав людини (наприклад, гендерної рівності або постконфліктної реінтеграції)?

У процедурі державних закупівель таких механізмів не передбачено. Релевантні критерії використовуються для отримання окремих видів державної допомоги (див. вище).

⁴⁹⁸ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39449168>.

Чи вживають державні органи будь-які інші заходи для забезпечення того, щоб процедури державних (публічних) закупівель відповідали стандартам захисту прав людини й сприяли повазі до прав людини з боку суб'єктів господарювання, з якими держава вступає у комерційні відносини, такі як ділові партнерства для економічного розвитку та інновацій (наприклад, фонди зростання або стратегічної підтримки інновацій у певних секторах, таких як екологічно чиста енергетика або медичні технології)? Чи висуває держава до суб'єктів господарювання вимогу запроваджувати загальносекторальні стандарти, які мають включати захист прав людини?

У відкритих джерелах таку інформацію не знайдено.

Який відсоток ресурсів виділяється на управління контрактами, укладеними за процедурою державних закупівель? Чи мають державні органи інформаційні системи й спеціально виділений для цих цілей персонал для здійснення контролю за дотриманням контрагентом вимог у сфері прав людини? Чи вимагають державні органи від контрагентів регулярно звітувати щодо виконання ними контракту? Чи включають такі звіти запитання щодо прав людини?

У відкритих джерелах таку інформацію не знайдено.

Чи є публічно висвітлювані випадки негативного впливу на права людини, пов'язаного з бізнесом, у якого держава закуповує товари або здійснює спільно іншу комерційну діяльність?

При публічному обговоренні випадків порушення прав людини з боку бізнесу спеціальна увага не приділяється тому, чи закуповує у такого бізнесу щось держава або чи перебуває вона з таким бізнесом в інших ділових зв'язках.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 7.

Оскільки ризик грубих порушень прав людини підвищується у зонах конфлікту, держави повинні сприяти забезпеченню того, щоб підприємства, які працюють у цих зонах, не були залучені до таких порушень, у тому числі шляхом:

- (a) Налагодження на якомога більш ранніх етапах контактів з підприємствами з тим, щоб допомогти їм виявляти, запобігати і пом'якшувати пов'язані з правами людини ризики, які обумовлені їх діяльністю та діловими відносинами;
- (b) Надання належної допомоги бізнесу для оцінки та усунення підвищених ризиків порушення прав людини, приділяючи особливу увагу ґендерно зумовленому та сексуальному насильству;
- (c) Відмови у доступі до державної підтримки та послуг підприємствам, які причетні до грубих порушень прав людини та відмовляються співпрацювати з метою розв'язання проблемної ситуації;
- (d) Забезпечення ефективності державної актуальної політики, законодавства, нормативного регулювання та правозастосовних заходів з метою подолання ризику залучення бізнесу до грубих порушень прав людини.

1. ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ ЗАХОДИ У КОНФЛІКТНИХ ЗОНАХ

Чи підписала держава відповідні міжнародні і регіональні договори, директиви тощо, які стосуються ролі бізнесу щодо уражених конфліктом територій, таких як Женевські конвенції, Arms Trade Treaty, регіональні директиви тощо?

Україною ратифіковано всі базові джерела Міжнародного гуманітарного права (див. Додаток). Не ратифікованими залишаються:

- Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Гаага, 26.03.1999 р.⁴⁹⁹;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р.⁵⁰⁰;
- Конвенція з касетних боєприпасів від 30.05.2008 р.⁵⁰¹;
- Міжнародний договір про торгівлю зброєю від 02.04.2013 р.⁵⁰².

Основна відповідальність за застосування та дотримання норм і принципів МГП в Україні покладається на Збройні Сили України, зокрема Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України. Міністерство оборони України видало наказ від 11.09.2004 р. № 400 «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» (Керівництво по застосуванню норм МГП у ЗСУ). Це основний правовий документ, який зобов'язує українських військових застосовувати норми МГП.

У контексті збройного конфлікту на сході України, який триває з 2014 р., Верховна Рада України прийняла постанову від 21.05.2015 р., у якій оголосила про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, з огляду на застосування стандартів на певних територіях на сході України⁵⁰³. У постанові зазначено, що основною причиною відступу є окупація Російською Федерацією частин Донецької та Луганської областей. Цей відступ від ЄКПЛ стосується ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) та ст. 2 Протоколу № 4 (свобода пересування). Хоча ст. 15 Європейської конвенції з прав людини надає державам можливість робити цей відступ за виняткових обставин, до такого заходу варто вдаватися на тимчасовій основі, на обмежений період, за невідмінного контролю та лише в тому випадку, коли цього вимагає ситуація. ЄСПЛ у кожному конкретному випадку буде визначати, чи було застосовано введені Україною обмеження пропорційно.

⁴⁹⁹ Відповідно до Протоколу культурні цінності особливо великого значення можуть бути поміщені під посилену охорону. Протокол застосовується як до міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів.

⁵⁰⁰ Римський статут засновує Міжнародний кримінальний суд. Він має функції суду, його юрисдикцію та структуру. Зокрема, він визначає чотири види міжнародних злочинів: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії.

⁵⁰¹ Конвенція забороняє використання, виробництво, передачу та накопичення касетних боєприпасів.

⁵⁰² Цей договір регулює міжнародну торгівлю звичайною зброєю та зобов'язує держави-учасниці контролювати експорт озброєнь та слідкувати, щоб зброя не постачалась усупереч чинним ембарго, або не використовувалась для порушення прав людини, у тому числі для тероризму.

⁵⁰³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19>.

Аналогічно, у постанові зазначено про відступ від п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту), ст. 9 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 12 (право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання), ст. 14 (рівність перед судами і трибуналами) і ст. 17 (ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання у його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію).

Автономна Республіка Крим з 20 лютого 2014 р. вважається тимчасово окупованою територією. Правовий статус території, порядок здійснення прав і свобод у зв'язку з окупацією встановлено Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII⁵⁰⁴. Парламентом України також було прийнято Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12.08.2014 р. № 1636-VII⁵⁰⁵, яким, серед іншого, передбачено:

Особливості трудових відносин на території вільної економічної зони «Крим»

11.1. На громадян України, які постійно або тимчасово проживають на території ВЕЗ «Крим» та/або перебувають у трудових відносинах з роботодавцем, який має місцезнаходження на території ВЕЗ «Крим», поширюються положення конвенцій Міжнародної організації праці, згода на обов'язковість яких надана Україною,

принципи Тристоронньої декларації засад, котрі стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики 1977 р., а також законодавство України про працю.

11.2. На території ВЕЗ «Крим»:

а) гарантується вільна діяльність профспілок і право на страйк згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Профспілка, що поширює свою діяльність на територію ВЕЗ «Крим», може бути створена (її керівні органи розміщені) також за межами території ВЕЗ «Крим»;

б) діють норми законів України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» (з урахуванням того, що організація (об'єднання) роботодавців може бути створена (керівні органи розміщені) за межами території ВЕЗ «Крим»), «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

12.10. На тимчасово окупованій території України:

а) обов'язки з дотримання прав людини покладаються на державу-окупанта згідно із Женевськими конвенціями 1949 р. та Додатковими протоколами 1977 р.;

б) особа звільняється від обов'язку отримання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, передбаченого Законом України «Про зайнятість населення»;

в) особа не несе юридичної відповідальності за невиконання або за затримку виплати заробітної плати працівникам, передбаченої законодавством України, якщо така невиконання (затримка) виникла внаслідок тимчасової окупації (обставин непереборної дії).

⁵⁰⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

⁵⁰⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-18>.

Тимчасово окупованими також визнано відповідні території Луганської і Донецької областей, правовий режим яких визначено Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суве-

ренітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 р. № 2268-VIII⁵⁰⁶.

Чи бере участь держава у відповідних ініціативах?

Добровільні принципи безпеки і прав людини (Voluntary Principles on Security and Human Rights⁵⁰⁷). Україна не є учасницею.

Міжнародний кодекс поведінки для приватних компаній з надання послуг безпеки (The International Code of Conduct for Private Security Service Providers⁵⁰⁸). Україна не є членом.

Ініціатива прозорості видобувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative (EITI)) є глобальним стандартом для сприяння відкритому і відповідальному управлінню нафтою, газом і мінеральними ресурсами. Україна є членом EITI⁵⁰⁹.

Kimberley Process Certification Scheme (KPCS) є процесом, запровадженим у 2003 р. для запобігання виходу «конфліктних алмазів» на основний ринок необроблених алмазів. В основі – резолюція Генеральної Асамблеї ООН 55/56. The Kimberley Process (KP) є відкритим для всіх країн, які готові і здатні виконати його вимоги. ЄС і всі його 28 держав-членів входять до нього як єдиний учасник, якого представляє Європейська Комісія. Члени КП складають приблизно 99,8% світового виробництва алмазів. Україна є членом⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

⁵⁰⁷ <https://www.voluntaryprinciples.org/for-governments>.

⁵⁰⁸ <https://www.icoca.ch/en/membership>.

⁵⁰⁹ <https://eiti.org/ukraine>.

⁵¹⁰ <https://www.kimberleyprocess.com/en/ukraine-0>.

Чи залучена держава до багатосторонніх ініціатив з попередження і реагування на порушення прав людини, зокрема, чи визнає держава юрисдикцію Міжнародного кримінального суду?

17 квітня 2014 р. уряд України надав заяву відповідно до ст. 12(3) Статуту про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо можливих злочинів, вчинених на території України в період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р.

8 вересня 2015 р. уряд України представив другу заяву щодо злочинів, вчинених після 20 лютого 2014 р., без обмеження кінцевою датою⁵¹¹.

Сам Статут не ратифіковано Україною. Тим не менше, завдяки зазначеним вище заявам, Суд може здійсню-

вати юрисдикцію щодо злочинів, які підпадають під дію Римського статуту та які вчинено на території України, починаючи з 21 листопада 2013 р.⁵¹².

Стаття 124 Конституції України в редакції Закону від 02.06.2016 р. № 1401-VIII передбачає: Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду. У цій редакції вона набире чинності 30.06.2019 р.⁵¹³

Чи запровадила держава цивільну або кримінальну відповідальність для підприємств, які доміцільовані на її території або перебувають під її юрисдикцією, які вчинили грубі порушення прав людини чи сприяли цьому, включаючи порушення, вчинені за кордоном?

Кримінальний кодекс України визначає чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України, у такий спосіб (ст. ст. 7, 8):

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.

3. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим

⁵¹¹ <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2018-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>.

⁵¹² https://www.pgaction.org/pdf/activity/2015-11-03-Ukraine-Booklet_UK.pdf.

⁵¹³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

4. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368 (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), 368³ (Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), 368⁴ (Підкуп особи, яка надає публічні послуги), 369 (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) і 369² (Зловживання впливом) цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду⁵¹⁴.

Щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, то до них можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру (див. розділ XIV¹ Кримінального кодексу України).

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із таких злочинів, як: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; підкуп службової особи юридичної особи приватного

права незалежно від організаційно-правової форми; підкуп особи, яка надає публічні послуги; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі; зловживання впливом;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених вище;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із таких злочинів, як терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акта, публічні заклики до вчинення терористичного акта, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акта, фінансування тероризму;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із таких злочинів, як: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; диверсія; незаконне позбавлення волі або викрадення людини; захоплення заручників; порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму; підкуп виборця, учасника референдуму; створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем; пропаганда війни; планування, підготовка, розв'язування та ве-

⁵¹⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

дення агресивної війни; порушення законів та звичаїв війни; геноцид; злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; найманство.

Серед суб'єктів, до яких можуть застосовуватися відповідні заходи, - суб'єкти приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права.

Чи може держава накладати санкції на фізичних та юридичних осіб, наприклад, у вигляді вилучення обладнання або заморожування активів?

В Україні діє Закон «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII⁵¹⁵. Ним передбачено, що санкції можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. Серед можливих підстав застосування санкцій - дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або **порушують права і свободи людини і громадянина**, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод. Серед санкцій, у

Щодо цивільної відповідальності, то позов про відшкодування моральної або матеріальної шкоди, завданої порушенням прав людини, у тому числі тими, що мали місце за межами України, може бути подано до юридичної особи, яка перебуває під юрисдикцією України (детальніше див. ст.ст. 27, 28 Цивільного процесуального кодексу України⁵¹⁵).

тому числі, передбачено: 1) блокування активів - тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном; 2) обмеження торговельних операцій; 3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; 4) запобігання виведенню капіталів за межі України; 5) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; 6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами; 7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах; 8) заборона користування радіочастотним ресурсом України; 9) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування; 10) заборона здійснення дер-

⁵¹⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

⁵¹⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18>.

жавних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб-резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких знаходиться у власності іноземної держави, а також державних закупівель у інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції згідно з цим Законом; 11) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом; 12) заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави тощо. Такі санкції застосовуються в особливо-му, несудовому, порядку.

Крім того, Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» передбачає, що з метою забезпечення життєво важливих інтересів суспільства і держави під час відсічі збройної агресії у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів та особи, залучені до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, мають право:

...

б) входити (проникати) в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, на територію та в приміщення підприємств, установ і

організацій, перевіряти транспортні засоби для виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

7) використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їхньою згодою), підприємствам, установам та організаціям, крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій⁵¹⁷.

Закони України «Про правовий режим воєнного стану»⁵¹⁸ і «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»⁵¹⁹ передбачають можливість:

...

4) примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

...

12) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

13) забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хіміч-

⁵¹⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

⁵¹⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

⁵¹⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17>.

ними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

14) встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

15) вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

Також окремі заходи передбачено Законом України «Про боротьбу з тероризмом»⁵²⁰:

Стаття 5. Повноваження суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом

Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом проведення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, у тому числі міжнародної; збирає інформацію про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій; провадить у межах визначених чинним законодавством повноважень виключно з метою отримання упереджувальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або при проведенні антитерористичної операції оперативно-технічні пошукові заходи у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами; забезпечує через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організацію і проведення антитерористичних

заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції; здійснює досудове розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю; ініціює питання накладення на невизначений строк арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них за зверненням особи, яка може документально підтвердити потреби в покритті основних та надзвичайних витрат; забезпечує у взаємодії з розвідувальними органами України безпеку від терористичних посягань установ України за межами її території, їх співробітників та членів їхніх сімей.

Стаття 11⁻¹. Зупинення фінансових операцій з активами, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, та арешт таких активів

Фінансова операція, учасником або вигодоодержувачем за якою є особа, яку включено до переліку осіб, що пов'язані з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, зупиняється відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

У разі виявлення суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом та/або які залучені до боротьби з тероризмом, фінансових операцій або будь-яких активів осіб, які включені до переліку осіб,

⁵²⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

що пов'язані з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, такі суб'єкти невідкладно подають інформацію про виявлені фінансові операції або терористичні активи до Служби безпеки України.

Накладення арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, та зняття арешту з таких активів проводиться за рішенням суду.

Щодо загального режиму правового регулювання, то Господарський кодекс України передбачає можливість застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності (ст. 238). Види санкцій є такими: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; ліквідація суб'єкта господарювання; інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами (ст. 239).

Однак прямої прив'язки можливості застосування таких санкцій у випадках порушення бізнесом прав людини чинне законодавство не робить.

Закон України «Про банки і банківську діяльність»⁵²¹ (ст. 59) також у порядку загального правового режиму передбачає можливість арешту коштів, зупинення операцій за рахунками, зокрема, йдеться про випадки, передбачені Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (розділ IV «Зупинення фінансових операцій»)⁵²².

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає можливість негласного обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо⁵²³. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість тимчасового доступу до речей і документів⁵²⁴.

⁵²¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

⁵²² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

⁵²³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

⁵²⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>.

Чи наявні закони, політики, регулювання, спрямовані на гарантування того, що матеріали і ресурси, що мають походження з території, ураженої конфліктом, не пов'язані з таким конфліктом або не загострюють його?

Таке законодавство, політики, регулювання відсутні.

Чи має держава процедуру розслідування підприємницької діяльності в районах, що постраждали від конфлікту (наприклад, через призначення спеціальної місії до місцевих посольств для розслідування в країні перебування і доповіді відповідним органам влади у власному штаті)?

Щодо інших держав, такої процедури немає.

Щодо зони конфлікту в Україні (окупованої території), то відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»⁵²⁵:

...

5. Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює згідно із законом парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території.

Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»⁵²⁶ визначає підслідність кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції, в разі зміни меж району або завершення антитерористичної операції; здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження стосовно осіб, які перебувають у районі проведення антитерористичної операції.

Чи встановила держава процедури для комунікування з державами, в яких проводиться бізнес-діяльність, щодо господарських операцій в районах, що постраждали від конфлікту?

Таких процедур немає.

⁵²⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>.

⁵²⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>.

Чи вживає держава зусилля з метою сприяння більш тісній співпраці між своїми агенціями, які надають допомогу у сфері розвитку, міністерствами закордонних справ і торгівлі, а також фінансовими експортними інституціями в її столиці та в її посольствах, а також між цими агенціями та представниками держави, де здійснюється діяльність, для реагування на ризики пов'язаності бізнесу з грубими порушеннями прав людини?

У відкритих джерелах інформації такі дані не знайдено.

Чи є приклади публічного повідомлення про випадки негативного впливу на права людини, спричинені суб'єктами підприємницької діяльності у зонах конфлікту?

За оприлюдненими у 2017 р. даними Громадської правозахисної організації «Східна правозахисна група», на окупованих територіях сходу України утримуються мережі трудових таборів, у яких тисячі ув'язнених у так званих «ДНР/ЛНР» примушуються до безоплатної праці. За підрахунками правозахисників та журналістів, у таборах на Сході України утримуються до 10 тисяч ув'язнених, частина з яких є засудженими українськими судами до позбавлення волі до весни 2014 р. та наразі мали відбути терміни покарання. Табори знаходяться на неконтрольованій Україною території Луганської області, зокрема, у містах Луганськ, Брянка, Алчевськ, Перевальськ, Петровське. Як відомо, у цих та інших містах знаходяться установи виконання покарань Державної пенітенціарної служби України.

Також у ЗМІ наводиться така інформація:

Самопроголошена «влада» так званої «ЛНР» запроваджує в окупованому регіоні трудову повинність для цивільного населення. Мотивували затвердження порядку про залучення цивільних до робіт «потребами

оборони, ліквідації наслідків застосування противником зброї, відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів економіки та систем життєзабезпечення». «За виконання цих робіт окупаційна влада обіцяє безкоштовно годувати людей і виплачувати компенсацію» в розмірах, установлених «міністерством праці та соціальної політики», – розповідають журналісти. До трудової повинності бойовики залучатимуть громадян віком від 18 до 60 років. Журналісти наголошують, що від повинності звільнятимуть тих, хто йде до незаконних збройних формувань, а також матерів-одиначок та вагітних жінок. Контролюватимуть виконання порядку представники «народної міліції». За даними видання, місцевому населенню розповідають про нові правила відразу із зазначенням місця та часу, куди мають прийти люди⁵²⁷.

На Донбасі практично половина шахт і заводів підпала під контроль так званих ЛНР і ДНР. В результаті профспілки втратили до 60% своїх членів, а з ними значну частину своїх ресурсів. У найбільш гарячі періоди конфлікту окремі шахти були знищені, профспілкові ак-

⁵²⁷ https://humanrights.org.ua/material/bojoviki_lnr_vveli_trudovu_povinnist_dljia_naselennija_ https://humanrights.org.ua/material/vlada_u_donecku_zmushuje_zasudzhenih_pracjuvati_poza_mezhami_kolonij_prazozahisniki_

тивісти викрадалися, багато людей опинилися в статусі внутрішньо переміщених осіб⁵²⁸.

Авдіївський коксохімічний завод у Донецьку неодноразово піддавався ударам мінометними й артилерійськими снарядами у 2014-2015 р.р. Бойові дії настільки загострились, що компанія була на межі зупинення операцій приблизно 15 разів⁵²⁹. Окремі працівники заводу живуть на території, контрольованій сепаратистами. Вони залишаються в Авдіївці протягом робочого тижня й повертаються додому на вихідні. Після того, як їх зміна завершується в п'ятницю, автобуси компанії доставляють робочих до найближчого контрольно-пускового пункту й забирають їх у понеділок зранку.

Авдіївський коксохімічний завод входить у групу «Метінвест». Завод виробляє більше ніж 30 найменувань продукції, у тому числі кокс, який забезпечує 23% доменних пічей в Україні.

У січні 2015 р. майже 500 шахтарів опинилися під землею всередині вугільної шахти ім. Засядько в Донецьку без можливості вийти через обстріл, яким було знеструмлено електростанцію, що обслуговує шахту.

17.04.2018 р. робочі Донецької станції фільтрації були обстріляні представниками незаконних збройних формувань, в результаті чого п'ять робочих отримали поранення. Станція тимчасово була зачинена на наступний день⁵³⁰. 17 травня на фільтраційній станції відбувся ще один обстріл, в результаті якого працівники не постраждали, але через пожежу станцію було зачинено⁵³¹. В червні головний спостерігач ОБСЄ охарактеризував ситуацію з безпекою навколо станції фільтрації як критичну, щоденно надходять повідомлення про порушення режиму припинення вогню, що піддає ризику життя людей, які експлуатують станцію⁵³².

ООН повідомляє, що Донбас стає одним з найбільш замінованих районів у світі. Протитранспортні міни вбивають тут більше людей, ніж деінде у світі⁵³³.

Уразливі групи населення особливо страждають у умовах конфлікту. Так, як приклад, протистояння та бойові дії порушують звичну соціальну інфраструктуру та шляхи пересування, змінюючи режими доступу та роботи дитячих закладів, медичних установ та інших бюджетних закладів, що надають підтримку й допомогу репродуктивній праці, яка все ще залишається суто жіночою справою⁵³⁴.

⁵²⁸ Mathilde Dorcadie, In the Donbass, Ukrainian miners are in the pits, Equal Times, 2 November 2018, available at: <https://www.equaltimes.org/in-the-donbass-ukrainian-miners?lang=en#.XGwbAFxKi70>.

⁵²⁹ Andriy Dubchak, Ukraine's Avdiivka Coke Plant Roars Past Prewar Production, Radio Free Europe/Radio Liberty, 16 January 2019, available at: <https://www.rferl.org/a/avdiivka-coke-plant-photo/29703881.html>.

⁵³⁰ 112 UA, Militants attack Donetsk Filtration station: five people wounded, 17 April 2018, available at: <https://112.international/conflict-in-eastern-ukraine/militants-attack-donetsk-filtration-station-five-people-wounded-27695.html>.

⁵³¹ 112 UA, Donetsk filtering station shuts down again, 18 May 2018, available at: <https://112.international/conflict-in-eastern-ukraine/donetsk-filtering-station-shuts-down-again-28593.html>.

⁵³² OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine, Security situation around the Donetsk Filtration Station in eastern Ukraine remains critical, says OSCE Chief Monitor Apakan, 6 June 2018, available at: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine/383592>.

⁵³³ Jack Losh, Land mines in Ukraine's east put it among world's most dangerous areas for civilians, The Washington Post, 18 November 2017, available at: https://www.washingtonpost.com/world/europe/land-mines-in-ukraines-east-put-it-among-worlds-most-dangerous-areas-for-civilians/2017/11/17/bff0d024-c8b2-11e7-aa96-54417592cf72_story.html?noredirect=on&utm_term=.e129fa6462c2.

⁵³⁴ https://www.facebook.com/wilpf.ukraine/posts/2425605390847107?__xts__%5B0%5D=68.ARC10sjrBli8bfeOBHzivl3uB0ws7sdMb5CA5TE1jddy1Ehfydpdk-z3wYrMo5gdyYUCfySdcyo440IWO-flhJA0kV7HkbQV6wy0a7NxeZfCr407SITwKATLisYnnufnlJxHnjKPOXSxrnKu5_ogT4YXTIUu_4EdYdRm6breC_jEBF0vtRs9ZVBEddaJSQbV-aR1qY_xXnGu8TjBEZbZIKXcaDhHUjUSFyMLFwVRp3oAsk5SDqUeSQh1QPgw7ZFDwrHX82Xw4o41TB2g71PIQDYBDGMr3k3CB_Y3m8SQ8sqNAQFAfYvlf2cETWcCu0KJnpZ5Hsper7hoBG1GG3q2YZ0WVM7&_tn__=-R.

Періодично з'являється інформація про серйозні екологічні аварії на непідконтрольних Україні територіях⁵³⁵, серед іншого про проблеми з водопостачанням у Луганській та Донецькій областях та забезпечення доступу мешканців прифронтових територій до основних необхідних для життя послуг⁵³⁶.

В Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2018 р. звертається увага на проблему навколишнього природного середовища на непідконтрольних територіях:

Стан екології на неконтрольованих Урядом України територіях зазнав стрімкого погіршення. 27.08.2018 р. в місті Армянську Автономної Республіки Крим стався викид забруднюючих речовин із заводу «Титанові інве-

стиції». Від екологічних проблем, які виникли внаслідок незаконної діяльності підприємств на півночі окупованого півострова, постраждали не лише жителі Армянська, а й Херсонщини. Перевищення вмісту токсичних речовин зафіксували в населених пунктах Каланчак, деяких населених пунктах Чаплинського та Каланчацького районів. Уповноважений передав інформацію про викиди шкідливих речовин в районі Армянська в ООН, ОБСЄ, ВООЗ і Міжнародний Комітет Червоного Хреста з метою документування фактів порушення прав людини; до прокуратури АРК – про порушення кримінальної справи щодо осіб, причетних до порушення екологічних прав громадян на тимчасово окупованих територіях України і загрози їхньому життю⁵³⁷.

⁵³⁵ <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vivozjat-ditej-i-zupinjajut-krimskij-titan-shcho-zaraz-vidbuvajetsja-v-okhoplenomu-ekolohichnoju-katastrofoju-armjansku-2492364.html>. Див. також <http://korrespondent.net/ukraine/3656693-donbass-v-shahe-ot-ekolohicheskoi-katastrofy-obschestvennyky>, <https://ecology.unian.net/1198410-poroshenko-predupredil-ob-ugroze-ekologicheskoy-katastrofyi-na-donbasse-iz-za-deystviy-boevikov.html>, <https://ru.krymr.com/a/news/28065712.html>, <http://ustymenkooleh.patrioty.org.ua/blogs/bez-dniprovskoi-vody-krym-peretvorytsia-na-solonyi-ohirok--zhurnalist-177508.html>.

⁵³⁶ <https://mama-86.org/index.php/ua/novyny/zaiavy/97-veho-mama-86-pidtrymuie-zvernennia-do-prezydenta-ukrainy-shchodo-pryskorennia-vyrishennia-problem-z-vodopostachanniam-u-luhanskii-ta-donetskii-oblastiakh-ta-zabezpechennia-dostupu-meshkantsiv-pryfrontovykh-terytorii-do-osnovnykh-neobkhidnykh-dlia-zhyttia-posluzh>; <https://interfax.com.ua/news/general/594060.html>.

⁵³⁷ <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2019.pdf>.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 8.

Держави повинні забезпечити, щоб урядові відомства, агенції та інші державні інститути, які формують практику підприємницької діяльності, усвідомлювали й дотримувалися зобов'язань держави у сфері прав людини при реалізації своїх відповідних повноважень, у тому числі шляхом надання їм необхідної інформації, підготовки і допомоги.

Керівний принцип 9.

Держави повинні забезпечувати адекватний внутрішньополітичний простір для реалізації своїх зобов'язань у сфері прав людини при здійсненні пов'язаних з бізнесом політичних цілей у взаємодії з іншими державами або підприємствами, наприклад, при укладанні інвестиційних договорів або контрактів.

Керівний принцип 10.

Держави, коли вони виступають як члени багатосторонніх інституцій, які займаються питаннями, пов'язаними з бізнесом, повинні:

- (a) Прагнути забезпечити, щоб ці інституції не обмежували можливості своїх Держав-членів у виконанні ними зобов'язань щодо захисту прав людини і не створювали перешкод для підприємств у їх прагненні поважати права людини;
- (b) Зоохочувати ці інституції сприяти, у межах їх відповідних мандатів і наявних можливостей, повазі бізнесом прав людини і, за наявності необхідності, допомагати державам виконувати їх зобов'язання із захисту прав людини від порушень з боку підприємств, у тому числі шляхом надання технічної допомоги, зміцнення потенціалу та підвищення обізнаності;
- (c) Спиратися на ці Керівні принципи, щоб сприяти їх спільному розумінню та розвивати міжнародне співробітництво у вирішенні проблем, що стосуються бізнесу та прав людини.

1. ГОРИЗОНТАЛЬНА І ВЕРТИКАЛЬНА ПОЛІТИЧНА УЗГОДЖЕНІСТЬ

Чи опубліковано державою письмову заяву щодо зобов'язань у сфері бізнесу та прав людини? Якщо так, то (1) чи було комуніковано таку заяву з урядовими відомствами і (2) чи допомогла така заява прояснити роль різних департаментів (наприклад, праці, бізнесу, розвитку, закордонних справ, фінансів або правосуддя)?

31 січня 2019 р. Міністерство юстиції України розмістило оголошення на своєму сайті про те, що Міністерством розпочало роботу над імплементацією Керівних принципів ООН у сфері бізнесу та прав людини в Україні⁵³⁸. Імплементация Керівних принципів включена до середньострокових планів Міністерства.

Розподіл повноважень між міністерствами та іншими органами центральної виконавчої влади у сфері бізнесу і прав людини наразі нездійснено.

Чи розроблено державою керівництва (роз'яснення, рекомендації), матеріали та програми тренінгів для роз'яснення ролі різних відомств у просуванні та захисті прав людини щодо ролі бізнесу?

Чи міститься в таких керівництвах спеціальна інформація щодо захисту прав людини і як це стосується міжнародних і регіональних зобов'язань? Чи включають вони особливу інформацію щодо захисту прав людини в торгівлі, з особливим акцентом на роль регіональних органів і міжнародних організацій, таких як міжнародні та регіональні фінансові установи? Чи надається інформація про роль та відповідальність міністерств чи відомств?

Ні, наразі такі керівництва не розроблені.

Чи забезпечила держава відповідальну установу або офіс адекватними ресурсами з точки зору фінансування та політичної підтримки, щоб така установа могла активно сприяти виконанню обов'язку держави захищати права людини в окремих сферах відповідальності та експертизи?

Відсутня інституція, яка б на рівні законодавчих актів була наділена повноваженнями здійснювати політику держави та інші повноваження у сфері бізнесу і прав людини.

⁵³⁸ <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-rozpochalo-robotu-nad-implementatsieyu-kerivnih-printsipiv-oon-u-sferi-biznesu-ta-prav-lyudini-v-ukraini>. Див. також <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100010832-kerivni-printsipi-oon-u-sferi-biznesu-ta-prav-lyudini-implementatsiya-v-ukrayini>.

2. УЗГОДЖЕНІСТЬ ПОЛІТИКИ В ДЕРЖАВНИХ УГОДАХ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Чи існують закони чи політики, які забезпечують, щоб питання прав людини були включені до угод між державою та підприємствами?

Чи існують закони або політики, що забезпечують дотримання суб'єктами господарювання, доміцільованими на території держави або під її юрисдикцією, принципів відповідального контрагування, коли ці підприємства укладають угоди з державами, де вони ведуть діяльність?

Чи підтримує держава або виступає за включення питань прав людини та принципів відповідального укладання договорів в угодах між державою та підприємствами або між державами, де ведеться діяльність, і підприємствами, доміцільованими на території держави або під її юрисдикцією?

Такі закони і політики наразі відсутні.

3. УЗГОДЖЕНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У БАГАТОСТОРОННІХ ІНСТИТУЦІЯХ

Чи встановила держава процедури та заходи для забезпечення слідування основам бізнесу і прав людини, включаючи Керівні принципи ООН, у міжнародному та регіональному аспектах (наприклад, чи ставиться питання щодо прав людини у переговорних процесах, а також чи відбувається навчання питань бізнесу і прав людини у процесі підготовки посадових осіб з питань торгівлі та розвитку)?

Чи підтримує держава свій обов'язок захищати і вимогу корпоративної відповідальності поважати у багатосторонніх інституціях, включаючи міжнародні торговельні та фінансові установи, систему ООН, регіональні установи, організації бізнесу та асоціації працівників?

Чи вживає держава заходи щодо підвищення обізнаності про Керівні принципи ООН і про ширший порядок денний у питаннях бізнесу та прав людини?

Якими є результати зусиль держави щодо пропагування Керівних принципів та інших рамок бізнесу та прав людини в багатосторонніх інституціях, до яких вона входить?

Такі дії не вчиняються наразі.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 25.

У межах свого обов'язку захищати від пов'язаних із бізнесом порушень прав людини держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих або інших відповідних засобів повинні вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їх території та/або в межах їх юрисдикції, особи, права яких порушені, мали змогу отримувати доступ до ефективних засобів правового захисту.

1. РЕАГУВАННЯ НА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БІЗНЕСОМ

Чи запроваджує держава закони, політики або інше регулювання, які передбачають цивільну відповідальність, кримінальну відповідальність або адміністративні санкції, такі як штрафи або обмежений доступ до державного фінансування, у випадку негативного впливу на права людини, пов'язаного з бізнесом, у тому числі у випадку такого впливу, здійсненого за кордоном?

Щодо обмеженого доступу до державного фінансування, то такого негативного наслідку у випадку порушення бізнесом прав людини чинне законодавство України не передбачає.

Суб'єкт господарювання може притягатися до **цивільної відповідальності** за порушення умов договору або до позадоговірної відповідальності. Підставою для такої відповідальності може виступати у тому числі негативний вплив на права людини, у зв'язку з чим до суб'єкта господарювання може бути висунуто вимогу про відшкодування майнової та немайнової шкоди. Конкретного переліку таких порушень чинне цивільне законодавство України не наводить, але негативний вплив на права людини може підпадати під дію загальних норм (ст.ст. 22, 23)⁵³⁹.

Якщо зміст укладеного цивільно-правового договору суперечить правам людини, то це може стати підставою для визнання договору або окремих його положень нікчемними (ст.ст. 203, 228, 233).

Щодо можливості притягнення до цивільної відповідальності за порушення, вчинені поза територією України, то така процесуальна можливість є (ст.ст. 27, 28).

Щодо **кримінальної відповідальності**, то суб'єктом кримінальної відповідальності за порушення, які мають негативний вплив на права людини, може виступати, у передбачених Кримінальним кодексом випадках, службова особа:

Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Щодо юридичних осіб, то до них можуть застосовуватися кримінально-правові заходи за чітко визначений перелік порушень (див. Антикорупційне регулювання).

⁵³⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом України підлягають особи, які вчинили злочини на території України (ст. 6). При цьому злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Щодо діянь, вчинених за межами України і які призвели до негативних наслідків для прав людини і за законодавством України мають склад злочину, то діють такі правила:

Стаття 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим

Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368, 368³, 368⁴, 369 і 369² цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Щодо **відповідальності за адміністративні правопорушення**, то вона настає тільки для фізичних осіб «на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення» (ст. 8 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Тобто притягнути особу до адміністративної відповідальності за законодавством України за діяння, що має негативний вплив на права людини, вчинене поза межами України, неможливо.

На суб'єктів господарювання можуть також накладатися **адміністративно-господарські санкції**. Однак йдеться виключно про порушення, вчинені на території України. Переважна частина таких санкцій передбачена спеціальними законами, які діють у тій чи іншій сфері відносин (наприклад, ст. 23 Закону України «Про захист прав споживачів»⁵⁴⁰ передбачає відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів, ст. 265 Кодексу законів про працю - відповідальність за порушення законодавства про працю⁵⁴¹ тощо).

Загальні умови застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання передбачені Господарським кодексом України.

⁵⁴⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

⁵⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

Чи введено державою механізми, які запроваджують процеси запобігання шкоди, такі як заборони або гарантії неповторення, для пов'язаних з бізнесом негативних впливів на права людини, в тому числі для впливів, що відбуваються за кордоном?

Спеціальні механізми, які запроваджують процеси запобігання шкоді, такі як заборони або гарантії неповторення, для пов'язаних із бізнесом негативних впливів на права людини, відсутні. Діють загальні механізми передбачені законодавством України як адміністративно-господарські санкції (ст. ст. 238-250 Господарського кодексу України), серед яких, зокрема: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпорتنих операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених

законом; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; ліквідація суб'єкта господарювання; інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами.

Однак механізм, який би створював можливість застосувати такі наслідки за порушення, вчинені поза межами України, відсутній.

Чи запроваджено державою механізми щодо принесення вибачень з приводу негативних наслідків, завданих діяльністю суб'єктів господарювання, у тому числі у разі завдання такого негативного впливу за кордоном?

Такий спосіб захисту, як вибачення не передбачено чинним законодавством України навіть у справах, пов'язаних зі шкодою честі та гідності особи.

Свого часу у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1⁵⁴² було викладено позицію, відповідно до якої:

Суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності,

честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16, 277 ЦК.

Разом із тим не суперечить закону визнання судом мирової угоди, за умовами якої сторони як спосіб захисту гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи передбачають вибачення перед потерпілим.

Єдиний виняток на сьогодні (фактично, корпоративне регулювання) - Правила роздрібного ринку електричної енергії, затверджені постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах

⁵⁴² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

енергетики та комунальних послуг, від 14.03.2018 р. № 312⁵⁴³. Ними, зокрема, передбачено:

8.3.3. Стандарти/вимоги/процедури, які розробляються учасниками роздрібного ринку, мають відповідати таким вимогам: ... 5) описувати рішення, які може

приймати учасник роздрібного ринку за результатами розгляду звернення (скарги/претензії) (вибачення, надання роз'яснень, повідомлення про здійснені заходи щодо усунення порушень, повідомлення про відшкодування збитків/компенсації тощо).

Чи докладає держава зусилля для сприяння поінформованості громадськості щодо існування законів, політик та регулювань, що забезпечують відшкодування збитків, пов'язаних із несприятливим впливом на права людини з боку бізнесу?

Так, частково.

В Україні діє загальнонаціональний правопросвітницький проект «Я МАЮ ПРАВО»! Проект реалізується Міні-

стерством юстиції у співпраці з системою БПД та територіальними органами юстиції за підтримки USAID «Нове правосуддя» та іншими донорами⁵⁴⁴.

Чи існують у державі системи для моніторингу дотримання та виконання законів, політики та правил?

Так, в Україні діє система державного контролю за дотриманням бізнесом законів. Єдині засади і правила здійснення такого контролю передбачено Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V⁵⁴⁵.

Моніторинг дотримання прав людини здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

⁵⁴⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18>.

⁵⁴⁵ https://www.kmu.gov.ua/storage/app/imported_content/news/doc_250265452/minjust_presentation_YMP_copy.pdf. <http://pravo.minjust.gov.ua/>.

⁵⁴⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 26.

При усуненні порушень прав людини у сфері бізнесу державам слід вживати належних заходів для забезпечення ефективності національних судових механізмів, в тому числі шляхом відшукування способів усунення юридичних, практичних та інших відповідних бар'єрів, які можуть стати причиною відмови в доступі до засобів правового захисту.

Чи мають національні трудові трибунали компетенцію вирішувати питання щодо порушень прав людини, пов'язаних із бізнесом?

В Україні немає «національних трудових трибуналів» як інструментів судового захисту (спеціалізованих на розгляді трудових спорів). Компетенцією розглядати трудові спори наділені загальні суди.

Чинне законодавство України передбачає, що спори між працівником і роботодавцем щодо укладення, виконання, зміни, розірвання трудового договору та дотримання інших норм трудового законодавства

можуть розглядатися комісіями по трудових спорах, які створюються на підприємствах, в установах, організаціях (ст. ст. 221-230 Кодексу законів про працю України)⁵⁴⁶. Такі комісії діють не на всіх підприємствах і здебільшого не сприймаються як ефективний засіб вирішення трудового спору. Попереднє звернення до такої комісії не є обов'язковим для подання позовної заяви до суду.

⁵⁴⁶ https://minjust.gov.ua/m/str_30207.

Чи мають інші судові механізми компетенцію вирішувати питання щодо порушень прав людини, пов'язаних із бізнесом?

В Україні діє система судів загальної юрисдикції, компетенція яких поширюється на всі випадки порушення прав людини, у тому числі коли суб'єктом порушення виступає бізнес-утворення. Інших судових механізмів немає⁵⁴⁷.

Якщо порушення прав людини з боку бізнесу обумовлено невідповідністю національного законодавства міжнародним і конституційним стандартам захисту прав людини, то за певних умов механізмом захисту права може виступати Конституційний Суд України.

Відповідно до статті 1511 Конституції України громадяни та юридичні особи можуть звертатися до Конституційного Суду України з конституційними скаргами щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України за умови, що автор клопотання вважає застосований в остаточному судовому рішенні в його справі закон України таким, що суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано⁵⁴⁸.

Чи докладає держава зусилля для підвищення обізнаності громадськості та розуміння судових механізмів, включаючи те, як їх можна отримати?

В Україні діє Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI⁵⁴⁹, який визначає порядок надання безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги. Система надання безоплатної правової допомоги в Україні – це мережа з 551 точки доступу до правових послуг: 23 регіональних, 96 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги та 432 бюро правової допомоги у всіх регіонах України, а також Координаційний центр з надання правової допомоги.

Безоплатна первинна правова допомога, суб'єктами права на яку є усі особи, які перебувають під юрисдикцією України, включає такі види правових послуг, як надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, інших документів правового характеру (крім процесуальних),

а також надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» серед осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, названо такі уразливі категорії:

- 1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

⁵⁴⁷ Див. також <https://rm.coe.int/ukraine/16808d02b1>.

⁵⁴⁸ <http://www.ccu.gov.ua/publikaciya/poryadok-ta-umovy-zvernennya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-do-konstytucijnogo-sudu>.

⁵⁴⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

2) діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту;

3) внутрішньо переміщені особи;

4) громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб;

5) особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

6) ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

7) особи, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу особи, на яку по-

ширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

8) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

9) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;

10) особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі⁵⁵⁰.

У складі Мін'юсту діє Директорат з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності, який реалізує також інші ініціативи щодо підвищення обізнаності населення щодо доступу до правосуддя⁵⁵¹.

Окрім проекту «Я МАЮ ПРАВО», також реалізуються інші ініціативи⁵⁵².

Чи навчаються судові органи, включаючи цивільні, кримінальні та господарські суди, а також трудові та інші адміністративні трибунали та правоохоронні органи з питань, пов'язаних із бізнесом і правами людини?

Ні, таке спеціальне навчання не проводиться.

⁵⁵⁰ https://minjust.gov.ua/legal_aid.

⁵⁵¹ <https://www.facebook.com/humanrightsdirectorat/>.

⁵⁵² <https://legalaid.gov.ua/ua/pro-tsentr>.

Які заходи здійснюються для моніторингу та забезпечення того, щоб судові механізми діяли неупереджено, цілісно і відповідно до належного процесу?

В Україні діє Закон «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII⁵⁵³. Окрім інших гарантій незалежності й неупередженості, Закон передбачає:

Громадські об'єднання мають право організувати незалежне оцінювання роботи судді у відкритих судових засіданнях. Результати незалежного оцінювання роботи судді в судовому засіданні фіксуються в анкеті, що містить інформацію про тривалість розгляду справи, дотримання суддею правил судочинства і прав учасників процесу, культуру спілкування, рівень неупередженості судді, рівень задоволення поведінкою судді учасниками процесу, зауваження щодо ведення процесу, інші відомості. Заповнена анкета незалежного оцінювання роботи судді в судовому засіданні може бути включена до суддівського дос'є⁵⁵⁴.

В Україні діє Вища рада правосуддя: відповідно до Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 р. № 1798-VIII⁵⁵⁵ Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів. Див. Звіт Вищої ради правосуддя щодо стану забезпечення незалежності суддів в Україні⁵⁵⁶.

⁵⁵³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

⁵⁵⁴ Див. результати одного з моніторингів: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/383955?download=true>.

⁵⁵⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.

⁵⁵⁶ http://www.vru.gov.ua/content/file/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%B7%D0%B0_2017_%D1%80%D1%96%D0%BA_.pdf.

3. БАР'ЄРИ ЩОДО ДОСТУПУ ДО СУДУ

Чи вжито державою заходи для забезпечення відсутності юридичних (законодавчих) бар'єрів для того, щоб відповідні справи були розглянуті в суді? Це включає в себе таке:

(1) передбачено юридичну можливість притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності згідно з національним кримінальним і цивільним законодавством, тобто відповідальність для фізичних і юридичних осіб існує відповідно до закону;

(2) всі члени суспільства можуть подавати скарги, у тому числі корінні народи, мігранти, жінки та діти, і їм надається така ж правова охорона, як і для широкого кола населення;

(3) позатериторіальні збитки можуть бути стягнуті в судах, як це передбачено Керівними принципами ООН і міжнародним правом прав людини; і

(4) правові питання, такі як колізії в праві, обмежена відповідальність материнської компанії, закони про обмеження, доктрина *forum non conveniens* (суд, компетентний розглядати спір з урахуванням правил про підсудність і за наявності юрисдикції, вправі на вимогу відповідача відмовити у розгляді справи, якщо наявний більш «зручний» суд за межами держави) та стандарти відповідальності не призводять до перешкод для жертв шкоди, пов'язаної з правами людини, у доступі до суду.

У цілому, законодавство України характеризується як таке, що не має юридичних (законодавчих) бар'єрів.

Водночас правозахисні організації вказують на такі проблеми: часткова територіальна недоступність судів для населення⁵⁵⁷, проблеми із доступністю судів для маломобільних груп населення, проблеми забезпечення фінансової доступності судів для населення (через зростання розміру судового збору, а також «адвокатську монополію»), проблема виконання судових рішень, обмежений доступ до суду осіб, які проживають на окупованих територіях, а також територіях військових дій, обмеження захисту прав у суді через запровадження

штрафів за зловживання процесуальними правами із розширенням категорії дій, які можуть бути розцінені як таке зловживання тощо.

В аспекті бізнесу і прав людини, як було зазначено вище, юридична можливість притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності згідно з національним кримінальним законодавством обмежена лише корупційними та деякими іншими злочинами. Юридична можливість притягнення суб'єктів господарювання до цивільної відповідальності забезпечена чинним законодавством.

⁵⁵⁷ <https://helsinki.org.ua/problems-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/>.

Усі члени суспільства можуть подавати скарги, у тому числі корінні народи, мігранти, жінки та діти, їм надається така ж правова охорона, як і для широкого кола населення.

Цивільний процесуальний кодекс України:

- визнає за усіма фізичними і юридичними особами здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) (ст. 46);
- встановлює гарантії забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи (ст. 45);
- визнає за неповнолітніми віком від 14 до 18 років, а також за особами, чия цивільна дієздатність обмежена право особисто здійснювати цивільні процесуальні права і обов'язки (ст. 47).

Крім того, з метою захисту уразливих груп населення Цивільний процесуальний кодекс України передбачає можливість участі у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ст. 56). Крім того, Цивільний процесуальний кодекс України окремо врегульовує процесуальні права та обов'язки іноземних осіб (розділ XI), у тому числі питання підсудності судам України цивільних справ з іноземним елементом (ст. 497), звернення суду України із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (ст. 498).

Зазначимо, що ст. 124 Конституції України у редакції Закону від 02.06.2016 р. № 1401-VIII передбачає, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору⁵⁵⁸. Попередня редакція Конституції України гарантувала можливість прямого звернення до суду, навіть в умовах, коли законом було передбачено досудовий порядок вирішення спору. Відповідно тепер, якщо законом буде передбачено обов'язкову досудову процедуру (найбільш вірогідно, медіації), то звернутися відразу до суду буде неможливо – суд будуть повертати позовні заяви на підставі п. 7 ч. 4 ст. 185 Цивільного процесуального кодексу України. Такий порядок регулювання не суперечить міжнародним і європейським стандартам справедливого правосуддя. Водночас, це поставить питання про доступність такої досудової процедури, адже тоді на неї автоматично також поширюються всі вимоги ст. 6 ЄКПЛ. Для України може стати актуальною проблема недостатності медіаторів, зокрема, у невеликих і віддалених населених пунктах.

⁵⁵⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Чи держава вжила заходів для забезпечення відсутності практичних або процедурних бар'єрів для запобігання винесенню законних рішень у судах? Це включає:

- (1) забезпечення фінансової підтримки, включаючи правову допомогу та інші види допомоги;
- (2) надання юридичного представництва;
- (3) надання можливості для колективних позовів, групових дій та багатосторонніх судових спорів;
- (4) можливість стягнення витрат на адвоката;
- (5) запобігання заходам у відповідь проти позивачів;
- (6) доступ до доказів; і
- (7) забезпечення навчання прокурорів і суддів.

В Україні гарантована можливість отримання безоплатної правової допомоги, у тому числі представництво в суді (див. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»⁵⁵⁹). Однак передбачені Законом категорії заявників, які мають право на таку допомогу, являють собою категорії уразливих осіб. Критерії, які б враховували, що позов подається проти суб'єкта господарювання у зв'язку з тим, що його діяльність має негативний вплив на права людини, не використовуються.

Цивільний процесуальний кодекс України врегульовує питання судових витрат та їх розподілу (Глава 8. Судові витрати) і також не бере до уваги той фактор, що сторони справи у випадку, якщо однією зі сторін виступає суб'єкт господарювання, можуть бути дуже нерівними фінансово.

Серед винятків:

- витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою професійної правничої допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка зникла безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій (ч. 7 ст. 137 ЦПК);
- від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються (ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI⁵⁶⁰): позивачі - у справах про стягнення заробітної

⁵⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

⁵⁶⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.

плати та поновлення на роботі; позивачі - у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи; особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю; позивачі - у справах у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються: 1) у разі задоволення позову - на відповідача; 2) у разі відмови в позові - на позивача; 3) у разі часткового задоволення позову - на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Щодо можливості подання колективних позовів, то чинний Цивільний процесуальний кодекс України не передбачає можливості пред'явлення позовів на захист групових інтересів, незважаючи на те, що норми матеріального права в деяких випадках допускають їх пред'явлення. Так, наприклад, п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» установлює, що об'єднання споживачів мають право звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. П. 6 ст. 161 ЦПК закріплює, що судовий наказ може бути видано, у разі якщо заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола спожи-

вачів. Однак зазначена норма не діє, оскільки відсутній процесуальний порядок розгляду таких позовів⁵⁶¹.

Обмежену процесуальну можливість подання групових (або колективних) позовів вбачають у ст. 32 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якою позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів⁵⁶². Однак механізм не є достатньо врегульованим, практика таких позовів також не поширена. Сам термін «колективний позов» в законодавстві України не використовується. Крім того, суд, на свій розсуд, може об'єднати в одне провадження однорідні судові справи, якщо підставою таких позовів є одні й ті ж самі обставини (правовідносини) або вони тісно пов'язані між собою. Також юристи вказують на те, що «споживачі послуг, зокрема туристичних, і послуг з авіаперевезення, мають можливості для захисту своїх прав шляхом об'єднання у громадські організації та подання відповідних позовів до суду шляхом звернення до вже наявних громадських організацій щодо захисту прав певної групи споживачів товарів або послуг, а також шляхом особистого звернення до суду для відшкодування завданих туроператором/авіаперевізником збитків і моральної шкоди».

Суд, приймаючи рішення на користь кількох позивачів, у резолютивній частині рішення зобов'язаний вказати, в якій частині рішення стосується кожного з них, або вказати, в якій частині зобов'язання або стягнення є обов'язковим, судом видаються різні виконавчі листи для кожного позивача за єдиним рішенням.

На сьогодні найбільш відомим колективним позовом в Україні є позов 750 клієнтів ПриватБанку щодо несанкціонованого передання особистих даних, що було подано до Печерського районного суду Києва⁵⁶³.

⁵⁶¹ Цивільне судочинство України : основні засади та інститути: монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2016. С. 464.

⁵⁶² <https://blog.liga.net/user/vkistyanyk/article/28795>.

⁵⁶³ <https://ua.interfax.com.ua/news/general/516271.html>.

Окреме питання - щодо можливості пред'явлення позовів на захист громадського інтересу. Чинне законодавство України не містить мінімальної правової регламентації цього інституту. Неврегульованість процедури на практиці призводить до того, що суди не визнають позовів на захист громадського інтересу⁵⁶⁴.

Водночас, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11.12.2018 р. у справі № 910/8122/17 дійшла висновку, що природоохоронна організація (благодійна, громадська) має право на представництво в суді екологічних інтересів суспільства й окремих його членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства. Спів із суб'єктом господарювання про заборону діяльності його дельфінарію за мотивованим Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) позовом благодійної організації (мета її створення й діяльності - надання допомоги фізичним та юридичним особам у захисті їхніх екологічних прав і захист довкілля в інтересах суспільства) є адміністративним. Звертаючись до суду з таким позовом, природоохоронна організація фактично реалізує повноваження органів державної влади, які мають здійснювати контроль за дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо захисту тваринного світу. Так, відповідно до Орхуської конвенції представники громадськості мають право оскаржувати порушення національного законодавства у сфері довкілля незалежно від того, належать такі порушення до прав на інформацію і на участь громадськості при прийнятті рішень, гарантованих Орхуською конвенцією, чи ні. Адже ця конвенція забезпечує доступ до

правосуддя як на підставі власних положень, так і в порядку забезпечення дотримання національного природоохоронного законодавства. Приписи нормативно-правових актів усіх рівнів щодо принципів, правил, вимог, обов'язків різноманітних суб'єктів, що стосуються утримання диких тварин, на всіх правових титулах (в усіх формах власності чи користування), в неволі чи в напіввільних умовах, є «національним законодавством, що стосується навколишнього середовища» у розумінні п. 3 ст. 9 Орхуської конвенції. Порушення приписів цих нормативно-правових актів може бути предметом судового оскарження відповідно до ст. 9 Орхуської конвенції. Право на захист порушеного конституційного права на безпечне довкілля належить кожному та може реалізовуватися як особисто, так і шляхом участі представника громадськості, яким у цьому випадку є МБО «Екологія-Право-Людина». Тому МБО «Екологія-Право-Людина», звертаючись із позовом до суду про усунення допущених відповідачем порушень щодо використання диких живих тварин, фактично реалізує повноваження органів державної влади, які мають здійснювати контроль за дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо захисту тваринного світу.

Велика Палата Верховного Суду вважає, що МБО «Екологія-Право-Людина» має право звернутися до суду з метою усунення порушень відповідачем вимог екологічного законодавства. Водночас, оскільки зверненням з таким позовом позивач фактично замінює органи державної влади у питанні здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, цей спір має публічно-правовий характер, а отже, повинен вирішуватися в порядку адміністративного, а не господарського судочинства⁵⁶⁵.

⁵⁶⁴ Цивільне судочинство України : основні засади та інститути : монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2016. С. 484.

⁵⁶⁵ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479>.

Актуальною для України проблемою є неналежна ефективність виконання судових рішень. Відповідно до ст. 1291 Конституції України судові рішення визнаються обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Зазначені конституційні положення знаходять своє віддзеркалення і на рівні галузевого законодавства. Так, згідно зі ст. 18 Цивільного процесуального кодексу України судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами. Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом. Одночасно із прийняттям змін до Конституції України було ухвалено два закони, які безпосередньо стосуються регулювання інституту примусового виконання судових рішень: «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»⁵⁶⁶ та «Про виконавче провадження»⁵⁶⁷, що відбивають нові організаційно-функціональні та процедурні засади регулювання зазначеного сегменту юридичної практики.

Ще у 2009 р. ЄСПЛ ухвалив пілотне рішення у справі «Yuriy Nikolaevich Ivanov v. Ukraine», де невиконання судових рішень визнавалося системною проблемою національного правопорядку та були надані рекомендації щодо запровадження ефективних засобів правового захисту права на розгляд справ та виконання

судових рішень в розумний строк. Як реакція держави на пілотне рішення ЄСПЛ було прийнято Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05.06.2012 р.⁵⁶⁸, який передбачив окремі державні гарантії у цій сфері, а саме компенсацію за несвоєчасне виконання рішення суду у вигляді стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником за якими є: державний орган; держане підприємство, установа, організація; юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до законодавства. Відповідно до цього Закону у разі якщо центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, протягом трьох місяців не перерахував кошти за рішенням суду про стягнення коштів, стягувачу виплачується компенсація в розмірі трьох відсотків річних від несплаченої суми за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду. Державна казначейська служба України має виконувати рішення, винесені національними судами проти державних органів та компаній, протягом трьох місяців з дня подання заявником всіх необхідних документів. Якщо ж рішення залишаються невиконаними більше трьох місяців, держава зобов'язана відшкодувати особі 3 % річних від непогашеної заборгованості за рік. Проте зазначені гарантії обмежуються коштами, передбаченими законом про бюджет на кожен рік.

Незважаючи на вказане рішення ЄСПЛ та тривалий час, що минув після його ухвалення, в Україні і досі не введено відповідних механізмів захисту зазначеного права. Таке зволікання та нескінченна кількість аналогічних скарг, поданих вже після пілотного рішення,

⁵⁶⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>.

⁵⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

⁵⁶⁸ <http://zakon.rada.gov.ua/go/4901-17>.

змусили ЄСПЛ вжити кардинальних заходів, наслідком чого стало ухвалення рішення у справі «Burmuch and Others v. Ukraine», що є унікальним, адже в ньому ЄСПЛ змінив свою практику та вперше без дослідження фактичних обставин приєднав до п'ятьох скарг заявників ще 12143 скарги щодо порушення надмір-

ної тривалості невиконання судових рішень, визнавши їх частиною попереднього пілотного рішення та передавши зазначені справи до Комітету Міністрів Ради Європи для отримання заявниками справедливої сатисфакції⁵⁶⁹.

Чи держава вжила заходів для забезпечення відсутності соціальних бар'єрів для запобігання винесенню законних справ у суди? Це включає:

- (1) усунення дисбалансу влади між сторонами;**
- (2) цілеспрямоване підвищення рівня обізнаності серед уразливих груп (наприклад, жінок, корінного населення та дітей);**
- (3) наявність у дітей та їх представників процедур, чутливих до дітей;**
- (4) зусилля по боротьбі з корупцією; і**
- (5) захист правозахисників.**

Частково відповідь на поставлені питання включено до відповідей, викладених вище. Окремо зазначимо, що такі дії не мають спеціального фокусу на особливості ситуації, коли йдеться про порушення прав людини з боку бізнесу.

⁵⁶⁹ Цувіна Т. А. Виконання судових рішень у контексті права на справедливий судовий розгляд. Problems of legality. 2018. Issue 141. С. 84-86.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 27.

Поряд з судовими механізмами державам слід забезпечувати ефективні і належні позасудові механізми розгляду скарг, які є частиною загальної державної системи правового захисту в разі порушень прав людини в сфері бізнесу.

НЕДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ РОЗГЛЯДУ СКАРГ

Керівний принцип 28.

Держави мають розглянути можливість сприяння доступу до ефективних недержавних механізмів розгляду скарг, які розглядають питання відшкодування шкоди, завданної порушеннями прав людини з боку бізнесу.

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЗАСУДОВИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗГЛЯДУ СКАРГ

Керівний принцип 31.

З метою забезпечення ефективності державних і недержавних позасудових механізмів розгляду скарг слід гарантувати:

(а) легітимність: забезпечення довіри з боку груп зацікавлених сторін, для яких призначені ці механізми, їх підзвітність з точки зору справедливості процесів розгляду скарг;

(b) доступність: забезпечення поінформованості всіх груп зацікавлених сторін, для яких призначені ці механізми, і надання належної допомоги сторонам, доступу яких до відповідних механізмів перешкоджають бар'єри особливого характеру;

(c) передбачуваність: забезпечення чіткої та зрозумілої процедури із зазначенням орієнтовних термінів проходження кожного етапу, а також унесення ясності щодо наявних типів процесу, результатів і способів контролю за виконанням рішень;

(d) справедливість: прагнення забезпечити, щоб постраждалі сторони мали розумний доступ до джерел інформації, консультацій та експертних знань, необхідних для участі в процесі подання скарги на основі принципів справедливості, поінформованості та поваги;

(e) прозорість: інформування сторін процесу розгляду скарги про його хід і надання достатньої інформації про результативність механізму з метою зміцнення довіри до його ефективності і відповідності будь-яким суспільним інтересам;

(f) відповідність нормам у сфері прав людини: забезпечення того, щоб результати та засоби правового захисту відповідали міжнародно-визнаним правам людини;

(g) джерело безперервного навчання: аналіз відповідних заходів з метою виявлення уроків, необхідних для вдосконалення механізму і запобігання майбутнім скаргам і заподіянням шкоди.

Механізми на оперативному рівні також повинні бути:

(h) засновані на взаємодії і діалозі: проведення консультацій з групами зацікавлених сторін, для яких призначені ці механізми, з питань їх формування та ефективності їх функціонування, а також приділення уваги діалогу як способу розгляду скарг і прийняття по ним рішень.

Чи забезпечує держава позасудові механізми, засновані на посередництві, такі як національні контактні пункти згідно з Керівними принципами ОЕСР?

Так, в Україні створено Національний контактний пункт⁵⁷⁰.

15 березня 2017 було підписано Угоду між Урядом України та Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо приєднання до Декларації про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства, Керівних рекомендацій для багатонаціональних компаній та процедурних рішень Ради ОЕСР.

Це допомагає Україні запроваджувати міжнародні стандарти здійснення інвестиційної діяльності та соціальної відповідальності бізнесу. Відповідно до цього, було створено Національний контактний пункт при Мінекономрозвитку.

Однак станом на 1 травня 2019 р. жодної скарги до Національного контактного пункту не подано.

⁵⁷⁰ <https://ncp.gov.ua/>. Звіт про діяльність https://ncp.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/NCP_Annual_Report_ukr.pdf.

Чи наявні в державі квазі-судові механізми розгляду скарг державними органами (як наприклад, Офісом Омбудсмана)?

Так, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»⁵⁷¹ гарантує можливість звернення до Уповноваженого з боку громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах (ст. 17), встановлює гарантії захисту прав людини при зверненні до Уповноваженого, у тому числі передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками (ст. 21). Також Законом передбачено обов'язок співпраці з Уповноваженим з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, посадових і службових осіб. Це, зокрема, означає необхідність:

- 1) забезпечувати доступ до матеріалів і документів, у тому числі на засадах, визначених законодавчими актами щодо захисту інформації з обмеженим доступом;
- 2) надавати інформацію і давати пояснення стосовно фактичної і правової підстави своїх дій та рішень;
- 3) розглядати пропозиції Уповноваженого щодо поліпшення їх діяльності у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина та у місячний строк з дня одержання пропозицій надавати вмотивовану письмову відповідь на них.

Відмова органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб від співпраці, а також умисне приховування або надання неправдивих даних, будь-яке незаконне втручання в діяльність Уповноваженого з метою протидії тягнучь за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 188⁴⁰). Такі дії тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб, громадян - суб'єктів підприємницької діяльності від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Також є можливість подання скарг до адміністративних органів. Так, наприклад, у випадку порушення прав споживачів є можливість звернення до Держпродспоживслужби України, її територіальних органів (адреси та телефони територіальних органів Держпродспоживслужби можна знайти на сайті www.consumer.gov.ua), які знаходяться в областях та м. Києві. Держпродспоживслужба та її територіальні органи розглядають всі звернення споживачів, права яких було порушено, у встановлений чинним законодавством термін (див. Закон України «Про звернення громадян»⁵⁷²).

⁵⁷¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

⁵⁷² <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

Чи можуть такі механізми бути використані у випадку позатериторіальної юрисдикції?

Ні, така можливість не передбачена.

Які є інші позасудові засоби захисту?

В Україні також створено таку інституцію, як Бізнес-омбудсмен. Він діє з 2015 р. як антикорупційна ініціатива, узгоджена між урядом України, Європейським банком реконструкції і розвитку, ОЕСР та українськими бізнес-асоціаціями⁵⁷³.

На веб-сайті Ради бізнес-омбудсмена⁵⁷⁴ є процедура онлайн-подання скарг й публічні статистичні дані про загальну кількість отриманих, відхилених й розглянутих скарг⁵⁷⁵. Однак слід зауважити, що бізнес-омбудсмен розглядає скарги щодо можливого вчинення корупційних діянь або інших порушень законних інтересів суб'єктів підприємництва. Його діяльність не передбачає розгляд скарг щодо порушень прав людини з боку самих суб'єктів підприємницької діяльності.

Щодо інших позасудових механізмів, в Україні de facto функціонує інститут медіації – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів сторін конфлікту (спору) за допомогою одного або декількох медіаторів. Однак наразі відсутня законодавча база для ефективної його дії. Проект Закону України «Про медіацію», який ще у 2016 р. пройшов перше читання у парламенті, у 2019 р. було відхилено⁵⁷⁶.

Чи здійснює держава навчання працівників органів і установ, які уповноважені розглядати скарги, за тематикою бізнесу і прав людини?

Ні, таке навчання не здійснюється.

⁵⁷³ Anthony Williams, Ukraine's Business Ombudsman opens doors, European Bank for Reconstruction and Development, 20 May 2015, available at: <https://www.ebrd.com/news/2015/ukraines-business-ombudsman-opens-doors.html>.

⁵⁷⁴ <https://boi.org.ua/en/complainttop/>

⁵⁷⁵ <https://boi.org.ua/en/>

⁵⁷⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.

5. РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Чи надала держава НІПЛ мандат, який дозволяє йому:

- (1) отримувати та обробляти скарги, пов'язані з негативними наслідками бізнес-діяльності для прав людини;**
- (2) надавати допомогу заявникам, наприклад, через посередництво, примирення, експертну підтримку або юридичну допомогу;**
- (3) сприяти підвищенню обізнаності щодо запобігання та виправлення негативних наслідків від бізнес-діяльності для прав людини;**
- (4) забезпечити підготовку відповідних зацікавлених сторін щодо їхнього доступу до засобів захисту від негативних впливів на права людини, пов'язаних із бізнесом; та / або**
- (5) надавати консультації щодо того, який засіб правового захисту отримати?**

Спеціальних норм, які б врегулювали повноваження Уповноваженого з прав людини у випадках порушення прав людини з боку бізнесу, чинне законодавство України не має. Але загальний мандат Уповноважено-

го і закріплені за ним чинним законодавством України повноваження дозволяють йому виконувати перелічені функції.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 11.

Підприємства повинні поважати права людини. Це означає, що вони повинні уникати порушень прав людини інших людей і повинні усувати несприятливий вплив на права людини, який зумовлює їх діяльність.

Керівний принцип 12.

Відповідальність підприємств щодо дотримання прав людини охоплює собою визнані на міжнародному рівні права людини – в розумінні, як мінімум, тих, які закріплені в Міжнародному Біллі прав людини, а також принципів, що стосуються основоположних прав, названих у Декларації Міжнародної організації праці (МОП) основних принципів та прав у світі праці.

Керівний принцип 13.

Відповідальність щодо дотримання прав людини вимагає, щоб підприємства:

- (а) уникали здійснення або сприяння здійсненню негативного впливу на права людини, який зумовлено діяльністю підприємств, та усунули наслідки такого впливу у разі їх виникнення;
- б) прагнули запобігти або пом'якшити несприятливі наслідки для прав людини, які безпосередньо пов'язані з діяльністю підприємства, його продукцією чи послугами, або зумовлені діловими відносинами підприємства, навіть якщо при цьому вони не сприяли настанню таких наслідків.

Керівний принцип 14.

Відповідальність підприємств щодо дотримання прав людини поширюється на всі підприємства незалежно від їх розміру, сфери діяльності, умов діяльності, форми власності та структури. Тим не менш, масштаби та складність засобів, за рахунок яких підприємства виконують зобов'язання у сфері прав людини, можуть відрізнятися залежно від цих чинників та серйозності негативних впливів на права людини, зумовлених діяльністю підприємства.

Керівний принцип 15.

Для забезпечення виконання зобов'язань із дотримання прав людини підприємства повинні запровадити політику та процедури, що відповідають їх розмірам та умовам діяльності, включаючи:

- (а) політику відданості зобов'язанням із дотримання прав людини;
- (б) процедуру забезпечення належної обачності щодо прав людини для встановлення, запобігання, пом'якшення та надання звітності про спричинений вплив на права людини або сприяння такому впливу;
- (с) процедури відшкодування шкоди, завданої будь-якими негативними впливами на права людини, які підприємства вчиняють або сприяють такому.

Керівний принцип 16.

На підтвердження своєї відповідальності за дотримання прав людини підприємства повинні висловити свою відданість зобов'язанням у сфері прав людини за допомогою заяви, яка:

- (а) затверджується на найвищому рівні керівництва підприємства;
- (б) підготовлена з урахуванням висновків внутрішньої та/або зовнішньої експертизи;
- (с) фіксує очікуване підприємством ставлення до прав людини з боку співробітників, ділових партнерів та інших сторін, безпосередньо пов'язаних з його діяльністю, продукцією чи послугами;
- (д) є загальнодоступною, оприлюдненою і поширеною всередині підприємства для усього персоналу та ззовні – для ділових партнерів та інших сторін, які мають стосунок до діяльності підприємства;
- (е) відображається в політиці та процедурах діяльності, за рахунок яких ця заява впроваджується у практику функціонування всього підприємства.

Коректне базове оцінювання показників, включених до цього розділу, є утрудненим через низьку корпоративну прозорість українських компаній. З метою заповнення цього розділу було проаналізовано веб-сайти усіх українських корпорацій, які входять до Глобального договору ООН, а також додатково сайти підприємств, які заявляють про свою високу корпоративну соціальну відповідальність. Усього проаналізовано сайти 50 компаній.

Інформація, наведена у цьому розділі, доповнена також показниками, зібраними за результатами опитування суб'єктів господарювання, яке ініціювало Міністерство юстиції України.

У цілому, для України є характерною проблема низької корпоративної прозорості. Так, у лютому 2017 р. результати дослідження «Прозорість корпоративної звітності 2016 р.», представленого Transparency International Ukraine, засвідчили, що тільки 32% приватних і публічних компаній України дотримуються принципів прозорості й підзвітності. Вони отримали більше 5 із 10 можливих балів у рейтингу прозорості корпоративної звітності⁵⁷⁷.

Дослідження охоплювало собою 100 державних і приватних підприємств в Україні з запитом про наявність такої інформації на веб-сайтах компаній: Статут, Антикорупційна політика, Моральний кодекс, Норми і процедури, Інформація про тип власності (корпоративна

структура), Фінансовий звіт, Інформація про корпоративну діяльність з іноземними підрядниками, Наявність англомовної версії сайта.

За результатами дослідження, 40 українських компаній опублікували достатньо добрі антикорупційні програми на своїх сайтах⁵⁷⁸.

62 компанії отримали менше 5 балів, 30 компаній отримали ноль балів.

57 компаній мають антикорупційні програми, але не публікують їх на своїх веб-сайтах⁵⁷⁹.

У травні 2017 р. Transparency International Ukraine, уряд України і консорціум «Відкрите володіння» підписали Меморандум про взаєморозуміння з метою включення інформації про бенефіціарне право України до глобального реєстру відкритого володіння⁵⁸⁰.

18 вересня 2018 р. український парламент прийняв Закон «Про забезпечення прозорості у добувних галузях». Нове законодавство встановлює правові принципи збору, розкриття і поширення даних про добувні галузі України. Активісти називають його важливим кроком на шляху до прозорості й підзвітності у нафтогазовому і гірничодобувному секторах країни⁵⁸¹.

За результатами іншого дослідження, яке проводив Центр корпоративної соціальної відповідальності, середній рівень відкритості державних підприємств – 10% порівняно з 19% приватних компаній. Жодна з

⁵⁷⁷ Dmytro Yakymchuk and Yuriy Voitsitskyi, Transparency in Corporate Reporting in Ukraine: Private and State-Owned Enterprises, Transparency International Ukraine, 2016, available at: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2017/02/TRAC_ti_rating_eng_web-1.pdf.

⁵⁷⁸ Transparency International Ukraine (TI Ukraine), 62% of top companies of Ukraine do not meet transparency standards, 21 February 2017, available at: <https://ti-ukraine.org/en/news/62-of-top-companies-of-ukraine-do-not-meet-transparency-standards-ti-ukraine/>.

⁵⁷⁹ Там само.

⁵⁸⁰ TI Ukraine, Ukraine takes important first step towards ending corporate secrecy, 1 June 2017, available at: https://transparency.org/news/feature/ukraine_takes_important_first_step_towards_ending_corporate_secretcy.

⁵⁸¹ Extractive Industries Transparency Initiative, Law of Ukraine # 2545-VIII «On Transparency in Extractive Industries», October 2018, available at: https://eiti.org/sites/default/files/documents/ukraine_law_6229_on_ensuring_transparency_in_extractive_industries.pdf.

представлених у рейтингу державних компаній не оприлюднює на сайті фінансові звіти. Жоден з сайтів не надає інформації з визначення основних груп стейкхолдерів та механізмів взаємодії з ними. Питання охорони довкілля висвітлює тільки сайт НАЕК «Енергоатом», і лише Південно-Західна залізниця розміщує на сайті інформацію про результати впровадження політики роботи з персоналом. Є системні проблеми з висвітленням інформації на сайтах державних компаній щодо:

- системи корпоративного управління державних підприємств та чіткого розподілу компетенції між органами управління компанії;
- кодексів поведінки компаній та їх інтегрованості в бізнес-стратегію та операційні процеси;
- антикорупційної політики і механізми проведення тендерів;
- поширення стандартів відповідальної поведінки на постачальників, підрядчиків та партнерів⁵⁸².

Рівень обізнаності українських компаній з Керівними принципами ОЕСР для багатонаціональних компаній, а також поінформованості про створення при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України Національного контактного пункту – 15,5% і 8% відповідно. Тільки третина компаній, які знають про створення НКП, вважають, що він повинен розглядати скарги від стейкхолдерів щодо безвідповідальної поведінки бізнесу. Незважаючи на це, готовність співпрацювати з НКП у разі, коли на компанію будуть скаржитися, досить висока – 75% компаній, які знають про створення НКП, заявили про готовність до співпраці⁵⁸³. За результатами цього ж опитування: більшість респондентів (75%) розуміє соціальну відповідальність як політику розвитку і поліпшення умов праці персоналу. Третина опитаних – як інвестиції в розвиток регіону та захист і підтримку споживачів.

⁵⁸² <http://csr-ua.info/csr-ukraine/news/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8/>

⁵⁸³ http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf.

1. ПОЛІТИКА ВІДДАНОСТІ ПРАВАМ ЛЮДИНИ

Чи існують у підприємства конкретні і публічно доступні зобов'язання щодо політики у сфері прав людини, які деталізують обов'язки та очікування підприємств щодо прав людини і застосовуються протягом всієї їх діяльності? Чи поширюють компанії свої заяви щодо відданості правам людини так, щоб до них мали доступ відповідні зацікавлені сторони та їхні ділові партнери?

Наявність такої заяви, зробленої публічно й поширеної через свій веб-сайт, не є загальною практикою в Україні. Однак окремі компанії, особливо транснаціональні, впроваджують відповідні політики, але переважно як частину Кодексів корпоративної етики, а не окрему заяву про відданість саме правам людини.

Серед 29 компаній, які є членами Глобального договору ООН (а отже, кожна з них направила до Глобального договору лист про відданість правам людини), тільки 5 компаній розмістили на своїх сайтах заяви про відданість правам людини.

Водночас навіть наявні нечисленні приклади заяв про відданість правам людини переважно:

- не включають посилань на мінімальні міжнародні стандарти у сфері прав людини, викладені у Міжнародному біллі про права, принципи, в Декларації МОП, посилання на більш спеціальні стандарти, актуальні для конкретної сфери діяльності;
- не ставлять питання про необхідність охопити названою політикою увесь ланцюг поставок, інтегрувати стандарти захисту прав людини до змісту договорів, які укладає компанія.

Чи беруть участь господарючі суб'єкти в ініціативах, релевантних відповідальності бізнесу за дотримання прав людини, таких як Глобальний договір ООН (UN Global Compact), Глобальна мережева ініціатива (Global Network Initiative), Міжнародний кодекс поведінки для приватних служб охорони (International Code of Conduct for Private Security Service Providers Association), Добровільні принципи Ініціативи з безпеки і прав людини (Voluntary Principles on Security and Human Rights Initiative), Ініціатива прозорості у добувних галузях (Extractive Industries Transparency Initiative), Ethical Trading Initiative, Fair Labor Association?

В UN Global Compact бере участь 29 українських господарюючих суб'єктів.

У Global Network Initiative (GNI) немає українських компаній.

В Міжнародному кодексі поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки (ICoCA) бере участь одна українська компанія – Ukrainian Private Military Company.

У таких ініціативах як Voluntary Principles on Security and Human Rights Initiative, Ethical Trading Initiative, Fair Labor Association, українських учасників немає.

В Extractive Industries Transparency Initiative бере участь уряд України.

2. ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАНІЇ

Політика компанії у сфері прав людини має відповідати таким вимогам:

- зобов'язання компанії поважати права людини мають бути схвалені (затверджені) на вищому рівні керівництва компанії – генеральним директором, радою директорів;
- рада директорів або інші керівні органи повинні мати стимули виконувати зобов'язання компанії у сфері прав людини;
- на підприємстві має існувати чітка система підзвітності й відповідальності щодо дотримання й виконання зобов'язань компанії у сфері прав людини;
- політика компанії у сфері прав людини має періодично оновлюватися;
- компанія має не просто оприлюднювати свою політику у сфері прав людини, у першу чергу забезпечувати доступ працівників компанії до ознайомлення з нею, але й проводити навчання працівників з питань бізнесу і прав людини, розробляти методичні вказівки, стимули для працівників дотримуватися стандартів у

сфері прав людини;

- персонал компанії, який відповідає за вироблення й реалізацію політик компанії у сфері прав людини, має володіти належними професійними компетенціями.

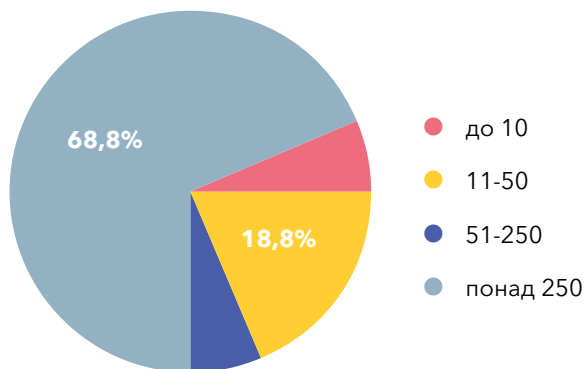
Вивчення сайтів українських компаній не виявило суб'єктів господарювання, які б відповідали заявленим критеріям.

Результати проведеного Міністерством юстиції України опитування (опитування проводилось у період лютий-травень 2019 р.; усього за цей час у ньому взяли участь 28 компаній) також підтверджують наведений загальний висновок.

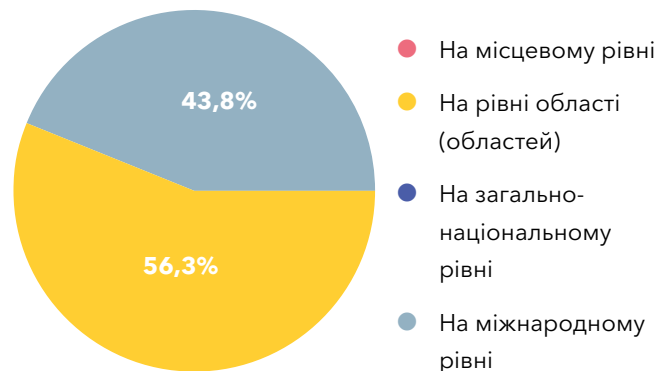
В опитуванні взяли участь суб'єкти господарювання, які представляють різні галузі господарської діяльності, серед яких: сільське господарство, добувна промисловість, енергетика, будівництво, транспорт, фінансова та/або страхова діяльність, реклама, відпочинок та/або розваги, юридичні послуги, тютюнова галузь, автомобільний бізнес.

Переважає більшість компаній, які надали свої відповіді:

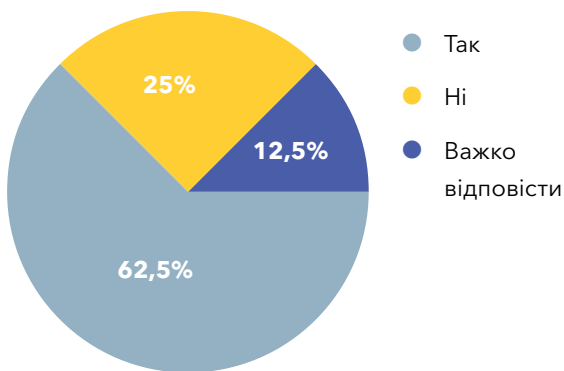
- мають більше ніж 250 найманих працівників

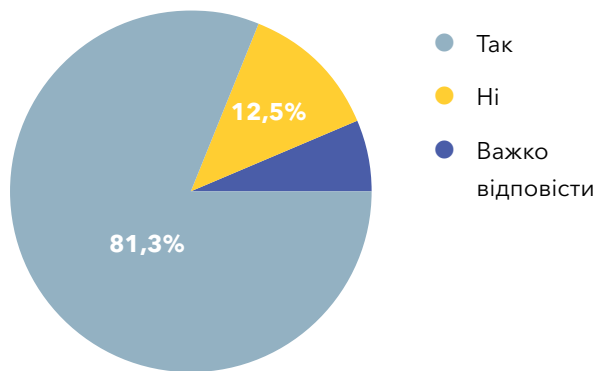
- працюють на міжнародному або на національному рівні

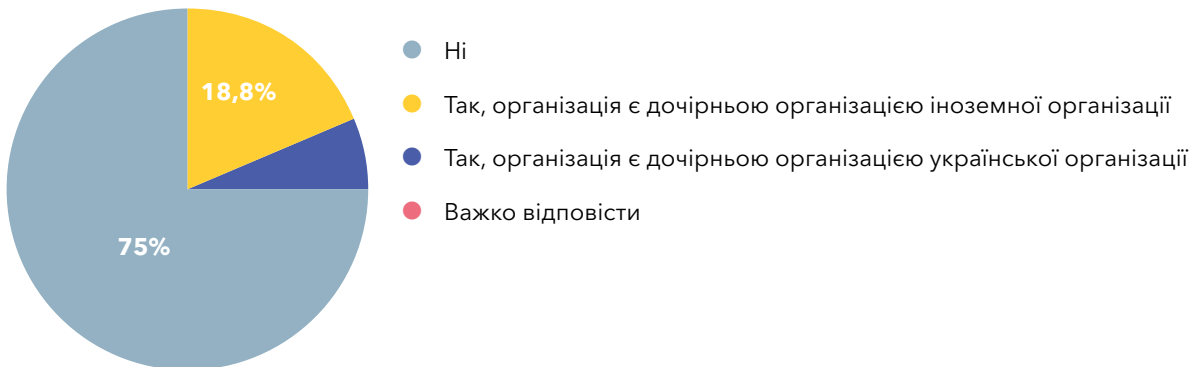
- постачають послуги чи товари за кордон

- купують послуги чи товари за кордоном

- не є дочірніми організаціями інших іноземних або українських компаній

В цілому, представники бізнесу, які взяли участь в опитуванні, демонструють розуміння взаємозв'язку ведення бізнес-діяльності і прав людини:

- усі опитані погодились, правами людини у цьому аспекті охоплюються умови праці, режим праці і відпочинку, а також захист персональних даних;
- переважна більшість опитаних погодилась з тим, що рівень оплати праці, рівність оплати праці чоловіків та жінок за умови виконання еквівалентного об'єму роботи, об'єднання працівників у профспілки, питання дитячої праці, дискримінація та домагання на робочому місці, можливість працівників сповідувати

свою релігію чи релігійні погляди, можливість працівників висловлювати невдоволення рішеннями, пов'язаними з їх працевлаштуванням та оскаржувати їх, вплив господарської діяльності організації на навколишнє природне середовище та місцеві громади, також є питаннями прав людини в діяльності суб'єктів господарювання;

- водночас, лише 6% опитаних бачать можливий вплив на права людини в діяльності приватних чи державних охоронних структур із захисту активів комерційних організацій; 50% погоджується з тим, що питання сплати податків також пов'язані з впливом компанії на права людини.

Для відповіді на запитання щодо поняття «прав людини», яке може бути складним для визначення і в суспільстві побувають різні погляди щодо його значення,

було запропоновано обрати, які з наведених нижче аспектів ведення бізнесу та працевлаштування охоплюються поняттям «права людини»?

Аспекти ведення бізнесу	Охоплюється, %	Не охоплюється, %	Важко відповісти, %
Умови праці	100	-	-
Режим праці і відпочинку	100	-	-
Рівень оплати праці	94	6	-
Об'єднання працівників у профспілки	82	12	6
Дитяча праця	88	12	-
Дискримінація та домагання на робочому місці	88	6	6
Захист персональних даних та право працівників на приватність	100	-	-
Можливість працівників сповідувати свою релігію чи релігійні погляди	88	12	-
Рівність оплати праці чоловіків та жінок за умови виконання еквівалентного об'єму роботи	94	6	-
Можливість працівників висловлювати невдоволення рішеннями, пов'язаними з їх працевлаштуванням та оскаржувати їх	94	6	-
Вплив господарської діяльності організації на навколишнє природне середовище та місцеві громади	88	12	-
Діяльність приватних чи державних охоронних структур із захисту активів комерційних організацій	6	82	12
Сплата податків	50	38	12

100% опитаних заявляє, що повага до прав людини є обов'язком не тільки органів державної влади, але й суб'єктів господарювання, і повністю погоджується з тим, що сфера прав людини є актуальною для бізнесу, незалежно від масштабів та сфери його діяльності.

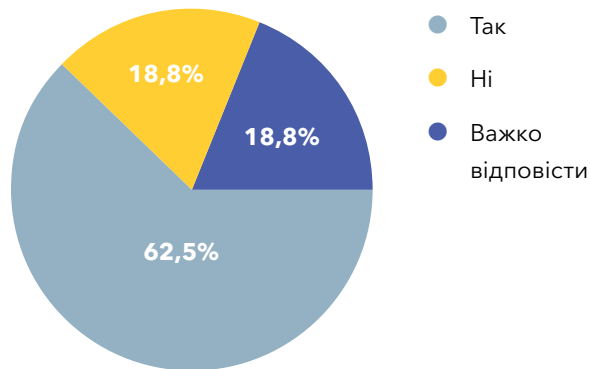
Водночас, учасники опитування демонструють невпевненість, відповідаючи на питання, чи означає повага до прав людини здійснення благодійницької діяльності на користь суспільства (наприклад, надання благодійних внесків, фінансової підтримки місцевих ініціатив, заснування стипендій тощо). 38% опитаних продемонстру-

вали готовність погодитись із цим твердженням. Такі результати вказують на досить поширене серед бізнесу переконання, що здійснюючи благодійницькі акції, демонструючи інші прояви корпоративної соціальної відповідальності в такому її значенні, він реалізує свої зобов'язання у сфері прав людини.

Більшість опитаних (82%) погодилися із тим, що увага до прав людини має приділятися усіма компаніями, незалежно від того, чи провадять вони діяльність за кордоном і чи співпрацюють з іноземними компаніями.

Твердження у сфері бізнесу і прав людини	Погоджуюсь, %	Не погоджуюсь, %	Важко відповісти, %
Повага до прав людини є обов'язком органів державної влади, а не суб'єктів господарювання	-	100	-
Сфера прав людини є актуальною для бізнесу, незалежно від масштабів та сфери його діяльності	100	-	-
Повага до прав людини означає здійснення благодійницької діяльності на користь суспільства (наприклад, надання благодійних внесків, фінансової підтримки місцевих ініціатив, заснування стипендій тощо)	19	62	19
Увага до прав людини має приділятися більшою мірою компаніями, що провадять діяльність за кордоном або співпрацюють з іноземними компаніями	6	82	12

62,5% опитаних компаній заявили, що мають внутрішній документ, яким визначається політика організації у сфері прав людини.

Водночас, ті, хто відповів позитивно на питання про наявність у компанії політики у сфері прав людини, дали такі відповіді щодо її змісту:

- у 78% політика організації у сфері прав людини регламентується внутрішнім документом, що присвячений іншій тематиці (наприклад, корпоративній соціальній відповідальності чи сталому розвитку);
- 34% компаній, які мають політику у сфері прав людини, тим не менше, не роблять її текст публічно доступним, зокрема, не розміщують на веб-сайті організації тощо;

- в середньому 80% вказують, що співробітникам організації було забезпечено ознайомлення зі змістом такого внутрішнього документа щодо прав людини (наприклад, через проведення тренінгів, навчань), організації заявляють, що вживають заходи щодо забезпечення дотримання такого внутрішнього документа співробітниками організації (наприклад, через введення системи заохочень чи штрафів), що ними проводились у процесі розробки такого внутрішнього документа консультації зі співробітниками організації та іншими зацікавленими сторонами;
- 78% опитаних заявляють, що такий внутрішній документ містить положення про заборону дискримінації.

Водночас, внутрішні політики у сфері прав людини передбачають проведення оцінки впливу діяльності компанії на сферу прав людини лише у половини опитаних компаній.

На питання, до обов'язків якої посадової особи в організації віднесено забезпечення дотримання прав людини в діяльності організації, 56 % опитаних вказало керівні посади (виконавчий директор, партнер, голова правління тощо). Серед згадуваних у відповідях варіантів також були: фахівець по роботі з персоналу, фахівець з фінансових питань, фахівець з маркетингу та комунікації, фахівець з корпоративної соціальної відповідальності, профком, служба комплаєнсу.

Опитування також продемонструвало, що більшість компаній не проводять досліджень того, які аспекти

прав людини можуть стосуватись чи бути пов'язаними із діяльністю організації чи її постачальників (тільки 38% опитаних заявили про проведення таких дій), не оцінюють вплив своїх послуг, продукції, виробничих циклів на права людини (лише 44% заявляють про проведення таких оцінок). 50% вказують, що використовують стандарти у сфері прав людини як мірило оцінки впливу своєї діяльності.

Відсоток компаній, які забезпечують обговорення адміністрування їх впливу на права людини на рівні правління або вищого керівництва, є вищим (62%) за відсоток компаній, які консультувалися із зацікавленими сторонами, у тому числі з працівниками та місцевими громадами з питань, пов'язаних з правами людини (56%).

Дії організації з виявлення ризиків порушення прав людини	Так, %	Ні, %	Важко відповісти, %
Організація досліджувала, які аспекти прав людини можуть стосуватись чи бути пов'язаними із діяльністю організації чи її постачальників	38	44	18
Організація використовувала стандарти у сфері прав людини як мірило оцінки впливу та її діяльності	50	38	12
Організація проводила оцінку впливу її послуг, продукції та виробничих циклів на права людини	44	44	12
Організація консультувалася із зацікавленими сторонами, у тому числі з працівниками та місцевими громадами з питань, пов'язаних з правами людини	56	32	12
Організація забезпечувала обговорення адміністрування її впливу на права людини на рівні правління або вищого керівництва	62	32	6

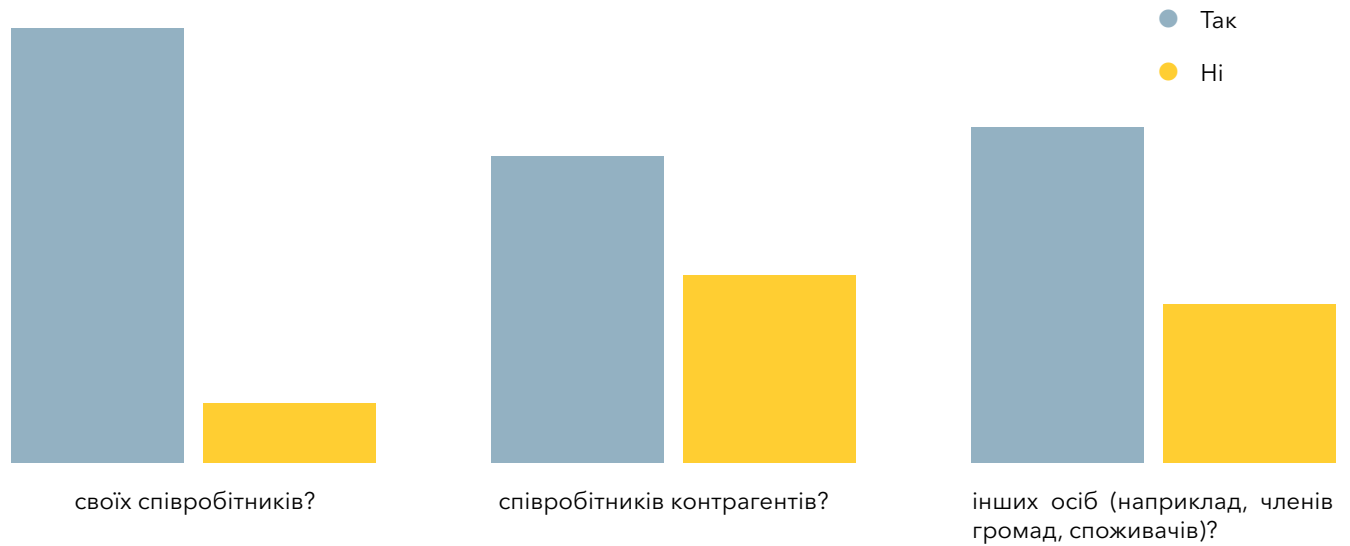
Компаніям, які взяли участь в опитуванні, також було запропоновано відзначити серед категорій порушень прав людини ті, ризик виникнення яких міг би потенційно мати місце у сфері їх діяльності, у секторі економіки організації або в ланцюзі поставок відповідної організації.

В цілому, опитані компанії оцінюють ризик порушення прав людини як у своїй діяльності, так і в секторі економіки або в ланцюзі поставок вкрай низько. У своїй організації найбільш вірогідним компанії вважають

ризик забруднення навколишнього природного середовища (38%), дискримінації (32%), порушення права на приватність (32%) і ризик неналежних умов праці (32%). Найнижчим є ризик використання дитячої праці (6%) і порушення права на об'єднання у профспілки (0%). Приблизно так само учасники опитування оцінюють ризик порушення прав людини в цілому в секторі економіки. Компанії демонструють низьку готовність відповідати на питання щодо можливого ризику порушень прав людини у ланцюзі поставок.

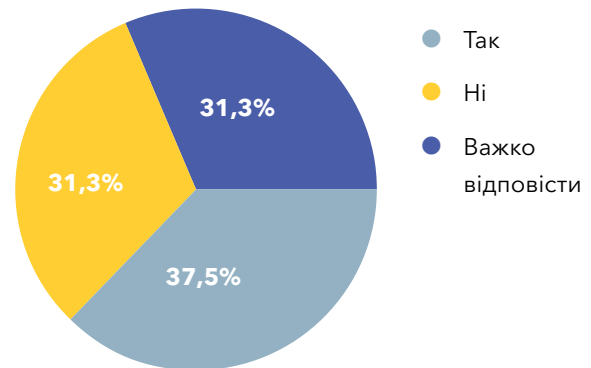
Категорії порушень прав людини	Виникнення ризику неможливе, %	Можливе у сфері діяльності організації, %	Можливе в секторі економіки, %	Можливе в ланцюзі поставок, %	Важко відповісти, %
Дискримінація (наприклад, щодо жінок, осіб з інвалідністю чи представників релігійних меншин в процесі працевлаштування або на робочому місці відносно просування по роботі, оплати праці, звільнення тощо)	38	32	25	12	18
Неналежні умови праці (наприклад, надмірна або неоплачувана понадурочна робота, робота без офіційного працевлаштування, невіплата заробітної плати або виплата заробітної плати нижче мінімальної тощо)	38	32	25	25	12
Використання дитячої праці (всупереч закону (наприклад, на небезпечних роботах))	88	6	6	12	6
Порушення права на об'єднання у профспілки (наприклад, заборона вступу до профспілки, протидія реалізації права на страйк тощо)	75	-	-	6	18
Небезпечні умови праці	44	18	25	18	6
Забруднення навколишнього природного середовища (наприклад, повітря, вод, ґрунтів)	44	38	38	18	-
Перешкоджання реалізації права на мирні зібрання або свободі слова охоронними структурами	68	6	12	6	12
Порушення права на приватність (наприклад, щодо персональних даних співробітників або клієнтів)	38	32	25	12	12

Переважна більшість компаній заявила про наявність у них механізмів розгляду скарг, поданих їй співробітниками (88%), співробітниками контрагентів (62%) та іншими особами – споживачами, представниками громади тощо (68%).

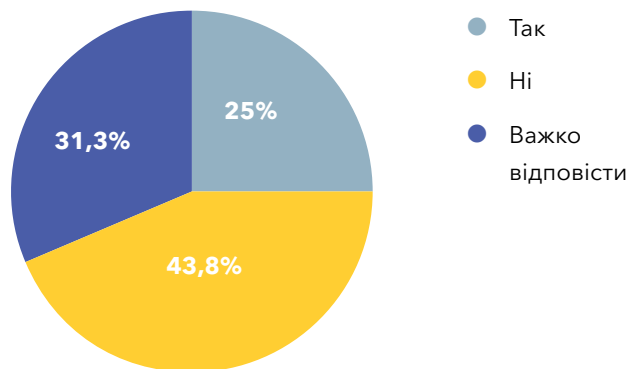

На питання, які саме питання зі сфери захисту прав людини мали своїм предметом такі скарги, компанії відповіли: неналежні умови обслуговування людей з інвалідністю, забруднення навколишнього природного середовища, дискримінації жінок при наймі на роботу.

37,5 % опитаних компаній відповіли, що до них зверталися клієнти, постачальники чи інвестори з питанням про те, яким чином організація запобігає порушенням прав людини.

Лише 25% компаній, які взяли участь в опитуванні, зверталися до своїх клієнтів або постачальників з питанням про те, як вони запобігають порушенням прав людини.

Щодо перешкод, з якими організації стикаються в контексті дотримання прав людини, то найбільш релевантними для себе організації вважають:

- Цьому питанню не приділяється значної уваги у бізнес-середовищі (56%)
- Нестача довіри та комунікації з громадськістю (56%)
- Нестача необхідних знань серед працівників контрагентів (50%)
- Небезпека збільшення ризику завдання репутаційних втрат (38%)
- Слабке забезпечення виконання національного законодавства органами виконавчої влади (38%)

Такі фактори як нестача знань щодо обов'язків організації у сфері прав людини, нестача необхідних для цього ресурсів організації, недостатність необхідних знань серед працівників компанії, невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам, врахування прав людини знизить ефективність господарської діяльності організації, нестача необхідної співпраці між підприємствами відповідного сектору економіки, організації не відзначили як такі, що є перешкодами для забезпечення дотримання прав людини.

Серед кроків, які були б корисними в контексті забезпечення поваги до прав людини з боку відповідної організації, було відзначено такі:

- збільшення обізнаності громадського сектору в сфері захисту прав людини;
- підвищення уваги ЗМІ до проблематики бізнесу і прав людини;
- проведення конференцій, консультацій, тренінгів з проблематики прав людини для бізнесу, поширення навчальних матеріалів, коротких відео;
- ефективне забезпечення органами державної влади дотримання прав людини;
- підвищення обізнаності до теми прав людини серед підприємців у ланцюгах поставок.

44% опитаних організацій хотіли б отримувати консультаційну підтримку щодо тематики «Бізнес і права людини» від Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Серед можливих джерел отримання такої підтримки також було відзначено: в цілому правничу спільноту (19%), органи виконавчої влади, постійно діючий просвітницький центр, Глобальний договір ООН тощо.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 17.

Для встановлення фактів негативного впливу, запобігання, пом'якшення наслідків такого впливу на права людини та звітування щодо того, як підприємства усувають ці наслідки, вони повинні запровадити процедури забезпечення належної обачності щодо прав людини. Цей процес має включати оцінку реальних та потенційних впливів на права людини, урахування результатів оцінювання та вжиття заходів на підставі отриманих висновків, відстеження змін та розповсюдження інформації про наслідки впливу. Належна обачність щодо прав людини характеризується тим, що вона:

- (а) стосується несприятливих наслідків для прав людини, які підприємство може створити або сприяти їх створенню своєю діяльністю або які можуть бути безпосередньо пов'язані з його діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок участі підприємства у ділових відносинах;
- (б) залежатиме від розміру підприємства, ризику значних впливів на права людини і характеру та умов його діяльності;
- (с) носить постійний характер, з урахуванням того, що ризики щодо прав людини можуть змінюватися з часом, разом із змінами форми діяльності підприємства та умов його діяльності.

Керівний принцип 18.

Для оцінки ризиків щодо прав людини підприємства повинні встановлювати та оцінювати будь-які фактичний чи потенційний негативні впливи на права людини, спричинені діяльністю підприємства або його діловими стосунками. Цей процес повинен:

- (а) базуватись на внутрішній та/або незалежній зовнішній експертизі з прав людини;
- (б) включати широкі обговорення з потенційно уразливими групами та іншими відповідними зацікавленими сторонами, враховуючи розмір підприємства та характер і умови його діяльності.

Керівний принцип 19.

З метою запобігання та пом'якшення несприятливих наслідків для прав людини підприємства повинні інтегрувати результати оцінки їх впливу на права людини у відповідні внутрішні функції та процеси та вжити на підставі цього належні заходи.

(a) Ефективна інтеграція вимагає, щоб:

(i) відповідальність за усунення таких впливів покладалась на відповідний функціональний підрозділ відповідного рівня у межах підприємства;

(ii) внутрішні процеси прийняття рішень, видатки з бюджетних коштів та системи контролю дозволяли ефективно реагувати на такі впливи.

(b) Відповідні дії будуть залежати від:

(i) того, чи підприємство вчиняє або чи сприяє вчиненню негативного впливу на права людини, чи його участь обумовлена лише тим, що несприятливий вплив пов'язаний безпосередньо з діяльністю підприємства, продукцією або послугами у межах ділових відносин;

(ii) ефективності існуючих механізмів для усунення негативного впливу.

Керівний принцип 20.

Для того, щоб перевірити, чи усуваються наслідки негативного впливу на права людини, підприємствам слід відстежувати ефективність вжитих ними заходів. Відстеження має:

(a) ґрунтуватися на відповідних якісних та кількісних показниках;

(b) враховувати висновки як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, включаючи думку зацікавлених сторін.

Керівний принцип 21.

Для забезпечення звітності щодо усунення наслідків негативного впливу на права людини підприємства повинні бути готовими повідомити про це публічно за межами підприємства, особливо якщо зацікавлені сторони (особи, права людини яких були безпосередньо порушені) чи особи, які виступають від їх імені, висловлюють занепокоєння з цього приводу. Підприємства, діяльність або умови діяльності яких створюють ризик значного впливу на права людини, повинні офіційно звітувати про те, як вони усувають наслідки такого впливу. У будь-якому випадку повідомлення повинні:

a) мати таку форму та представлятись з такою періодичністю, що дозволяє відображати вплив діяльності підприємств на права людини, та є доступними цільовій аудиторії;

(b) містити інформацію, яка є достатньою для оцінки відповідності заходів підприємства у відповідь на особливі випадки впливів на права людини;

(c) при цьому не створювати ризики для зацікавлених сторін, персоналу або щодо законних вимог про комерційну конфіденційність.

В цій частині суб'єкти господарювання оцінюються за такими показниками:

- чи виступають стандарти у сфері прав людини критерієм для оцінки ризиків від діяльності компанії та її можливого впливу на права людини;
- чи визначає компанія фактичний і потенційний вплив своєї діяльності на права людини, а також вплив, безпосередньо пов'язаний з операціями, продуктами чи послугами, які охоплюються ланцюгами поставок такої компанії або іншими договірними і недоговірними зв'язками такої компанії;
- чи оцінює компанія вплив на права людини як ключовий показник своєї діяльності й розвитку бізнесу, важливість якого є рівною виходу на нові ринки збуту тощо;
- чи здійснюється оцінка впливу на діяльність компанії в цілому, а кожного окремого проекту, який реалізує компанія;
- чи включають процеси оцінки консультації з зацікавленими сторонами;
- чи звертається окрема увага на права і потреби уразливих груп, чи враховується принцип гендерної рівності на кожному етапі діяльності компанії;
- чи забезпечують компанії, щоб результати оцінки впливу їх діяльності були зрозумілі зацікавленим сторонами, доведені до їх відомої, реально діючої на відповідному рівні, у тому числі завдяки відданості вищого керівництва ідеї прав людини й забезпеченню узгодженої співпраці між різними структурними підрозділами компанії;
- чи виділяє компанія адекватні ресурси, у тому числі фінансові й людські, для врахування результатів оцінки в діяльності компанії;
- чи використовує компанія наявні в неї важелі впливу, щоб пом'якшити ризики негативного впливу на права людини з боку її контрагентів чи інших суб'єктів господарювання;
- у тих випадках, коли необхідно розставити пріоритети, чи розглядає компанія серйозність наслідків для прав людини як основний критерій своїх подальших дій.

Національне оцінювання базових показників у сфері бізнесу та прав людини в Україні охопило собою усі три основи Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини:

I. ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ ВІД ПОРУШЕНЬ З БОКУ ТРЕТІХ ОСІБ, У ТОМУ ЧИСЛІ З БОКУ БІЗНЕСУ.

Україною ратифіковано всі базові міжнародно визнані стандарти у сфері прав людини, релевантні тематиці бізнесу і прав людини. Водночас, лишаються не ратифікованими: Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, 38 конвенцій МОП, у тому числі: Конвенція № 97 про працівників-мігрантів, Конвенція № 141 про організації сільських працівників та їхню роль в економічному і соціальному розвитку, Конвенція № 148 про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях та низка інших.

Самі Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини не є юридично обов'язковим документом, вони не підлягають ратифікації. У січні 2019 р. Міністерство юстиції України заявило про початок роботи над імплементацією Керівних принципів. Відповідний напрямок включено також до пріоритетів роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Той факт, що Україна перебуває на початковому етапі імплементації Керівних принципів пояснює прогалини у цьому процесі, виявлені в результаті НОБП:

- Україна не вживає системних заходів щодо поширення інформації про Керівні принципи, відсутні вказів-

ки щодо їх імплементації, не ведеться діяльність щодо підвищення обізнаності громадян про Керівні принципи;

- станом на травень 2019 р. Україною не було висловлено заяви про свої очікування щодо того, що бізнес, доміцільований на території та / або під юрисдикцією України, має поважати права людини;
- держава: не вживає кроків щодо визначення видів підприємницької діяльності, які становлять найвищий ризик порушення прав людини; не розробляє методичних рекомендацій та / або вказівок щодо виявлення й мінімізації ризику негативного впливу на права людини у відповідних сферах господарської діяльності; не визначає, який вплив здійснює бізнес на уразливі групи населення.

Результати Національного оцінювання свідчать про такі проблеми у сферах, де вплив бізнесу на права людини є найбільш значним:

Сфера праці: а) високий рівень незадекларованої праці / неформальної зайнятості (за офіційною статистикою 22,9% зайнятого населення працює без офіційного оформлення); б) відсутність належного правового регулювання онлайн роботи (мають місце випадки невивлати винагороди за роботу, відсутність офіційного працевлаштування, дискримінація, відсутність належного контролю з боку органів державної влади); в) недостатній правовий захист від загрози примусової праці, мають місце випадки торгівлі людьми з метою трудової експлуатації як всередині України, так і за кордоном; г) недостатня ефективність механізмів реагування на випадки заборгованості із виплати заробітної

плати; г) нерівність в оплаті праці – мають місце випадки гендерного розриву в оплаті праці, диспропорції між оплатою праці керівників і рядових працівників одного й того ж підприємства, значного розриву в оплаті праці між сферами діяльності та регіонами України тощо; д) недостатність трудових гарантій працівників при неповній зайнятості, а також працівників, які працюють за строковими трудовими договорами; е) недостатній захист прав працівників у випадку передачі підприємств, злиття й поглинання; є) відсутність гарантій щодо надання інформації працівникам з питань функціонування підприємства, залучення працівників / їх представниками до обговорення й ухвалення рішень; ж) неузгодженість політики держави щодо захисту українських громадян, які працюють за кордоном; з) відсутність належного правового регулювання протидії мобінгу і сексуальним домаганням на робочому місці.

Найбільший ризик порушення прав людини у сфері зайнятості становлять такі сфери бізнес-діяльності: гірничо-промисловість; неформальний сектор (незаконний видобуток бурштину); текстильна та швейна промисловість.

Діти. Моніторинг дитячої праці в Україні здійснюється нерегулярно і здебільшого за сприянням міжнародних організацій. Серед існуючих проблем: діяльність Інтернет-ресурсів, які пропонують роботу для дітей, містять вакансії та резюме дітей від 10 років (дозвіл батьків для працевлаштування не вимагається); відсутність обов'язкових медичних оглядів у тому числі для дітей і підлітків, які є самозайнятими особами або тих, які працюють у домашніх господарствах у своїх батьків без формального працевлаштування, а також тих, які працюють на вулиці чи в інших громадських місцях. Найгірші форми дитячої праці використовуються у гірничодобувній промисловості при завантаженні, транспортуванні та сортуванні вугілля, а також при ви-

добутку бурштину. Діти, які перебувають у державних дитячих будинках, є особливо вразливими до торгівлі людьми.

Навколишнє середовище і земля. Найбільший ризик порушення прав людини становлять: неконтрольована вирубка лісів, незабезпечення належного державного контролю за використанням пестицидів, скасування заборони на використання азбесту, технічна та технологічна зношеність основних фондів та засобів виробництва в промисловості, низькі темпи впровадження сучасних технологій очищення викидів та безвідходних технологічних процесів, невиконання підприємствами-забруднювачами в установлені строки заходів щодо зниження обсягів викидів до нормативного рівня, відсутність санітарно-захисних зон між промисловими та житловими районами, неконтрольоване розміщення відходів, знищення зелених зон у межах населених пунктів, недостатність фінансування заходів зі зменшення викидів в атмосферне повітря.

Обговорення та взаємодія з громадою. Наявна проблема недостатнього залучення громадськості до обговорення проектів, які реалізуються підприємствами і впливають на життя громади: проведення громадських обговорень лише на етапі планування об'єктів чи майбутньої діяльності, але громадськість вже не може впливати на процеси на наступних етапах реалізації; таке обговорення відбувається тільки за процедурами оцінки впливу на довкілля, а також у процесі обговорення проектів містобудівної документації на місцевому рівні. Це дає можливість доволі широкому колу бізнес-проектів взагалі не проводити попередні громадські обговорення; передбачено проведення громадського обговорення, але не є необхідним отримання згоди (чи схвалення) від місцевої громади на реалізацію проекту. Бізнесу достатньо надати обґрунтовану відповідь на будь-які заперечення з боку громади.

Охорона здоров'я та безпека. Чинне законодавство України у сфері охорони праці засноване переважно на «корегуючих діях», замість підходу, який би засновувався на профілактиці. Основна увага приділяється відшкодуванню нанесеної шкоди, натомість недостатня увага приділяється оцінці можливих ризиків та їх усуненню. Служби охорони праці, які мають бути організовані роботодавцями, не здійснюють усі необхідні дії з гігієни праці, передбачені стандартами МОП і ЄС, зокрема: виявлення й оцінка ризику від впливу небезпечних для здоров'я чинників, що виникають на робочому місці; нагляд за чинниками виробничого середовища та виробничих операцій, котрі можуть несприятливо впливати на здоров'я працівників, враховуючи санітарне обладнання, пункти харчування та приміщення, відведені для них роботодавцем; консультування з питань планування та організації робіт, куди входить організація робочих місць, відбору, догляду і підтримки в належному стані машин та іншого обладнання і речовин, що використовуються в процесі праці; участь у розробленні програм удосконалення виробничих операцій, а також у випробуванні й санітарно-гігієнічній оцінці нового обладнання.

Антидискримінація. Найбільш уразливими групами в українському суспільстві є: жінки (особливо сільські жінки, жінки з інвалідністю, внутрішньо переміщені жінки, ромські жінки, жінки похилого віку), представники ЛГБТК-спільноти, внутрішньо переміщені особи, представники ромської національної меншини, особи з інвалідністю, люди з ВІЛ / СНІД. Спеціальної інституції протидії дискримінації або інституції із забезпечення рівності в Україні немає. Однак питання протидії дискримінації охоплюються повноваженнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Крім того, в Україні наявні Урядовий Уповноважений з питань гендерної рівності, Уповноважений Президента України з прав дитини і Уповноважений Президента

України з прав людей з інвалідністю – ці інституції мають консультативний мандат та не наділені владними чи розпорядчими повноваженнями.

Жінки. Дискримінаційні стереотипи, патріархальні погляди на роль і обов'язки жінок і чоловіків у сім'ї транслиуються в рекламі на замовлення бізнесу. Трудове законодавство України створює умови для вразливого становища жінок. Мають місце проблеми, які зачіпають усі групи жінок: поширене приховане безробіття серед жінок (вони частіше за чоловіків вимушені «користуватися» неоплачуваними відпустками, працювати на умовах неповного робочого дня / тижня тощо); жінки стикаються з відмовами у прийнятті на роботу з причин народження дитини, вагітності, наявності малої дитини, перерви в зайнятості (відпустки по догляду за дітьми). Практика додаткових перерв для годування дитини на робочому місці, облаштування для цього спеціальних місць на українських підприємствах майже відсутня; наявність ситуацій, коли жінки після декрету не можуть відновитися на колишній посаді; професійна сегрегація на ринку праці та ін.

Працівники з сімейними обов'язками. В Україні відсутні додаткові гарантії для працівників, як б створювали умови для поєднання сімейних і трудових обов'язків. Відповідний проект закону перебуває на розгляді Верховної Ради України. Чинне правове регулювання надання відпусток батькам з дітьми є дискримінаційним (зокрема, батько у низці випадків може отримати таку відпустку тільки за умови, що він виховує дитину / дітей без матері).

Люди з інвалідністю стикаються з низкою бар'єрів у сфері працевлаштування, серед яких: принцип розумного пристосування застосовується непослідовно, а недотримання принципу не тягне за собою жодних санкцій; квоти щодо прийому людей з інвалідністю на роботу носять переважно формальний характер; се-

ред роботодавців поширеним є стереотип щодо того, що люди з інвалідністю можуть виконувати лише роботу, яка не потребує спеціальної кваліфікації; не створено механізм для забезпечення права на зайнятість для людей з інтелектуальною або психічною інвалідністю.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО). ВПО стикаються з фактами дискримінації з боку роботодавців: є факти відмови наймати внутрішньо переміщених осіб з огляду на ризик того, що їх працевлаштування буде короткотривалим. Самі ВПО вказують на факти заниження розміру оплати їх праці, що вони пов'язують зі своїм статусом як переселенців. Найважче з числа ВПО працевлаштуватися жінкам з дітьми та особам віком понад 45 років.

ЛГБТІК. В українському суспільстві лишаються поширеними стигма й дискримінаційне ставлення до ЛГБТІК, що знаходить прояв у тому числі у сфері праці, освіти, медичних та інших послуг. Серед найбільш поширених порушень прав представників ЛГБТІК-спільноти: образи, погрози, приниження людської гідності; примушення до звільнення «за власним бажанням»; незаконні відмови в прийомі на роботу; пониження на посаді або відмова в просуванні; упереджене ставлення; незаконне збирання та розголошення конфіденційної інформації; незаконне звільнення; втручання в особисте життя; утиски; відмови у наданні послуг або надання їх не в повному обсязі.

Національні та етнічні меншини. Роботу мають тільки 38% ромських жінок і чоловіків; для багатьох ромів доступні лише сезонні роботи або неофіційне працевлаштування через відсутність належної освіти, документів, а іноді через дискримінацію. Відзначається сегрегація і дискримінація ромів в школах.

Люди, які живуть з ВІЛ/СНІД. Через значну стигматизацію особи з ВІЛ / СНІДом стикаються з дискримінацією у сфері житла та зайнятості. Дослідження

показало, що 15% опитаних українців, які мають ВІЛ / СНІД втратили свою роботу частково або повністю через свій ВІЛ-статус. 41% втратили роботу через дискримінацію, а 65% - через погане здоров'я, пов'язане з ВІЛ.

Оподаткування. Проблема ухилення від сплати податків має високу актуальність для України. В якості причин такої ситуації казується на надмірне податкове навантаження, складність та суперечливість податкового законодавства як на причину ухилення господарючими суб'єктами від оподаткування. В Україні передбачено відповідальність за ухилення від сплати податків, у тому числі кримінальну. Але зв'язок впливу ухилення від сплати податків на права людини розглядається тільки у теоретичному контексті й не є частиною професійної підготовки органів, уповноважених на здійснення контролю у сфері оподаткування.

Торгівля й інвестиції. Чинне законодавство України не вимагає проведення оцінки можливого впливу на права людини при укладенні торговельних та інвестиційних договорів. Законодавство України не містить вимог щодо забезпечення етичного походження товарів і послуг, які імпортуються до України. Працівники органів державної влади, які здійснюють контроль у сфері торгівлі й інвестування, не проходять навчання щодо зв'язку цих сфер діяльності з правами людини.

Інформація і комунікація. На практиці поширеними є скарги громадян на порушення з боку приватного і державного бізнесу права на захист персональних даних. Експерти відзначають, що більшість даних, які люди залишають під час отримання дисконтних карток, реєстрації на веб-сайтах чи заповненні гугл-форм, можуть бути легко викрадені хакерами або передані іншим особам. Спеціальне законодавство у сфері захисту персональних даних є неефективним з точки зору попередження нелегального витоку особистих даних.

Крім того, притягнути особу, яка порушує право людини на захист персональних даних, до відповідальності можна, лише якщо власник даних самостійно помітить порушення конфіденційності і звернеться із відповідною заявою до правоохоронних органів.

Антикорупційне регулювання. Україна має достатньо широку законодавчу базу щодо протидії корупції. Незважаючи на це, рівень корупції не тільки у сфері здійснення державної влади, але й у бізнес-середовищі лишається високим, про що свідчить низка секторальних досліджень і журналістських розслідувань (корупція в енергетичному секторі, у сфері транспорту, в оборонпромі тощо).

Органи, відповідальні за застосування антикорупційних законів, не проходять навчання з питань прав людини, у тому числі щодо зобов'язань бізнесу в сфері прав людини й можливого негативного впливу корупції на права людини.

Викривачі і правозахисники. Ця сфера має прогалини у правовому регулюванні: спеціальний закон, який би захищав права правозахисників та / або викривачів суспільно важливої інформації, в Україні відсутній. Громадські об'єднання мають дуже обмежені можливості здійснювати моніторинг діяльності суб'єктів господарювання. Правозахисники, які працюють у сфері викриття порушень прав людини з боку бізнесу, не мають жодних спеціальних гарантій захисту їх безпеки. Навчання для державних органів щодо викликів, з якими стикаються правозахисники й викривачі, та шляхів їх мінімізації не проводиться.

Due Diligence (механізми забезпечення належної обачності). У законодавстві України відсутні вимоги щодо забезпечення бізнесом належної обачності у сфері прав людини, у тому числі щодо їх дочірніх компаній і постачальників, незалежно від того, де вони працюють – на території України чи поза її межами.

Держава не забезпечує бізнес оглядами кращих практик щодо застосування механізмів забезпечення належної обачності.

Корпоративна структура й управління. Законодавство України не містить положень щодо забезпечення етичної корпоративної поведінки, наприклад, шляхом включення відповідних питань до фінансової звітності, установчих документів, встановлення відповідних вимог до процедури державної реєстрації, введення відповідних вимог щодо діяльності органів управління господарськими товариствами. Винятком є законодавча вимога щодо покладення на підприємства обов'язку подання звіту про управління, який містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності.

Зв'язок бізнесу і держави проявляється у трьох основних напрямках – діяльність державних підприємств, публічні закупівлі і питання приватизації.

Чинне законодавство України не встановлює вимог до державних або контрольованих державою підприємств щодо вжиття заходів із забезпечення належної обачності у сфері прав людини (human rights due diligence). Так само до таких підприємств держава не висуває вимог щодо управління ланцюгами поставок чи жодних інших вимог, які б зобов'язували такі підприємства враховувати права людини у своїй діяльності.

Замовники за публічними закупівлями не вимагають від своїх контрагентів діяти відповідно до вимог щодо захисту прав людини, а також розкривати інформацію про їхні так звані «ланцюжки поставок». Такий критерій, як повага до прав людини, не використовується в якості критерію при проведенні державних закупівель. Відповідні методичні вказівки також відсутні.

Роль держави у забезпеченні поваги бізнесом прав людини в зонах конфліктів. Серед прогалин у забезпеченні поваги бізнесом прав людини в умовах конфлікту – відсутність офіційної заяви щодо зобов'язань у сфері бізнесу та прав людини, відсутність розподілу між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх завдань і повноважень щодо втілення стандартів у сфері бізнесу і прав людини, відсутність розроблених державою методичних рекомендацій, матеріалів та програм тренінгів для роз'яснення ролі різних відомств у просуванні та захисті прав людини в аспекті можливого негативного впливу на них з боку бізнесу, відсутність практики надання роз'яснень для бізнесу щодо ризиків можливого негативного впливу його діяльності на права людини, які загострюються в умовах конфлікту.

Серед порушень прав людини на непідконтрольних територіях: несвоєчасна виплата заробітної плати або повна відсутність виплат; незаконні звільнення, у тому числі вагітних жінок; випадки трудової експлуатації (роботодавці змушують відпрацьовувати робочий час, який не оплачується; вводиться трудова повинність для відпрацювання «комунальних боргів» тощо); порушується безпека транспортних пасажирських перевезень; ціни на продукти харчування і гігієни є значно завищеними, низька якість продуктів харчування, продаж контрабандної та іншої нелегальної продукції споживачам.

II. ОBOB'ЯЗОК БІЗНЕСУ ПОВАЖАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ.

Наявність у підприємства заяви про відданість правам людини, повагу до них, її публічне поширення через свій веб-сайт не є загальною практикою в Україні. Однак окремі компанії, особливо транснаціональні, впроваджують відповідні політики, переважно, як частину Кодексів корпоративної етики, а не окрему заяву про відданість саме правам людини. Серед 29 компаній, які є членами Глобального договору ООН (а отже, кожна з

них направила до Глобального договору лист про відданість правам людини), тільки 5 компаній розмістили на своїх сайтах заяви про відданість правам людини.

Водночас, навіть наявні нечисленні приклади заяв про відданість правам людини, за винятком поодиноких прикладів, не включають посилань на мінімальні міжнародні стандарти у сфері прав людини, викладені у Міжнародному біллі про права, в Декларації МОП, посилання на більш спеціальні стандарти, актуальні для конкретної сфери діяльності; не ставлять питання про необхідність охопити названою політикою увесь ланцюг поставок, інтегрувати стандарти захисту прав людини до змісту договорів, які укладає компанія.

В цілому, представники бізнесу, які взяли участь в опитуванні, демонструють розуміння взаємозв'язку ведення бізнес-діяльності і прав людини: усі опитані погодились, правами людини у цьому аспекті охоплюються умови праці, режим праці і відпочинку, а також захист персональних даних;

100% опитаних заявляє, що повага до прав людини є обов'язком не тільки органів державної влади, але й суб'єктів господарювання, і повністю погоджується з тим, що сфера прав людини є актуальною для бізнесу, незалежно від масштабів та сфери його діяльності.

Водночас, учасники опитування демонструють невпевненість, відповідаючи на питання, чи означає повага до прав людини здійснення благодійницької діяльності на користь суспільства (наприклад, надання благодійних внесків, фінансової підтримки місцевих ініціатив, заснування стипендій тощо). 38% опитаних продемонстрували готовність погодитись із цим твердженням. Такі результати вказують на досить поширене серед бізнесу переконання, що здійснюючи благодійницькі акції, демонструючи інші прояви корпоративної соціальної відповідальності в такому її значенні, він реалізує свої зобов'язання у сфері прав людини.

III. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ.

Україна забезпечує реагування на порушення прав людини з боку бізнесу, встановлюючи цивільну відповідальність за майнову і немайнову шкоду, завдану особі порушенням її прав, адміністративні санкції за порушення передбачених чинним законодавством умов ведення господарської діяльності, серед яких – штрафи, анулювання ліцензії на зайняття відповідним видом господарської діяльності тощо. Кримінальна відповідальність може бути застосована тільки до фізичних осіб, у тому числі у тих випадках, коли такі особи діяли від імені суб'єкта господарювання. До юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру за обмежене коло злочинів, серед яких корупційні правопорушення. Спеціальне реагування на порушення прав людини з боку суб'єктів господарювання не передбачено.

Такі заходи впливу на бізнес як обмеження доступу до державного фінансування, заборона участі у державних закупівлях тощо, не застосовуються.

Щодо притягнення бізнесу (його представників) до відповідальності за порушення, вчинені за межами території України, то така можливість існує щодо цивільно-правової і кримінальної відповідальності. Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані за порушення, вчинені й зафіксовані контролюючими органами на території України.

Українське законодавство не передбачає механізмів забезпечення принесення бізнесом вибачень з приводу негативних наслідків, завданих діяльністю суб'єкта господарювання особі, групі осіб, місцевій громаді чи іншій спільноті.

Чинне процесуальне законодавство України не передбачає можливості пред'явлення позовів на захист групових інтересів (колективних позовів), незважаючи на те, що норми матеріального права в деяких випадках допускають їх пред'явлення. Неврегульованим також залишається питання щодо можливості пред'явлення позовів на захист громадського інтересу.

Серед прогалин у сфері забезпечення судового захисту прав людини є відсутність програм навчання для суддів, державних службовців, адвокатів, працівників правоохоронних органів з питань бізнесу і прав людини.

Загальні бар'єри у доступі до правосуддя в Україні загострюються у справах, пов'язаних з негативним впливом бізнесу на права людини: високий розмір судового збору та інших судових витрат, що особливо підкреслює фінансову нерівність сторін у випадку, коли йдеться про спір між фізичною особою та підприємством; відсутність практики залучення до розгляду відповідних спорів експертів у питаннях бізнесу і прав людини, проблема виконання судових рішень тощо.

Щодо державних позасудових засобів правового захисту, в Україні, зокрема, створено Національний контактний пункт, який діє на виконання Україною Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства. НКП може розглядати скарги будь-якої особи проти українських компаній, незалежно від того, де вчинено порушення – на території України чи поза нею. Наразі до українського НКП не надійшло жодної скарги, що вказує на недостатність інформаційних заходів, які б підвищували обізнаність населення про можливість такого оскарження.

Отже, виявлені в результаті проведення Національного оцінювання базових показників у сфері бізнесу та прав людини прогалини в законодавстві й державній політиці та невідповідності практик ведення бізнесу стандартам корпоративної відповідальності у сфері прав людини вказують, передусім, на нестачу скоординованої урядової політики у сфері бізнесу та прав людини. Низка проблем, виявлених у таких сферах як працевлаштування, охорона навколишнього природного середовища, протидія дискримінації, оподаткування, охорона здоров'я та безпека, протидія корупції, взаємодія з громадою та ін. свідчить про брак застосування заснованого на правах людини підходу у формуванні державних політик у відповідних сферах та практиках ведення бізнесу.

ДОДАТОК А

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО УКРАЇНУ

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО КРАЇНУ.

Населення. Україна – одна з найбільших держав Європи. Станом на 1 січня 2019 р. за даними Держкомстату населення в Україні становить: **42,15 млн.**⁵⁸⁴

Територія. Територія 603,5 тис.км2 (за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру).

Суміжні держави Польща; Словаччина; Угорщина; Румунія; Молдова, Республіка; Російська Федерація; Білорусь.

ОСНОВНІ СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ⁵⁸⁵

Макроекономічні показники	
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд.грн	2982,9
розрахунку на одну особу, грн	70210
Структура валового внутрішнього продукту за категоріями доходу	
ВВП	100%
Оплата праці найманих працівників	36,6%
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт	15,5%
Валовий прибуток, змішаний дохід	47,9%
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), відсотків	
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	
Фінансовий результат до оподаткування, млрд.грн	
Капітальні інвестиції, млрд.грн	
Експорт товарів і послуг, млрд.дол. США	
Імпорт товарів і послуг, млрд.дол. США	

⁵⁸⁴ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя. Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

⁵⁸⁵ За даними Держстату України. Див., у тому числі http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/Ukr_cifra_2017_u.pdf.

Населення

Розподіл населення за статтю	Чоловіки - 19 558 180 (46,3%) Жінки - 22 658 586 (53,7%)
Розподіл населення за віком	0 - 14 років 6 530 490 15 - 64 роки 28 719 006 65 і старше 6 967 270
Середній вік населення	Чоловіки 38,5 Жінки 43,8
Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні (років)	Чоловіки 67,02 Жінки 76,78
Розподіл проживання населення за типом поселення	Міське населення 69,3 Сільське населення 30,7 ⁵⁸⁶

Зайнятість і оплата праці

Середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у січні 2019р.	9223 грн.*
Мінімальна заробітна плата	4173 грн.
Кількість зайнятих, тис	
Кількість безробітних (за методологією МОП), тис	
Рівень безробіття (за методологією МОП), відсотків	
Безробітне населення (за методологією МОП), тис. у віці 15-70 років	1698,0
Рівень зайнятості населення, відсотків до всього населення відповідної вікової групи у віці 15-70 років	56,1
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення відповідної вікової групи у віці 15-70 років	9,5

Примітки.

* Водночас, спостерігається розрив в оплаті праці в різних секторах економіки: найбільш оплачуваними є Фінансова та страхова діяльність (середня зарплата - 17065 грн. у січні 2019 р.), інформація та телекомунікації - 15332 грн.; найнижчі показники оплати праці у сфері Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги 6203 Тимчасове розміщування й організація харчування 6048, освіта 7104⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=000_0201&ti=%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB+%ED%E0%FF%E2%ED%EE%E3%EE+%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF+%E7%E0+%F2%E8%EF%EE%EC+%EF%EE%F1%E5%EB%E5%ED%FC&path=../Quicktables/POPULATION/02/01/&lang=1&multilang=uk

⁵⁸⁷ <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/02/30.pdf>

Освіта	
Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах, 2017/2018 н.р., тис.	5730
Ціни	
Заборгованість із виплати заробітної плати - усього, млн.грн	2614,3
Індекс споживчих цін (січень 2019 до січня 2018)	109,2
Навколишнє середовище	
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за видами економічної діяльності у 2017 р., усього тис.т	2584,9 (100%)
Сільське, лісове та рибне господарство	3,1%
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, у тому числі	18,5%
Добування кам'яного та бурого вугілля	13,7%
Переробна промисловість, у тому числі	33,8%
Металургійне виробництво	27,9%
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	39,1%
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,6%
Будівництво	0,1%
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,4%
Інші види економічної діяльності	2,4%
ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (ЄДРПОУ)	
Загальна кількість юридичних осіб	1235024

ЕКОНОМІЧНІ РЕЙТИНГИ

Місце України в рейтингу (загальна кількість країн)

Індекс України (максимальний показник)

Рейтинг \ Рік	2014	2015	2016	2017	2018
Ведення бізнесу (Doing Business) ⁵⁸⁸	96 (з 189) 61,52 (зі 100)	83 (з 189) 63,04 (зі 100)	80 (з 189) 63,90 (зі 100)	76 (з 190) 65,75 (зі 100)	71 (з 190) 68,25 (зі 100)
Рейтинг економічної свободи (Index of Economic Freedom) ⁵⁸⁹	162 (з 178) 46,9 (зі 100) (середньосвіто- ве значення - 60,4)	162 (з 178) 46,8 (зі 100) (середньосвіто- ве значення - 60,7)	166 (з 180) 48,1 (зі 100) (середньосвіто- ве значення - 60,9)	150 (з 180) 51,9 (зі 100) (середньосвіто- ве значення - 68,8)	147 (з 180) 52,3 (зі 100) (середньосвіто- ве значення - 68,6)
Рейтинг інвестиційної при- вабливості (BDO International Business Compass) ⁵⁹⁰	109 (з 174) 46,18	89 (з 174) 50,57	130 (з 174) 43,15	134 (з 174) 42,68	131 (з 174) 45,27
Рейтинг глобальної конку- рентноздатності (The Global Competitiveness Index) ⁵⁹¹	84 (з 148) 4,05 (з 7)	76 (з 144) 4,14 (з 7)	79 (з 138) 4,03 (з 7)	85 (з 138) 4,00 (з 7)	81 (з 137) 4,11 (з 7)
Індекс інклюзивного розвитку (The Inclusive Development Index) ⁵⁹²	-	-	-	47 (з 78) економік, які формуються; окремо ви- ділено список розвинутих економік з 29 країн)	49 (з 74) економік, які формуються; окремо ви- ділено список розвинутих економік з 29 країн)
Глобальний індекс людсь- кого капіталу (The Global Human Capital Index) ⁵⁹³	63 -	31 (з 124) 76,21 (з 100)	26 (з 130) 78,42 (з 100)	24 (з 130) 71,27 (з 100)	-
Індекс глобальної торгівлі (The Global Enabling Trade Index) ⁵⁹⁴	84 (з 136) 4,02 (з 7)	-	95 (з 136) 3,97 (з 7)	-	-
Індекс глобальної продо- вольчої безпеки (Global Food Security Index) ⁵⁹⁵	52 (з 109) 56,4 (з 100)	59 (з 109) 56,1 (з 100)	63 (з 116) 55,2 (з 100)	74 (з 113) 58,2 (з 100)	63 (з 113) 55,7 (з 100)

⁵⁸⁸ <http://www.doingbusiness.org/en/rankings>.⁵⁸⁹ <https://www.heritage.org/index/>⁵⁹⁰ <https://www.bdo-ibc.com/index.php?id=16>⁵⁹¹ http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/?doing_wp_cron=1553169271.5158181190490722656250⁵⁹² http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf.⁵⁹³ <https://weforum.ent.box.com/s/dari4dktg4jt2g9xo2o5pksjpatvawdb>.⁵⁹⁴ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GETR_2016_report.pdf⁵⁹⁵ <https://foodsecurityindex.eiu.com/>

Світовий рейтинг конкурентоспроможності (The IMD World Competitiveness Ranking) ⁵⁹⁶	49 (з 60) 50,872 (зі 100)	60 (з 60) -	59 (з 61) 46,512 (зі 100)	60 (з 63) 56,126 (зі 100)	58 (з 63) 51,292 (зі 100)
ВНД на душу населення (поточний міжнародний \$, Світовий банк) (GNI per capita, PPP (current international \$, The World Bank) ⁵⁹⁷	-	-	-	8 900	-
ВВП на душу населення (поточний \$ США, Світовий банк) GDP per capita (current US\$, The World Bank) ⁵⁹⁸	-	-	-	2 639,8	-
Індекс сприйняття корупції (The Corruption Perceptions Index) ⁵⁹⁹	142 (з 175) 26 (з 100)	130 (з 168) 27 (з 100)	131 (з 176) 29 (з 100)	130 (з 180) 30 (з 100)	120 (з 180) 32 (з 100)
Індекс сталого суспільства (The Sustainable Society Index) ⁶⁰⁰					
Благополуччя людини	8,1 (з 10)	-	8,0 (з 10)	-	-
Екологічне благополуччя	4,2 (з 10)	-	4,2 (з 10)	-	-
Економічне благополуччя	3,7 (з 10)	-	2,9 (з 10)	-	-
Всесвітня доповідь про щастя (World Happiness Report (показники охоплюють три минулі роки після звітного)) ⁶⁰¹	-	111 (з 158) 4,681 (з 10)	132 (з 155) 4,096 (з 10)	132 (з 155) 4,096 (з 10)	138 (з 156) 4,103 (з 10)
Міжнародний індекс щастя (The Happy Planet Index) ⁶⁰²	-	-	70 (з 140) 26,4	-	-
Індекс соціального прогресу (The Social Progress Index) ⁶⁰³	62 (з 132) 64,91 (зі 100)	62 (з 133) 65,69 (зі 100)	63 (з 133) 66,43 (зі 100)	64 (з 128) 68,35 (зі 100)	64 (з 146) 69,30 (зі 100)
Індекс процвітання (The Legatum Prosperity Index) ⁶⁰⁴	63	70	107	112	111
Індекс глобалізації КОФА (KOF Index of Globalization) ⁶⁰⁵	44 (з 207) 68,85 (зі 100)	49 (з 209) 70,60 (зі 100)	42 (з 203) 74,5 (зі 100)	45 (з 207) 70,24 (зі 100)	50 (з 207) 70,6 (зі 100)

⁵⁹⁶ <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center/>

⁵⁹⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD?view=chart>

⁵⁹⁸ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

⁵⁹⁹ <https://www.transparency.org/cpi2018>

⁶⁰⁰ <http://www.ssfindex.com/results/ranking-all-countries/#>

⁶⁰¹ <http://worldhappiness.report/download/>

⁶⁰² <http://happyplanetindex.org/>

⁶⁰³ <https://www.socialprogress.org/?code=AUS>

⁶⁰⁴ <https://www.prosperity.com/>

⁶⁰⁵ <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

СПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Місце України в рейтингу (загальна кількість країн)

Індекс України (максимальний показник)

Рейтинг \ Рік	2014	2015	2016	2017	2018
Глобальний індекс тероризма (The Global Terrorism Index) ⁶⁰⁶	51 (з 162) 2,950 (з 10)	12 (з 162) 7,000 (з 10)	11 (з 163) 7,132 (з 10)	17 (з 163) 6,557 (з 10)	21 (з 163) 6,048 (з 10)
Рейтинг крихких держав (The Fragile States Index 0 - дуже стала, 120 - дуже крихка) ⁶⁰⁷	113 (з 178) 76,2 (з 120)	84 (з 178) 76,3 (з 120)	85 (з 178) 75,5 (з 120)	90 (з 178) 74 (з 120)	86 (з 178) 72.6 (з 120)

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Місце України в рейтингу (загальна кількість країн)

Індекс України (максимальний показник)

Рейтинг \ Рік	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс екологічної ефективності (The Environmental Performance Index) ⁶⁰⁸	95 (з 180) 69,99 (зі 100)	-	44 (з 180) 79,69 (зі 100)	-	109 (з 180) 52,87 (зі 100)

РЕЙТИНГИ СВОБОД І ПРАВ ЛЮДИНИ

Місце України в рейтингу (загальна кількість країн)

Індекс України (максимальний показник)

Рейтинг \ Рік	2014	2015	2016	2017	2018
Репортери без кордонів: індекс свободи преси (Reporters Without Borders: Press Freedom Index) ⁶⁰⁹ 0 - найвища, 100 - найнижча	127 (з 180) 36,93 (зі 100)	129 (з 180) 39,10 (зі 100)	107 (з 180) 32,93 (зі 100)	102 (з 180) 33,19 (зі 100)	101 (з 180) 31,16 (зі 100)
Індекс демократії The Democracy Index ⁶¹⁰	92 (з 167) 5,42 (з 10)	88 (з 167) 5,70 (з 10)	86 (з 167) 5,70 (з 10)	83 (з 167) 5,69 (з 10)	84 (з 167) 5,69 (з 10)
Свобода в світі (Freedom House: Freedom in the World) ⁶¹¹	- частково вільна	- частково вільна	61 (зі 100), частково вільна	61 (зі 100), частково вільна	62 (зі 100), частково вільна
політичні права	4	3	3	3	3
громадянські свободи	3	3	3	3	3

⁶⁰⁶ <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2018>

⁶⁰⁷ <http://fundforpeace.org/fsi/>.

⁶⁰⁸ <https://epi.envirocenter.yale.edu/>

⁶⁰⁹ <https://rsf.org/en/ranking>

⁶¹⁰ <http://www.eiu.com/topic/democracy-index>

⁶¹¹ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/ukraine-translation>.

Країни перехідного періоду (Freedom House: Nations in Transit) ⁶¹² (1 – максимум, 7 – мінімум)	4,74 (з 7)	4,68 (з 7)	4,61 (з 7)	4,64 (з 7)	-
Свобода Інтернету (Freedom House: The Freedom on the Net (1 – максимум, 7 – мінімум)) ⁶¹³	33 (зі 100), частково вільна	37 (зі 100), частково вільна	38 (зі 100), частково вільна	45 (зі 100), частково вільна	45 (зі 100), частково вільна
Індекс розвитку електронного урядування (E-Government Development Index) ⁶¹⁴	87	-	62	-	82
Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index) ⁶¹⁵	81 (з 143)	71 (з 143)	64 (з 139)	-	-
Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index) ⁶¹⁶	63 (з 143) 36,26 (зі 100)	64 (з 141) 36,45 (зі 100)	56 (з 128) 35,72 (зі 100)	50 (з 127) 37,62 (зі 100)	43 (з 126) 38,52 (зі 100)
Індекс розвитку ІКТ ICT Development Index ⁶¹⁷	-	79 (з 167) 5,23 (з 10)	78 (з 176) 5,31 (з 10)	79 (з 176) 5,62 (з 10)	-
Індекс дотримання міжнародного права власності (The International Property Right Index 1- надзвичайно важко; 7 - надзвичайно легко)) ⁶¹⁸	84 (з 130) 4,30 (з 7)	105 (з 128) 3,92 (з 7)	113 (з 128) 3,93 (з 7)	123 (з 125) 3,42 (з 7)	110 (з 125) 4,28 (з 7)
Економічна свобода в світі (Economic Freedom of the World) ⁶¹⁹	135 (з 159) 5,91 (з 10)	149 (з 159) 5,40 (з 10)	134 (з 162) 5,98 (з 10)	-	-
Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) ⁶²⁰	155 (з 180) 49,3 (зі 100), контрольована	162 (з 180) 46,9 (зі 100), контрольована	162 (з 180) 46,8 (зі 100), контрольована	166 (з 180) 48,1 (зі 100), контрольована	150 (з 180) 51,9 (зі 100), загалом невільна

⁶¹² <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018>

⁶¹³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2018>

⁶¹⁴ <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018>

⁶¹⁵ http://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Chapter1.1_2016.pdf

⁶¹⁶ <https://www.globalinnovationindex.org/Home>

⁶¹⁷ <http://www.itu.int/net4/itu-d/idi/2017/index.html>

⁶¹⁸ <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/countries>.

⁶¹⁹ <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom>.

⁶²⁰ <https://www.heritage.org/index/>.

Індекс верховенства права (The World Justice Project Rule of Law Index (1 –максимальне дотримання верховенства права)) ⁶²¹	84 (з 99) 0,41 (з 1)	70 (з 102) 0,48 (з 1)	132 (з 155) 4,096 (з 10)	77 (з 113) 0,50 (з 1)	
Індекс глобального гендер- ного розриву (The Global Gender Gap Index (1 – досягнута рівність)) ⁶²²	56 (з 142) 0,705	67 (з 145) 0,702	69 (з 144) 0,700	61 (з 144) 0,705	65 (з 149) 0,708 (з 1)
Індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index) (0 – досягнута рівність)) ⁶²³	61 (з 189) 0,297	61 (з 189) 0,292	61 (з 189) 0,286	61 (з 189) 0,285	-

⁶²¹ <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index>

⁶²² <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2018>.

⁶²³ http://hdr.undp.org/en/indicators/68606?fbclid=IwAR0hZCuRXR_YdCP_ebHETM_QetpVbHTQrxOKY_NvFxC3Y3ILHg_kewlNnw

ДОДАТОК В

ПЕРЕЛІК БАЗОВИХ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ З ІНФОРМАЦІЄЮ ПРО ЇХ СТАТУС ДЛЯ УКРАЇНИ

Документ	Ратифікація ⁶²⁴
Конвенції ООН	
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ⁶²⁵	19.10.1973
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ⁶²⁶	19.10.1973
Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямований на скасування смертної кари ⁶²⁷	16.03.2007
Конвенція проти корупції ⁶²⁸	18.10.2006
Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання ⁶²⁹	26.01.1987
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації ⁶³⁰	07.04.1969
Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок ⁶³¹	18.12.1979
Поправка до пункту 1 Статті 20 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1995 р.)	Не ратифікована
Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1999 р.) ⁶³²	05.06.2003
Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людуства (1968 р.) ⁶³³	25.03.1969
Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.) ⁶³⁴	18.03.1954
Поправка до Статті 8 Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1992 р.)	Не ратифікована
Конвенція про права осіб з інвалідністю ⁶³⁵	16.12.2009

⁶²⁴ Міжнародні договори, укладені Українською ССР, є обов'язковими для України в силу ст. 6 Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. № 1543-XII (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>).

⁶²⁵ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

⁶²⁶ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

⁶²⁷ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_187

⁶²⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

⁶²⁹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085

⁶³⁰ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105

⁶³¹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207

⁶³² http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_794

⁶³³ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_168

⁶³⁴ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155

⁶³⁵ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

Факультативний протокол до Конвенції про права інвалідів (2006 р.) ⁶³⁶	16.12.2009
Конвенція про права дитини ⁶³⁷	27.02.1991
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах ⁶³⁸	23.06.2003
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії ⁶³⁹	03.04.2003
Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) ⁶⁴⁰	17.06.2015
Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей ⁶⁴¹	Не ратифікована
Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності ⁶⁴²	04.02.2004
Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності ⁶⁴³	04.02.2004
Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля ⁶⁴⁴	06.07.1999
Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину ⁶⁴⁵	Дата підписання - 22.03.2002 Не ратифіковано
Київський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату ⁶⁴⁶	04.02.2004
Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних ⁶⁴⁷	06.07.2010
Регіональні інструменти	
Конвенція про захист прав людини і основоположних свободах ⁶⁴⁸	17.07.1997
Європейська соціальна хартія ⁶⁴⁹	14.09.2006
Європейська хартія регіональних мов або мов меншин ⁶⁵⁰	15.05.2003
Рамкова конвенція про захист національних меншин ⁶⁵¹	09.12.1997
Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми ⁶⁵²	21.09.2010
Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню ⁶⁵³	24.01.1997
Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок і домашнього насильства й боротьбу з цими явищами ⁶⁵⁴	Не ратифіковано

⁶³⁶ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g72

⁶³⁷ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021

⁶³⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_795

⁶³⁹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b09

⁶⁴⁰ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154

⁶⁴¹ http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_203/page

⁶⁴² http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789

⁶⁴³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791

⁶⁴⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015

⁶⁴⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334

⁶⁴⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801

⁶⁴⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326

⁶⁴⁸ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁶⁴⁹ http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062

⁶⁵⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014

⁶⁵¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055

⁶⁵² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858

⁶⁵³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068

⁶⁵⁴ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680096e45>

Угода про першочергові заходи із захисту жертв збройних конфліктів ⁶⁵⁵	21.07.2006
Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів ⁶⁵⁶	25.11.2005
Угода про співробітництво в галузі охорони праці ⁶⁵⁷	09.12.1994
Конвенція СНД про права і основні свободи людини ⁶⁵⁸	26.05.1995
Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин ⁶⁵⁹	21.10.1994
Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчі права і свободи у державах-учасниках СНД ⁶⁶⁰	07.10.2002
Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення ⁶⁶¹	13.03.1993
Конвенції Міжнародної організації праці (МОП)	
Про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень (№ 1, 1919 р.) ⁶⁶²	13.06.1921
Про примусову чи обов'язкову працю (№ 29, 1930 р.) ⁶⁶³	10.08.1956
Про регулювання робочого часу в торгівлі та установах (№ 30, 1930 р.) ⁶⁶⁴	29.08.1933
Про нічну працю підлітків на непромислових роботах (№ 79, 1946 р.) ⁶⁶⁵	07.07.1956
Про інспекції праці (№ 81, 1947 р.) ⁶⁶⁶	08.09.2004
Про свободу об'єднань і захист права на організацію (№ 87, 1948 р.) ⁶⁶⁷	04.07.1950
Про нічну працю підлітків у промисловості (№ 90, 1948 р.) ⁶⁶⁸	12.06.1951
Про охорону заробітної плати (№ 95, 1949 р.) ⁶⁶⁹	31.01.1961
Про право на організацію і на ведення колективних переговорів (№ 98, 1949 р.) ⁶⁷⁰	14.09.1956
Про рівну винагороду (№ 100, 1951 р.) ⁶⁷¹	10.08.1956
Про мінімальні норми соціального забезпечення (№ 102, 1952 р.) ⁶⁷²	16.03.2016
Про скасування примусової праці (№ 105, 1957 р.) ⁶⁷³	05.10.2000
Про дискримінацію у сфері праці й занять (№ 111, 1958 р.) ⁶⁷⁴	25.06.1958

⁶⁵⁵ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/997_037

⁶⁵⁶ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_012

⁶⁵⁷ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_875

⁶⁵⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_070

⁶⁵⁹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_050

⁶⁶⁰ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_622

⁶⁶¹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_107

⁶⁶² http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_155

⁶⁶³ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_136

⁶⁶⁴ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_152

⁶⁶⁵ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_126

⁶⁶⁶ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_036

⁶⁶⁷ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125

⁶⁶⁸ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_124

⁶⁶⁹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_146

⁶⁷⁰ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004

⁶⁷¹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_002

⁶⁷² http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_011

⁶⁷³ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_013

⁶⁷⁴ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161

Про основні цілі та норми соціальної політики (№ 117, 1962 р.) ⁶⁷⁵	16.09.2015
Про рівноправність у сфері соціального забезпечення (№ 118, 1962 р.) ⁶⁷⁶	25.04.1964
Про політику в сфері зайнятості (№ 122, 1964 р.) ⁶⁷⁷	09.07.1964
Про мінімальний вік допуску на підземні роботи (№ 123, 1965 р.) ⁶⁷⁸	Денонсована 30.07.1980
Про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби (№ 130, 1969 р.) ⁶⁷⁹	25.06.1969
Про встановлення мінімальної заробітної плати (№ 131, 1970 р.) ⁶⁸⁰	19.20.2005
(Переглянута) про оплачувані відпустки (№ 132, 1970 р.) ⁶⁸¹	29.05.2001
Про представників трудящих (№ 135, 1971 р.) ⁶⁸²	15.05.2003
Про мінімальний вік (№ 138, 1973 р.) ⁶⁸³	03.05.1979
Про трудящих-мігрантів (№ 143, 1975 р.) ⁶⁸⁴	Не ратифіковано
Про виробниче середовище (забруднення повітря, шум і вібрація) (№ 148, 1977 р.) ⁶⁸⁵	Не ратифіковано
Про безпеку і гігієну праці (№ 155, 1981 р.) ⁶⁸⁶	02.11.2011
Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками (№ 156, 1981 р.) ⁶⁸⁷	22.10.1999
Про припинення трудових відносин (№ 158, 1982 р.) ⁶⁸⁸	04.02.1994
Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах (№ 169, 1989 р.) ⁶⁸⁹	Не ратифіковано
Про нічну працю (№ 171, 1990 р.) ⁶⁹⁰	Не ратифіковано
Про запобігання великим промисловим аваріям (№ 174, 1993 р.) ⁶⁹¹	15.02.2011
Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (№ 182, 1999 р.) ⁶⁹²	05.10.2000
Про охорону материнства (№ 183, 2000 р.) ⁶⁹³	Не ратифіковано
Про гідну працю домашніх працівників (фрілансерів) (№ 189, 2011) ⁶⁹⁴	Не ратифіковано

⁶⁷⁵ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_016

⁶⁷⁶ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_017

⁶⁷⁷ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_062

⁶⁷⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_061

⁶⁷⁹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_184

⁶⁸⁰ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_149

⁶⁸¹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_022

⁶⁸² http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_186

⁶⁸³ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054

⁶⁸⁴ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_163

⁶⁸⁵ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_051

⁶⁸⁶ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_050

⁶⁸⁷ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_010

⁶⁸⁸ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_005

⁶⁸⁹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_188

⁶⁹⁰ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_033

⁶⁹¹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_107

⁶⁹² http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_166

⁶⁹³ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_294

⁶⁹⁴ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_530

Договори у сфері охорони навколишнього середовища

Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі (2001 р.) ⁶⁹⁵	18.04.2007
Київський протокол (1997 р.) ⁶⁹⁶	04.02.2004
Конвенція ООН про біологічне різноманіття ⁶⁹⁷	29.11.1994
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату ⁶⁹⁸	29.10.1996
Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар (1987 р.) ⁶⁹⁹	01.01.1989
Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.) ⁷⁰⁰	01.07.1999

Інші міжнародні договори

Декларація ООН про права корінних народів ⁷⁰¹	Заява про підтримку
Римський статут Міжнародного кримінального суду ⁷⁰²	Підписано, не ратифіковано

⁶⁹⁵ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a07

⁶⁹⁶ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_801

⁶⁹⁷ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030

⁶⁹⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_044

⁶⁹⁹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_215

⁷⁰⁰ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_022

⁷⁰¹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_156

⁷⁰² http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТОРНОГО ПРАВА, РАТИФІКОВАНІ УКРАЇНОЮ

- Гаазька конференція 1899 р. Гаазька конвенція (II) про закони і звичаї суходільної війни та додатки до неї; Положення про закони і звичаї суходільної війни від 29.07.1899 р. (29.05.2015 р.)
- Гаазька конвенція (III) про адаптування до морської війни принципів Женевської конвенції від 22.08.1864 р. та 29.07.1899 р. (29.05.2015 р.)
- Гаазька конвенція (IV) про закони і звичаї суходільної війни та додатки до неї: Положення про закони і звичаї суходільної війни від 18 жовтня 1907 року
- Гаазька декларація (IV,2) стосовно задушливих газів від 29.07.1899 р.
- Гаазька декларація (IV,3) стосовно куль, що легко розвертаються чи сплющуються в людському тілі від 29.07.1899 р.
- Гаазька конвенція (X) про адаптування до морської війни принципів Женевської конвенції від 18.10.1907 р.
- Гаазька конвенція (VI) про становище ворожих торгових суден на початку воєнних дій від 18.10.1907 р.
- Гаазька конвенція (VII) про перетворення торгових суден у військові судна від 18.10.1907 р.
- Гаазька конвенція (IX) про бомбардування морськими силами під час війни від 18.10.1907 р.
- Гаазька конвенція (XIII) про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни від 18.10.1907 р.
- Гаазька конвенція (V) про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі суходільної війни
- Женевські конвенції від 12.08.1949 р.
- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р.
- Женевська конвенція II про поліпшення долі поранених і хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р.
- Женевська конвенція III про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р.
- Женевська конвенція IV про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р.
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р.
- Додатковий протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р.
- Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977 р.
- Додатковий протокол III, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 08.12.2005 р.

Культурні цінності

- Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р.
- Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р.
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25.05.2000 р.

Зброя масового ураження

- Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17.06.1925 р.
- Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 р.
- Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та її знищення від 10.04.1972 р.
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р.

Звичайна зброя

- Женевська конвенція про заборону та обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію від 10.10.1980 р. (зі змінами та доповненнями від 21.12.2001 р.)
- Протокол I до Женевської конвенції про заборону або обмеження використання певних видів зброї, осколки, яких не можна виявити 10.04.1981 р.
- Протокол про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками, внесеними 03.05.1996 р., що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невивіркову дію 10.04.1981 р.
- Протокол III до Женевської конвенції про заборону або обмеження використання певних видів звичайної зброї про заборону або обмеження використання запалювальної зброї від 10.04.1981 р.
- Додатковий протокол до Конвенції про заборону або обмеження використання певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію. Протокол про засліплюючу лазерну зброю (Протокол IV), від 13.10.1995 р.
- Протокол (V) до Женевської конвенції про заборону або обмеження використання певних видів звичайної зброї про вибухонебезпечні предмети - наслідки війни від 28.11.2003 р.
- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997 р.

Інші договори

- Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р.
- Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26.11.1968 р.
- Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 р.
- Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р.
- Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04.12.1989 р.
- Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень від 20.12.2006 р.
- Серед інших договорів міжнародного і регіонального значення:
- Договір про торгівлю зброєю – Україна підписала у вересні 2014 р.
- Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань – ратифіковано Україною у 2000 р.⁷⁰³
- Конвенція про ядерну безпеку – ратифіковано Україною у 1997 р.⁷⁰⁴
- Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок – Україна бере участь з 1993 р.⁷⁰⁵
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення – ратифіковано Україною у 1998 р.⁷⁰⁶
- Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення – Україна бере участь⁷⁰⁷
- Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму – ратифіковано Україною у 2006 р.⁷⁰⁸
- Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму – ратифіковано Україною у 2006 р.⁷⁰⁹
- Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол)⁷¹⁰
- Договір про звичайні збройні сили в Європі – ратифіковано Україною у 1992 р.⁷¹¹
- Договір з відкритого неба – ратифіковано Україною у 2000 р.⁷¹²
- Договір про нерозповсюдження ядерної зброї – Україна приєдналась у 1994 р.⁷¹³

⁷⁰³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2107-14?lang=uk>.

⁷⁰⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023.

⁷⁰⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3182-12>.

⁷⁰⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182.

⁷⁰⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054.

⁷⁰⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712.

⁷⁰⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68.

⁷¹⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_198.

⁷¹¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314.

⁷¹² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_316.

⁷¹³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098.

Повний текст Національного базового оцінювання з бізнесу і прав людини в Україні розміщено на сайтах:

Міністерства юстиції України: minjust.gov.ua

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого: nlu.edu.ua

